SHELOMOH REB HAYIM'S

Mendele Mokher Sefarim

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

שלמה ר' חיים'ס

מסמך. מרדכי
י. קליין 1995

אַ בילד פון אידישען לעבען
אין דער ליטע.

— פון —

מענדעלע מוכר ספרים
(ש. י. אבראמאוויטש)

נייע, פיל פאַרגרעסערטע אויסגאַבע.

היברו פּאַבלישינג קאַמפּאַני
634־632 בראדוויי, ניו יארק.

HEBREW PUBLISHING COMPANY
632-34 Broadway, New York.

1927

אמר מענדעלי

זאָגט מענדעלי מוכר־ספרים: וואו איז דען דאָ אַ איד, וואָס קומענדיג פונ׳ם וועג זאָל ער זיין גאַנץ מיט אַלע אברים, נישט פּיהלען שטעכעניש אין די זייטען, אין רוקען פונ׳ם זיצען צונויפגעפּרעסט אין וואָגען איין פּארשוין אויפ׳ן אַנדערען. אַ איד, באַלד ביים ארויפגעהן אין וואָגען, איז ער מפקיר די ביינער זיינע און אויף די פיס איהם מעגען טרעטען ווער עס וויל. מילא דאָס איז דאָך אַ גאַנץ געוועהנליכע זאַך, אָבער נישט פאַר אייך געדאַכט, רבותי, אַזאַ שרעכליכען וועהטאָג, וועלכען איך האָב גע־פּיהלט אין אַלע מיינע גלידער קומענדיג ביים נומער... נאָך אַ לאַנגען שווע־רען ביטערען וועג דענסמאָל האָב איך בעשיינפּערליך טאַקע אין מיר גע־פּיהלט, ווי אמת זיינען די ווערטער פון אונזערע הייליגע חכמים אויפ׳ן פסוק „נשיתי טובה״ — נשיתי — איך האָב פאַרגעסען, זאָגען זיי, — טובה — די טובה, דאָס מיינט מען די באָד — פשוט איז פשוט, אַ באָד ווי עס דאַרף זיין מיט אַלע זיבען זאַכען, מיט די אויבערשטע בענק די ברייטע און מיט די לאַנגע דרענגלען אויף אויפצוהענגען דערויף פּליודערען, מחילה, זאָקען וכדומה. אויך מיט דעם רופא, וואָס זיצט, דאַכט זיך, אין ווינקעלע ביי אַ ברענענדיג ליכטעל, גאָלט און לאָזט בלוט אידישע קינדער. אָט די ט ו ב ה האָב איך טאַקי נויטיג ווי אין לעבען אריין בעדאַרפט האָבען אין דער דאָזיגער צייט. נאָר אָך און וועה, אז די אַלע דאָזיגע גוטע זאכען, מיט וועלכע די קליינע שטעדטלעך אין אונזער ווינקעל זענען גע־בענשט, איז אין דער כרך נומר... ווייס מען דערפון גאָר נישט וואָס צו זאָגען און צוליעב דעם טאַקי אַליין איז דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט גאָר קיין לעבען נישט, וואָס פאַר אונזערע קאַבצאַנסקער אידען איז עס שווער איבערצוטראָגען.

ווי באַלד איך האָב ארויסגעזעהן, אז דאָ קען איך נישט בעקומען די רפואה נאָך מיין פערלאַנגען, האָב איך אָנגענומען מיר דאָס בעקאַנטע מיטעל, וואָס געוועהנליך אַ איד געברויכט אין אַ נויט־פאַל, דאָס הייסט,

איך האָב מיך נישט ווּיסענדיג געמאַכט, אַרויסשלאָגענדיג מיר פון קאָפּ די וועהטאָגען, עט, גאַרנישט! און נאָך מעריב בין איך מיר אַרויסגע־גאַנגען פון אכסניא צוליעב די געשעפטען מיינע צו זעהן זיך מיט סוחרים, און גלאַט אזוי מיט אַלטע בעקאַנטע.

א שלעכט געוויטער, נישט ווי געוועהנליך, האָט זיך אַנגערוקט פּלוצ־לינג פון צפון־זייט. א חשכות, א פינסטערנים, שווארצע וואָלקען ארום און ארום. אויף מענשען פאַלט אָן א מהומה, א לויפעניש ווי די דולע. אין אונזערע צייטען האָט בכלל עפּעס דער קלימאַט זיך געענדערט, עפּיס א פערדרעהטער, א משוגענער וועטער, אזוי ווי די פּאַפּירען אויף דער בער־זע, וואָס הויבען זיך און פאַלען צעהן מאָל א טאָג, און אזוי ווי דער היינטי־גער דור אינגאַנצען, משטיינס־געזאָגט. נאָך ביים סוף זומער איז פּלעצליך געוואָרען א פערענדערונג אין דער לופט — וואָלקענס, קעלט און ווינד, ניטאָ קיין זון, די וועלט איז וויסט, א חשכות איז אויף איהר אָנגעפאַלען. ציגען, צאַפּעס שפּרינגען אין די גערטנער, צעטרעטען און פיהרען־איבער אַלץ וואָס דאָרט געפינט זיך נאָך. עפּיס טאַקי נאָר ווי א אַנשיקעניש פון גאָט. חזרים רויען זיך און רייסען אויס מיט׳ן וואָרצעל וואו עפּיס א שטי־קעל גרינוואַרג, א תל ווערט פון דעם מענשענס ארבייט. בוימער פערלירען זייער צירונג — א מתנה פונ׳ם פריהלינג. א צושטאַנד, מישטיינס־געזאָגט, ווי מלמדים, אָהן „בלעטלעך״. זיי שאָקלען זיך, פלאַטערען, ציטערען און קלאַפּען זיך מיט די צווייגען אין דעם אויסגעקראָכענעם קאָפּ, נישט צו דערקענען, אַז זיי האָבען געבליהט אמאָל און געבראַכט גוטע פּירות פאַר לייטען אין דער וועלט. דאָס חיה׳לע זוכט זיך א נאָרע ענטרונען צו ווערען אין דר׳ערד, די פליעג — אין א שפּאַלט ערגיץ אין וואַנד, א טייל ברואים פערלאָזען זייערע ערטער און לאָזען זיך וואַנדערעווען אין עק וועלט איבער די ווייטע ים׳ען. עס טרויערט די ערד און א מרה־שחורה רוהט אויף איטליכען, אַלע פיהלען: אָט, אָט, קומט דער ווינטער, דער בייזער פריץ, און וועט פערוויסטען די ערד. ערשט די ימים נוראים געהן אַוועק, די ימים טובים, געלויבט איז גאָט, אויך פערביי, און דער ווינטער קומט, נאָר אָבער אָהן סכנות, נישט מיט קיין שטורעמס, נישט מיט קיין רעש. ער איז גאָר נישט אזא אכזר, אזא בייזער, ווי ס׳האָט זיך געדאַכט, פאַר־קעהרט, ער איז גאָר א גוטער, לאָזט זיך דערקענען צו דער ערד מיט זיין ליכטיג פּנים. אויפ׳ן האַרצען ווערט רוהיגער. עפּיס ווי זיס מיט זויער צוזאַמען. דאָס פליגעלע טהוט זיך ווייטער א ווייז, בעוועגט זיך ווי שיכור, אַבטאַנצענדיג א קאַזאַצקע ערגעץ אויף א פענסטער, אויך די מוקען קריכען מחנות־וויין ארויס פון זייערע לעכער, פליהען, דרעהענדיג זיך, זוזענדיג מיט טענצלעך אין די גאַסען. א אַקאַציע ערגיץ אין א גאָרטען איז זיך

מישב, נעהמט און הויבט אָן פּלוצלינג למזל בליהען, און דער מענש וויל זיך איינרעדען, ווי דער שטייגער זיינער איז, אז נסים זענען געשעהן אויף דער וועלט, עס וועט, אם ירצה השם, זיין גוט. אביונים פרעהען זיך, קבצנים ווערען ביי זיך שטארק, א האָפנונג אויף גוטע ליכטיגע צייטען, עס וועט, אם ירצה השם, ווארים זיין. און פּלוצלינג גיט דער ווינטער דער וועלט צו זעהן זיינע גבורות, וואָס אזוינס ער בעדייט. עס שטורעמט, עס רעגענט שניי מיט וואסער אויסגעמישט אינאיינעם, עס קעהרט זיך די וועלט.

דער ווינד לאָזט נישט אָב. שטיקלעך פּאלענדיגער שניי שטעכען ווי נאָדלען מיין לייב. איך בויג אָן דעם קאָפּ, האַלטענדיג זיך ביי דער קאָ־פּאָטע, די פּאָלעס זאָלען מיר נישט אריבערוואַרפען זיך איבער׳ן קאָפּ. און געה מיר אזוי איינגעהויקערט אין צעהנטען צו שלמה רב חיים׳ס — מיינער גאָר א אַלטער בעקאַנטער.

אָט דער שלמה מיינער האָט געוואוינט אמאָל אין גלופּסק, און די גלופּסקער האָבען איהם אויסגעהאַלטען בכבוד גדול. נישט זיי האָבען זיך אויסגעבראכט אויף איהם מיט געלד, חס ושלום! נישט איין גראָשען אפילו. ווייל ביידע אויגען וואָלט זיך א גלופּסקער געלאָזט ארויסנעהמען פאר א גראָשען, ס׳ידען מען רייסט איהם נישט פאר דער פּאה. ראשית חכמה איז ביי איהם די מטבע, זי מאכט איהם פאר א גאנצען יש, פאר אַנ׳ערצי־מחוצף־פּנים, פאר׳ן גאנצען פיהרער און דעה־זאָגער אין קהל. נאָר וואָס דען? ! רב שלמה איז א שרייבער, א מחבר הייסט דאָס, האָבען די גלופּ־סקער איהם געדינגט פאר א קרעניצע צו זיינע מעשיות, דאָס הייסט, ער פלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופּסקער, בעטראכטענדיג זייערע אלע מעשים, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטורפאָרשער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש און רעדען איבער „שקצים״, רמשים און איבער אַלע מיני חיות און בהמות. און בעקענענדיג זיך מיט דער טבע פון די גלופּסקער ברואים, מיט זייער שטייגער לעבען, מיט די אלע גענג און אויפ־פיהרונג זייערע, פלעגט ער זיי דערנאָך בעשרייבען, אָנידערשטעלענדיג א בילד א וואונדער־שענם מחיה נפשות, וואָס פלעגט האָבען א שאַרפען אָבגאָנג צווישען אידען, און דערפון האָט ער געהאט נישקשה׳דיג זיין אויסקומעניש.

אין פלוג דאכט זיך, האָט זיך די גלופּסקער גאָרנישט געקענט עפענען א מויל פּאראיבעל צו האָבען אויף איהם דערפאר, וואָרום וואָס אַרט דאָס אייך, אז דער האָט א נוצען און איהר דערלעגט גאָרנישט דערביי. דאָך — הערט א מעשה! זענען זיי דערפון נישט צופרידען געווען, טאַקי נאָר מעשה סדום, — פאר וואָס? ווייסען מיר נאָך נישט ביז היינט. עס איז

דאָ אפילו אַ בפירוש׳ער דין אגעגען אזאַ מעשה רע. בית דין איז טאַקע אייגענטליך מחויב געווען נויטען זיי דערצו, פערשטאָפּען זיי די מיילער מיט געוואַלד, בינדען זיי אויף אַלע פיער ווי די בהמות, און אַנידערלעגען זיי פאַר איהם, נאַ, שרייב! מאַל זיי אָב פון דיין הנאה וועגען און פון דעם עולם׳ס הנאה וועגען. נאָר ער אליין האָט זיך שוין אָבגעשאָקעלט פון זיי, פאַרוואָס? ערשטעס איז טאַקי אַ צער בעלי חיים, מען טאָר נישט מצער זיין אַ לעבענדיג בעשעפעניש, אפילו אַ פלוי נישט, און צווייטענס איז איהם טאַקי פשוט נמאס געוואָרען האָבען צו טאָן שטענדיג מיט די גלופּסקער. קרעפּלעך עסט זיך אויך צו. און דריטענס אַלע זאַכען מוזען דאָך עפּיס האָבען אַ עק.

רב׳ שלמה האָט זעהר גוט ארויסגעזעהן, אז די דאָזיגע קרעניצע, פונוואַנען ער שעפּט, האָט אָנגעהויבען, מחילה, אונטערצועיפּוש׳ען און ווימלען מיט מיני קליינע בעפּענישלעך, וואָס איז נישט כדאי מיט זיי זיך אָבצוגעבען, און געהערט האָט ער אויך, אז ס׳האָבען זיך געוויזען נאָר נייע מאָדנע בריאומ׳לעך, אויפ׳ן קוק, דאכט זיך, ווי די אַלטע, און פּאָרט אַנדעריש, עפּיס מיני חאַמעלעאָנען אזוינע נאָך נישט גוט אויס־געפּאָרשט לעת עתה, ווער און וואָס זיי זענען, ס׳איז צו האָפען, אז מיט דער צייט וועט קומען דער געלערענטער מאַן, וואָס איהם וועט בעשעהרט זיין זיי גוט אויספאָרשען און בעקאַנט מאַכען מיט זיי די וועלט דעריבער האָט רב שלמה מפקיר געווען זיינע גלופּסקער און איז פון זיי אוועק.

צו האָט רב שלמה זיך אָבגעגעבען מיט די נייע מאָדנע ברואים און איהם איז געראָטען גוט זיי אויסצולערנען, דאָס ווייס איך נישט. מעגליך, אז זיי זענען איהם אויך נמאס געוואָרען און ס׳וואָלט איהם גלייכער געווען אָבצושינדען אַ נבלה איידער מיט זיי האָבען צו טאָן. נאָר דאָס ווייס איך בעשטימט, אז ער האָט דאָרט היינט אין נומער... אַ אייגענע שול פאַר יודישע קינדער.

נאָך אזאַ שווערען גאַנג אין רעגען, אין שניי און טאַפּענדיג אין דער פינסטער אַ טיר, בין איך אריינגעגאַנגען מיט דעם אויבערשטענס הילף מיט גרויס אָבשיי אין אַ הויז. ס׳פערשטעהט זיך, אז איך בין אריין הינטען־ארום דורך דער קיך, ווי דער שטייגער איז ביי אַ אידען, וואָס ווייס דרך ארץ.

דער אריינגאַנג פון אידען אין אַ טיר איז, ווי דער שטייגער זיינער איז, שטיל, געבויגען מיט הכנעה, מען זאָל דאָס הערען עפּיס אַ שאָרך. און פלוצלינג וואַקסט ער אויס פאַר׳ן בעל־הבית ווי פון דר׳ערד, עפּיס נאָר טאַקי אַ בער, „וואָס טהוט טאָן לוגען צו זיין פערצוקונג", צו דער־

טאפּען איהם פּלוצלינג, איידער ער וועט האָבען צייט פון איהם ענטרונען צו ווערען.

דער דאָזיגער אידישער שטייגער — דאָס איז א זכר צו דער ביטער־רער אָרימקייט אין גלות פון אייביגע צייטען. זינד קבצנים האָבען זיך א וויז געטאָן ביי אונז אזוי, אז די נעהמער זענען מעהר פאר די געבער, האָבען זיי אָנגעהויבען געברויכען ביים זוכען זייער ברויט, געהענדיג איבער די הייזער, די אַלע קונציגע איינפאַלען פון די יעגער אויף דער יאגד, אַלץ הינטען ארום, שטיל, עס זאָל נישט איבערבלייבען קיין צייט אויף ראטעווען זיך דעם בעל־הבית, נעבעך, וואָס ציטערט אזוי איבער זיין געלד. און דער דאָזיגער שטייגער אריינגאנג, וואָס איז א ירושה פון דור דורות, איז געבליבען ביי אונז ביז היינט.

שטעה איך מיר אזוי א ווײַלע אין פאָדער־חדר זעהר שטיל, טאפּענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, ביי די פאות, אונטערהויבענדיג אביסעל דאָס היטעל אויפ׳ן קאָפּ, גוט אויסצוגלייכען די יארמולקע אויף איהם, ווי דער סדר העולם איז, און אגב טאַקי חאַפּ איך א קוק אין דעם צימער מיר אנטקעגען. מענשען זיצען דאָרט ביי א לאַנגען טיש, וואָס איז בעדעקט מיט א ווייסען טישטוך — א גרייז גראָהער מאַן זיצט אויף א שטוהל אויבען־אָן, דריי מאַנסבילען פון איין זייט טיש, א שענע אידענע מיט מיידלעך פון דער אַנדערער זייט. אויף א קליין טישעלע שטעהט א זידענדיגער סאַמאָוואר, ארויסלאָזענדיג פון זיך גאַנצע זיילען גראָהער פּארע, וועלכע רויטלען זיך ביים שיין פון דעם היינגלאָמפּ. א ליבער מחיה׳דיגע ווארימ־קייט און ליכטיגקייט איז אין דעם הויז. מען טרינקט טיי, שמועסענדיג איינער מיט דעם אַנדערען מיט גרוים הנאה.

אז איך האָב מיך גוט צורעכט־געמאכט אין פאָדער־חדר, בין איך אריין אהין אין זיין צימער און געבליבען שטעהן ביי דער טיר שטיל שווייגענדיג.

— ווער איז? ווער איז דאָ? רופט זיך אָב דער אַלטער נישט ריהרענדיג זיך פונ׳ם אָרט.

— גאָרנישט... א איד איז דאָ... גוטען אָוועגד! — ענטפער איך מיט א האַלבען מויל, שטעהענדיג אַלץ טאַקי נעבען טיר.

— וואָס זאָגט ער דאָרטען? — פרעגט דער אַלטער פערוואונדערט, אויפשטעהענדיג שוין פון אָרט, און לאָזט זיך געהן צו מיר.

— וואָס ער זאָגט?... גאָרנישט... „גוטען אָוועגד" זאָג איך.

— „גוטען אָוועגד" איז זעהר שעהן, זעהר גוט, אָבער איך בעט אייך, רב איד, וואָס ווילט איהר?

— — וואָס וויל איך? גאָרנישט וויל איך... אזוי זיך... אריין, אז

יאָ אַזוי, איך האָלט שוין אין גערן, טראַכט איך מיר, כדאי אַריינצוגעהן זעהן זיך מיט אַ אַלטען בעקאַנטען. וואָס מאַכט איהר, רב שלמה, אוי שוין אַ צייט מיט יאָהרען, אַז מיר האָבען זיך נישט געזעהן, מיר זענען ביידע אַלט געוואָרען אין דער צייט. די האָר אייערע זענען שוין גאָר ווייס געוואָרען. פונדעסטוועגען האָט איהר זיך קיין סך נישט פאַרענדערט, איך האָב אייך באַלד דערקענט, אין דעם הויכ׳ן שטערען און אייער קורצע ראיה, די זעלביגע אויגען די פייערדיגע, די זעלביגע ליפּען, אויף וועלכע צאָרן מיט שמייכעל שוועבען אינאיינעם, דער זעלביגער ברען און דאָס זעלביגע מאַכען מיט די הענד ביים רעדען אַזוי ווי אין דער יוגענד. איהר זייט אַיין אַלט-אינגעל, איך בעט איבער אייער כבוד! נו, און מיך, מיך דערקענט איהר נישט? — זאָג איך מיט אַ זיס שמייכעלע, אויסציהענדיג זיך פאַר איהם ווי גרויס איך בין, אָננעהמענדיג זיך פאַר׳ן בערדיל.

— האַ, וואַרט נאָר, וואַרט אַ ווײַלע — זאָגט רב שלמה שאַרף אָנקוקענדיג מיך — אָ, דערקענט: רב מענדעלי... אָך, ליעבער פריינד רב מענדעלי מוכר ספרים! ברוך הבא! וואָס זשע זייט איהר אַזוי שטיל אַריינגעקומען אין דער פינסטער דורך דער קיך, און שטעהט דאָ ביי דער טיר.

— וואָס הייסט, מען האָט דען בעדאַרפט קלינגען אויף אַלע גלעקער? נעהמט נישט פאַר אומגוט, רב שלמה, וואָס איך האָב מיט די שיך אַריינגעטראָגען בלאָטע אין שטוב.

—— עס מאַכט נישט אויס, בלאָטע, דאָס איז ביי אונז אידען אַ זכר לטיט פון מצרים אָן — ענטפערט רב שלמה אָננעהמענדיג מיך פריינדליך ביים אָרעם און שטעלט מיך פאַר איטליכען אין הויז, אָנרופענדיג ביי די נעמען די דריי מאַנספּאַרשוינען, און זאָגט: דאָס זענען אידישע שרייבערס, מיינע גוטע געטרייע פריינד.

— אידישע שרייבערס און געטרייע פריינד! — וואונדער איך מיך שטאַרק ביי מיר. אַ בייסעניש, אַ רייסעניש פון קעץ אין איין זאַק איז מיר צוגלייך געקומען אויפ׳ן געדאַנק און איך האָב משונה פערדרעהט די נאָז.

איך זעץ מיך ביים טיש און מען שטעלט פאַר מיר אַ גלאָז טיי. דאָס געשפּרעך צווישען עולם קלעפּט זיך עפּיס נישט, נישט אַזוי לעבעדיג הויך ווי פריהער, און באַלד ווערען אַלע ענטשוויגען, ווי עס נעהמט זיי אָב דאָס לשון, אַזאַ שווייגען מאַכט זיך געוועהנטליך אָפּט אין אַ געזעלשאַפט, ווען עס קומט אַ נייער פאַרשוין. אין דעם שווייגען הערט זיך אַ שטילעם בילען פונ׳ם בייזען הונט, וואָס ליעגט איגוועניג אין אונז מענשען, דאָס בעדייט: חשד, נישט-צופרידענהייט, פיינדשאַפט, אַ אָנצוהערעניש

יענעם אויפ׳ן וואונק: טראָגט זיך, פּעטער, צו אַל־די רוחות און לאָז מען פון אייך פּטור ווערען.

גוט הערציג בעגעגנען איינע די אַנדערע נאָר בהמות. אַ בהמה, אַ שטיי־גער, שטעהט זיך ביים צעבער, קומט אָן אַ צווייטע און שטעקט אריין דעם קאָפּ אהין אין צעבער, — מילא גאָרנישט, שטעהן זיךביידע און עסען רוהיג, גאָר פריינדליך. וואָס איז זיך דאָ צו וואונדערען. וואָרום דערויף איז זי דאָך אַ בהמה, אַ גראָבע, אַ נידעריגע בעשעפעניש אָהן פערשטאַנד...

נישט אָבער אַזוי זענען מענשען. זיי האָבען דאָך שכל, זענען דאָך קלוגעטשקע, בעגעגענען זיי איינער דעם אַנדערען מענשליך, אויף זייער שטייגער. אָט דער מין שווייגען איז זעהר נישט אנגענעהם דעם ניי־אריינ־געקומענעם. ער בלייבט צומישט, פערלירט די שליטה איבער זיך, איבער אַלע זיינע גלידער. די הענד, די פיס, די אויגען בעוועגען זיך עפּיס משונה אָהן זיין וויסען. די נאָז שטעהט פול ווי אַ רינשטאָק, מחילה, און ווייסט נישט, וואָס מיט דיר צו טאָן. ס׳איז נישט גוט, שווער ווי אַ שטיין אויפ׳ן הארצען.

לאַנג לעבען זאָל רבֿ שלמה, וואָס ער האָט זיך דערבאַרימט און רייד־דענדיג געמאַכט די געסט, אבי אַ אָנהויב, איז שוין דאָס ווייטערדיגע גע־גאַנגען ווי אַ מזמור, געוועדט הויך אויף אַ קול. דאָס איז דאָך ידוע, אַז מחברים זיינען גרויסע פּלוידערזעק, ריידען מעהר ווי ווייבער. ווי באַלד עס עפענט זיך זיי דאָס מויל, שיטען זיך רייד, ווי פון אַ לעבעדיגען זאַק. איך האָב אויך געעפענט מיין מויל און האָב געוויזען, וואָס איך קען, געוועדט אָהן אויפהער. דאָס איז זיי געפעלען געוואָרען, און מיר זענען גע־וואָרען באַלד, ווי עס פיהרט זיך ביי יודען, אמת׳ע ידידים... גוטע ברידער, הייסט עס.

— נחזור לעניגינו — האָט רב שלמה זיך אָנגערופען — לאָמיר זיך אומקעהרען צו אונזער פריהערדיגען שמועס. פאַר רב מענדעלען איז זיך נישטאָ וואָס צו שעהמען, ער איז דערין זעהר געניט, ער איז אַ בקי אין דעם דאָ־זיגען ענין... אדרבה זאָל ער הערען און זאָגען זיין מיינונג.

— וועגען וואָס איז דאָ דער שמועס? וועגען וואָס האַמפּערט מען זיך דאָ אַזוי? פרעג איך שוין מיט אַ רוהיג געמיט.

— וועגען וואָס האַמפּערען זיך מחברים? — ענטפערט רב שלמה — וועגען שרייבערס און ביכער! זאָגט איהר, רב מענדעלי, וואָס פאַר אַ מין זאַך איז עס דאָס שרייבען? וואָס שטעקט דערינען אַזוינס? אָט דאָס איז דער תוך פונ׳ם ענין, וועגען וואָס מיר האָבען זיך דאָ פריהער גע־שפּאַרט.

— וחכמים אומרים, און וואָס האָבען זיי געזאָגט? — גיב איך אָב

כבוד די געסט, זיי זאָלען זאָגען פריהער זייער מיינונג וועגען דעם.

— דאָס איז אַ געטליכער גייסט אין דעם מענשען! — זאָגט איינער פון די מחברים און אַ צווייטער האָט צוגעבאָמקעט.

— און איך זאָג — רופט זיך אָן אַ דריטער, אַז דאָס שרייבען איז אַ זאַך, וואָס מוז האָבען פאַרברייטונג און קענטעניש. ווער עס האָט אַ מח און בילדונג, יענער שרייבט.

—דאָס שרייבען — לאָז איך מיך הערען מיט אַ וואָרט, אַזוי אַז דעם עולם זאָל עס אויפפאַלענד זיין — דאָס שרייבען איז נישט מעהר ווי אַ שגעון, אַ מין שלאַפקייט, אַזוי ווי, למשל, די תאוה ביי אַ סך יודען צו שטעלען זיך דאַוונען פאַר׳ן עמוד, כדי ארויסצואווייזען פאַר׳ן עולם דאָס קול־נגינה זייערע.

— רב מענדעלי וויל אַלץ מבטל זיין! — מאַכט רב שלמה צולעגענ־דיג אַ פינגער צו דער נאָז, ווי ער בייזערט זיך בלומרשט, און דאָס פּנים זיינס שמייכעלט דערביי — לאָזט זיך דינען, רבותי.

— איך וויל נישט אריין אין די הויכע דרכים איבער דעם ערשטען חלק פון דער שאלה, איבער וועלכער מיינע חברים האַמפּערען זיך — וואָס דאָס שרייבען איז אַזוינס? איך וועל נאָר זאָגען מיין מיינונג אויף דעם אַנדערען חלק פון דעם ענין: צו וואָס דאָס שרייבען איז? האָרכט־זשע. דעם מענשענס פערשטאַנד איז דאַך דער מקור פון אַלע געדאַנקען, די גע־דאַנקען אָבער ווערען נישט רעכט פאַרטיג, קלאָר, ווי עס געהער צו זיין, סיידען נאָר דורך דער שפּראַכע. מיט איהר הילף נעהמען זיי אויף זיך לייב, בעקומען זייער געהעריגע צורה. אין דעריגען בעשטעהט טאַקי דעם מענשענס מעלה, וואָס ער קען רעדען. און היות דאָס רעדען מיט׳ן מויל אַרבייט אויס, ווי אַ קינסטלער אַ מאָלער, די געדאַנקען פונ׳ם גייסט אין זייער קערפּערליכער געשטאַלט, דעריבער דאַרף עס אויך האָבען מיטעל דער־צו, וואָס זאָלען איהם שטעהען צו הילף, די אַרבייט זאָל זיין ריכטיג, מייס־טעריש גוט. און אַזאַ מיטעל איז דאָס שרייבען, אָדער די שריפטליכע שפּראַכע. דער שרייבער איז מעהר מקפּיד אויף זיין שפּראַך, ווי דער וואָס רעדט. ער זוכט, קלייבט צו די פּאַסענדיגע ווערטער, זעצט זיי ווי פּערעל איינס צום אַנדערען מיט ישוב הדעת, מיט דער כונה, אַז דער גייסט און די צורה זאָלען, ווי די נשמה מיט׳ן גוף, פּאַסען איינער צום אַנדערען, נישט מעהר — נישט ווייניגער וויפיעל מען בעדאַרף. בכן קומט אויס, אַז דורך דער שריפטליכער שפּראַכע פאַרבעסערט זיך מיט דער צייט דאָס רעדען מיט׳ן מויל, קלערער ווערט דער געדאַנק, און גרעסער דער פערשטאַנד.

— דאָס אַלסדינגג איז נישט פאַר אונז געזאָגט געוואָרען, — איז ארויס מיט אַ קריטיק איינער פון דער חברה, — געהט טאַפּט איבער אינגאַנצען

די היינטיגע ליטעראַטור אונזערע, משטיינס־געזאָגט, וועט איהר מעהר נישט געפינען נאָר לשון, אַ מוסר־זאָגען, עצות, פלפול, בויך־סברות, גוזמאות; ווילדע שבחים און משונה׳דיגע זידלערייען — אַלסדינג טאַקי נאָר ווי ביי בטלנים אין בית המדרש אונטער׳ן אויווען, און דאָס ווייזט אויף דעם דלות אין געדאַנקען און די אָרימקייט אין געפיהלען. לאָ די וואָס דער קאָפּ איז נישט פרוכטבאַר, ברענגט נישט ארויס קיין שום נייס, קיין שום לעבעדיג געדאַנק, ער פיהלט אפילו נישט, וואָס עס געהט איהם אָב. דעריבער איז דער מינדסטער אפילו פון די שרייבער ביי זיך אַ גדול, קליגער פון דער גאַנצער וועלט, ביי איהם איז אַלץ איך און איך... אַט אזוי זאָג איך, אזוי מיין איך, און אזוי ראַט איך... אַלע זענען ביי זיך פעררינסען. ווילדע מוסר־זאָגער, משונה׳דיגע ערפינדער, גרויסע בעלי־עצות, מיניסטער־קעפּ, איטליכען בעזונדער גלוסט זיך אַ באַרג סיני, שטעהן אויף איהם און אַראָבשרייען פון דאָרט זיינע געבאָט, וואָס הויבען זיך אָן מיט „איך" און לאָזען זיך אויס מיט „איך".

— אַי, אַי, אַי! — שלאָג איך אָב דעם קריטיקער אַזוי שטאַרק. ביי מיר אפילו האָב איך געוואוסט, אַז ער איז גערעכט, דאָך האָב איך מיך גע׳עקשנ׳ט, געלייגט, זאָל נישט אויסגערעדט זיין, פאַר׳ן כבוד פון אונזערע אָבגעפיינטע חכמים, זאָלען געזונד זיין.

— די שרייבער איז ביי אונז — טרעט ארויס מיט אַ קריטיק נאָך איינער פון דער חברה — זיי שרייבען נישט קיין וויסענשאַפטליכע זאַך גופא, נאָר וואָס? א י ב ע ר דער דאָזיגער זאַך. דאָס הייסט, זיי שטראָפען אַנדערע, ווערטלען זיך, און בעווייזען, אַז ס׳איז נויטיג, אַז מען זאָל עס שרייבען. אין דעם ענין אויך, מיט וועלכען זיי בעשעפטיגען זיך, הויבען זיי נישט אָן צו וויסען און ווילען נישט וויסען, וואָס מען האָט איבער דעם שוין פריהער געזאָגט. איטליכער איז זיך אַ אָדם הראשון, אָנהויבענדיג פון בראשית, דער אלף־בית חזר׳ט זיך תמיד איבער אויף דאָס ניי. די פריהערדיגע חכמים אונזערע ווערען נישט געדאַכט, עס בלייבט ביי אונז פון זיי קיין זכר נישט. אויך די געשעהענישען אין אונזערע צייטען פערשווינדען ווי א חלום, פיעל געשעהענישען ווערען נישט פערשריבען אין אונזער צייט דעריבער נאָר, וואָס מען רעדט זיך איין אַ נאַרישקייט, אַז דאָס איז אַ ארבייט פאַר דעם געשיכטע־שרייבער אין דעם שפּעטערדיגען דור, ער וועט ערשט קענען צונעהמען די זאַכען ווי דער ריינער אמת, אָהן שום פניות. נאָר דערווייל, ביז וואַנען דאָס וועט זיין, איז פיעל גע־שעהענישען פון אונזער צייט געהען פערלאָרען און, העט, העט, אין אַ צייט ארום, אַז עס וועט אויפשטעהן ביי אונז אַ אַלטערטומס־פאָרשער און וועט וועלען אויפבויען אַ בנין פון די איבערגעבליבענע צוואוואָרפענע

שטיקלעך מאַטריאַל, משטיינס־געזאָגט, — וועט איהם מעהר פעהלען ווי ער וועט האָבען, און אינגאַנצען וועט עס זיין אַ בנין אויף הינערשע פיס־לעך, סיידען אַז מען זאָל גלויבען, אַז אידישע געשיכטע־שרייבער זיינען נביאים, זעהן בנבואה דאָס וואָס אַמאָל איז געשעהן, און מאַכען פון גאָר־נישט אַ זאַך. וועניגסטענס איז געווען, אַז מען זאָל זיי געבען דאָס לעביל פון אַ נאָדעל, און דעם העלפאַנד אויף דורכצופיהרען איהם דורך דעם לעביל וועלען זיי שוין אליין בעשאַפען, אָבער גאָט ווייס, אויב אַזעלכע וועלען גאָר זיין אין די שפּעטערדיגע דורות. גאָר אָבער אַ היסטאָריקער מיט אַ מענשליכען פערשטאַנד שפּעטער, ער וועט בעשולדיגען די אידישע שרייבער אין אונזער צייט, און זיי שימפּפען, פאַר וואָס זיי האָבען נישט געברויכט דאָס לעבען פון׳ם פאָלק פאַר אַ מאַטריאַל אין זייערע ספרים, ניט אָנגרייטענדיג גענוג שטאָף אויף צו בויען פאַר יענע, וואָס וועלען קומען נאָך זיי, און האָבען זיך נאַריש געמאַכט מיט „מאמרים״, מיט פּלפּולים, מיט וכוחים, מיט ביי־זאַכען, און מיט פאַנטאַזיעס, וואָס נישט געשטויגען און נישט געפלויגען. און אַממיינסטען וועט דאָס נישט געשענקט ווערען יענע, — האָט ער צוגעגעבען צו זיינע רעד מיט אַ וואונק טייטענדיג אויף רב שלמה׳ן מיט׳ן פינגער — יענע שרייבערס פון אונזער איצטיגער צייט, וואָס קענען גוט דאָס פאָלק, אויסגעבונדען פון קליין ביז גרויס און ווייסען אַלע גענג זייערע, און האָבען זיך געפוילט דאָס אָנצושרייבען.

— רבותי, רב מענדעלי ציטערט, ער האָט מורא, איהר זאָלט איהם נישט פאַרברענען מיט׳ן מויל! — זאָגט רב שלמה מיט אַ שמייכעלע, זעהענדיג ווי איך בין צומישט פון יענעמס ווערטער, און מינע מיך שטאַרק פאַר גרויס פאַרוואונדערונג — נישקשה, רב מענדעלי! אָהן סכנות. מחברים ווען זיי זיצען און לאָזען זיך אריין אין אַ שמועס, ברענט ארום זיי אַ העליש פייער, עס ברענט, אָבער פאַרברענט ווערט קיינער, חלילה, נישט. דאָס זידט אין זיי דאָס בלוט, תלמידי חכמים צופלאַקערען זיך אפילו גאָר אין אַ געוועהנליכען שמועס, עס פליהען ווערטער פייערדיגע ווי גלי־הענדיגע קויהלען. איך קען אייך, מיינע חברים, איך ווייס, אַז איהר זייט אין הארצען גאָר נישט אַזוי שטרענג ווי איהר רעדט מיט׳ן מויל. אויך נישט אַלע שרייבערס, חס ושלום, האָט איהר דאָ געמיינט, נאָר אַ טייל פון זיי. און אויב היינט זייט איהר שטרענגער ווי תמיד, ווייס איך, פונוואַנען דאָס קומט: עס איז היינט אַ צייט פון געוויטער, עס קעהרט די וועלט. אַ שרעק! דערפאַר זייט איהר היינט מעהר אויפגערעגט. אַ ראיה האָב איך פון זיך אַליין, איך בין היינט צורודערט און אויפגערעגט, עס איז נישט קיין עת־רצון, ברידער! אויך דאָס ווייס איך, אַז צווישען יענע, וועלכע עס וועט נישט געשענקט ווערען שפּעטער — ווי אונזער חבר האָט געזאָגט,

— דערפאר וואָס זיי האָבען זיך געפוילט בעשרייבען אונזער לעבען, אין זייער צייט, מיינט מען מיך אויך, נור מיר קענען דינען פאר א פארענט־פערונג דאָס, וואָס ס׳האָט מיט מיר זיך געטראָפען פונקט אזוי ווי מיט מחמד׳ס ארון, וואָס הענגט, ווי מען זאָגט, אין דער לופט, ווייל צוויי מאגנעטען ציהען איהם פון אונטען און פון אויבען — איינער אהער און איינער אהין, און דערפאר...

רב שלמה האָט אָבגעהאַקט אין מיטען שמועס, דערפיהלענדיג א קאַלטען שטראָם ווינד, וואָס האָט פּלוצלינג זיך אריינגעחאפּט אין צימער אריין, שיער נישט אויסלעשענדיג די לאָמפּ, און עפּיס א געשפּרעך, א געטומעל צווישען דעם הויזגעזונד אין פאָדער־חדר. רב שלמה׳ס ווייב און טעכטער האָבען באַלד נאָכ׳ן טיי־טרינקען זיך געפיהלט איבעריג, אין דער געזעלשאַפט פון מאנסבילען, וואָס רעדען דברי תורה. זענען זיי אויפגע־שטאַנען און ארויס פונ׳ם חדר.

די ווייבער פון תלמידי חכמים האָבען אודאי א גרויסען חלק לעולם הבא, ווייל דאָ, אויף דער וועלט, ביי זייערע מאַנען, האָבען זיי גאָרנישט און פיעל זאכען איז ביי א תלמיד חכם פארקעהרט ווי ביי א געוועהנליכען מענשען. א געוועהנליכער מענש רעדט זעהר פיעל מיט זיין אייגענער ווייב, און א פּשיטא שוין — מיט א פרעמדענס. און א תלמיד חכם איז אפילו מיט זיין אייגענער ווייב רעדט ער אויך נישט. א געוועהנליכער מענש אויפ׳ן שפּאַציר אויף דער גאַס — געהט ער פּאַמעליך איהר ביי דער זייט, און ביים אריינגאַנג און ביים ארויסגאַנג נאָך איהר. און א תלמיד חכם שפּאַנט, לויפט פאר׳ן ווייב און ביים אריינגאַנג און ארויסגאַנג פּערחאַפּט ער זיך געהן פאָראויס. א געוועהנליכער מענש טהוט אָן דאָס ווייב דעם מאַנטעל און בעדינט זי, און א תלמיד חכם איז דאָס ווייב טהוט איהם אָן און בעדינט איהם. א געוועהנליכער מענש, אז ער פארבעט צו זיך געסט אויף א קערטעל, איז ער מצרף זיין ווייב צום מנין און זי שפּיעלט אינאיי־נעם מיט זיי א גאַנצע נאַכט, און א תלמיד חכם אז די חברים זיינע קומען צו איהם, איז דאָס ווייב זיינס טראָגט זיי אונטער גלעזער טיי און בעדינט זיי, און ווי באַלד זי האָט זיך אָבגעפּארטיגט, איז שוין פאר איהר מעהר קיין אָרט נישטאָ צווישען זיי, און זי געהט געשווינד אוועק.

און דאָס אייגענע טאַקי איז געוועז מיט רב׳ שלמה׳ס ווייב און טעכ־טער זיינע. מיר תלמידי חכמים זענען זיך געווען פערטאָן אין אונזער זאַך אזוי, איז מיר האָבען זיך אָן זיי גאָר פארגעסען, נישט בעמערקענדיג, אויב זיי זענען דאָ אָדער נישטאָ. ביז עס האָט זיך דערהערט זייער קול אין פּאָדער־צימער און דערפיהלט א קאַלטער שטראָם, וואָס האָט זיך אריינגע־

ויסען אהין אין שטוב אריין, מיט א קלאפעריי אין די טירען, האבען מיר זיך אויפגעחאפט — ווי פון שלאף. נאך אין א ווײלע איז אריין איינע פון די טעכטער און געזאגט דעם פאטער אויפ׳ן אויער:

— טאטע, עפּיס א בחור איז געקומען. ער בעט זיך איבערנעכטיגען די נאכט אין דער שולע.

—וואס? א בחור פון דער גאס און בעט זיך נעכטיגען! — מאכט רב שלמה בייז און פערוואונדערט — ס׳איז נישט אומזיסט, דא מוז עפּיס זיין, וויפיעל גנבות און נאך אזעלכע זאכען קומט פאר אין שטאדט דורך אזעלכע אנשטעלען, — זאל ער אריין!

א ארים בחור, פון א יאהר זיבענצעהן, א דערשלאגענער, האט זיך שעמעוודיג געוויזען אין דער טיר. דאס קאפּאטקעלע זיינע, א צוריסענע, א געלאטעטע, דורכגענעצט פונ׳ם רעגען, טרייסעלט זיך און שטעהט אראב־לאזענדיג די אויגען.

— פונוואנען קומסטו, בחור? און וואס ווילסטו אין האלבע נאכט — פרעגט רב שלמה מיט כעס.

— איבערנעכטיגען — שטאמעלט דער בחור שטיל — איך בין דא א פרעמדער.

— וואס הייסט. א הכנסת אורחים איז ביי מיר אין מיין שולע — האט זיך געווערטעלט ר׳ שלמה — איך פערשטעה אזעלכע אנשטעלען, געה דיר געזונטערהייט!...

אזוי ווי דער בחור איז אריין שטיל, אזוי איז ער ארויס שטיל, אנ־בויגענדיג דעם קאפּ נישט צו רעדען א ווארט, נאר א בליק געטאן אויף אונז מיט די אויגען. — און אוי, רבונו של עולם. וויפיעל יסורים, צרות און פורעניות, וויפיעל הארץ, געפיהל און געבעט׳ האבען זיך אויסגעדריקט אין דעם דאזיגען בליק!...

רב שלמה איז געבליבען זיצען פערבליפט נאך דעם בחור׳ס אוועק־גאנג, פערטראכט און פערזארגט. דאס פנים זיינס האט זיך פארענדערט, אזוי אז איך האב נישט דערקענט דעם רב שלמה׳ן, וואס איך האב ערשט נישט לאנג געזעהן. פאר מיר זיצט א אלטער, א שוואכער, גאר א צובראָ־כענער שארבען, און דאס געזיכט שטארק צוקנייטש.

אויף אונז איז אויך אנגעפאלען א מרה־שחורה, דעו׳ געגעצט, דער ניסט, און קיינער רעדט א ווארט ניט.

אין דרויסען שטורעמט, דער ווינד קלאפט אין די פענסטער, בלאזט אין די שפאלטען, באלזט און הײלט אין די קוימענס און רייסט, אריינצו־חאפען זיך אין שטוב אריין.

זענען מיר אויפגעשטאנען, ארויס פון שטוב מיט א שווער געמיט, און צוגאנגען זיך איטליכער צו זיך אהיים.

אויפ׳ן צווייטען טאָג האָבען מיר זיך פערזאמעלט נאָך א מאָל ביי רב שלמה׳ן אין אָוועגד. רב שלמה האָט געפיהלט קאָפּוועהטאָג און ער איז דעם גאנצען טאָג נישט ארויס פון זיין צימער. דאָך איז דאָס ווייב זיינס אריינגעגאנגען צו איהם זאָגען, אז מיר זענען געקומען, און באלד טאקי האָט ער אונז פארבעטען צו זיך. דאָס צימער איז נישט אזוי גרויס און ס׳איז דאָרטען עפּיס א נחת, ריין ציכטיג אין אלע ווינקעלעך, די וואנד און מעבעל, און די שאפעס ביכער, זאָגען: אז דאָ וואוינט א תלמיד חכם. רב שלמה זיצט אָנגעלעהנט ביים שרייבטיש פערטיעפט אין די געדאנקען מיט האלב צוגעמאכטע אויגען, פאר איהם ליעגט א בויגען פּאפּיר פערשריבען און געמעקט אין פיעל ערטער, אויך א פען נאָך נישט רעכט אָבגעטריקענט פון טינט. ביים אריינגאנג, האָט ער תחילת אונז נישט בעמערקט. דערנאָך האָט ער זיך א חאפּ געטאָן און האָט אונז פריינד־ליך צוגענומען.

מיר האָבען מקיים געווען אין איהם די מצוה פון בקור־חולים, ווי דער שטייגער פון א אידען איז. דער שטייגער איז ביי אידען, אז זיי קומען מבקר־חולה זיין, לאכען זיי אויס פאר ליעבשאפט דעם קראנקען מיט דער קראנקהייט, אז ס׳איז גאָר א איינרעדעניש, בכדי מען זאָל איהם פער־גרינגערען דעם וועהטאָג. מען זאָגט איהם אויך מוסר איטליכער אויף זיין גאנג. איינער זאָגט: ווי נעהמט דאָס א איד, דאכט זיך, א קלוגער, האָט א ווייב מיט קינדער, זאָל זיך נאריש מאכען, זיך אנידערלעגען קראנק. ווי געשיקט זיך עס! דער צווייטער זאָגט: כ׳לעבען, ווארף אוועק דיינע וועהטאָגען, טהו א שפּיי אויף דער קראנקהייט, בעסער האָב אין זינען, אז ביי דיר איז דאָ אָהן עין הרע דערוואקסענע טעכטער, און זעה, אז מיר זאָלען באלד אין־גיכען, אם ירצה השם, טאנצען אויף זייערע חתונות. און ברייננגט איהם ראיות פון זיך אליין, פון דעם מאָגען זיינעם, פונ׳ם פאלען אויף די קריזעס און פון די מערידען, וואָס האָבען איהם צרות אָנגעטאָן, פונדעסטוועגען... גאָרינשט, בין געזונד, און ברוך השם.

אין דער צייט וואָס יענע האָבען דאָ פערפיהרט אזא שמועס, גע־בענדיג דערביי, טאקי ווי מענשען, וואָס זענען געפּרובט געוואָרען מיט קריינק. עפּיס מיני מאָדנע רפואות, ערב־זייענדיג, אז ס׳וועט ווירקען, — האָב איך מיינס אָבגעמאכט בקיצור, זאָגענדיג: אי, כ׳לעבען, רב שלמה! — נאָר כדי מקיים צו זיין א אידישען מנהג, און פּטור. אין אזוינע מיני־

זאכען, ווי אויך אין ווינשעווען נחמות, ברכות, בין איך אזא עם הארץ, וואס דאס גלייכען צו מיר נישטא.

רב שלמה הויבט זיך אויף פונ׳ם ארט, געהט און נעהמט ארויס פון א קעסטעלע א קליין פעקעלע, בינדט איהם אויף, לעגט עס אנידער פאר אונז און זאגט:

— קוקט, רבותי, זעהט, וואס ליעגט פאר אייך.

— קענעפלעך זעהען מיר — זאגען מיר אלע גלייך ארויס — ווייסע ביינענע קנעפלעך. אלא, וואס איז דאס אזוינס?

— דאס זענען די קנעפ פון מיין איינציג קאפאטקעלע, וואס איך האב געהאט אויף מיר צום לייב, ווען איך בין אין דער יוגענד פערוואגעלט געווארען פון מיין היים אין דער ליטא, צוריק א פערציג יאהר — זאגט רב שלמה שאקלענדיג מיט׳ן קאפ.

— אבער וואס פאר א שייכות זענען די קנעפ מיט אייער נישט־גע־זונד־זיין, און וואס האט איהר זיך גראד איצט אין זיי דערמאנט? איז אונז א גרויסע קשיה.

— אוי, ס׳איז שייך און שייך, זיי געהערען זיך זעהר גוט אן! הלואי וואלט איך אין זיי נעכטען נישט געווען פארגעסען — זאגט רב שלמה מיט א ביטערען זיפץ, זעצענדיג זיך צוריק אויף זיין בענקעל, פער־מאכט די אויגען און שווייגט א ווילע פערזונקען אין די געדאנקען.

דערנאך הויבט ער אויף דעם קאפ און ווענדט זיך צו אונז מיט אזוינע דבורים:

— איך בין זיך מתודה פאר אייך: רבותי, אז איבער מיין הייסען כאראקטער בין איך נעכטען נכשל געווארען אין א הארבע עברה, איך האב ארויסגעטריבען א ארעם יונגעל, א פערוואגעלטען א פערלאזטען, נעבעך, א נאקעטען און א — הונגעריגען, וואס האט געבעטען רחמים איבערצונעכטיגען ביי מיר אין שולע אין אזא פינסטערער רעגען־שניידע־דיגער נאכט. ניין, רבותי, ער האט נישט געהאט דערביי קיין שום שלעכטע כונה, ער איז באמת א גר און א פערוואגעלטער, און נאך מעהר, ער איז זיכער פון די ישיבה־בחורים אין דער ליטא. דאס איז מיר קלאר געווארען באלד טאקי, ווי ער איז נאר ארויסגעגאנגען, פונ׳ם שטעהן זיינעם בהכנעה, פון זיין קליידונג, און טאקי פון דער בקשה זיינער גופא. מיט אזא מין בקשה וועט ניט קומען איינער א היגער. ס׳וועט איהם אזוינס גארנישט איינפאלען אפילו, נאר דוקא א וואנדערער פון ערגיץ א ווינקעל אין דער ליטא, וואס די בתי־מדרשים און ישיבות דינען דארטען פאר אכסניות פאר די ארימע בחורים. איך אליין בין דאך דערמיט געפרובט געווארען נישט איינמאל נאר, אין מיינע יונגע יאהרען. די נעכטיגע נאכט האב איך

פערבראכט אין גרויס עגמת נפש, נישט געקענט קיין אויג צומאכען, אזוי שרעקליך האט מיר דאס הארץ געפלאגט, אזוי האט מיר באנג געטאן. די געשטאלט פון דעם דערשלאגענעם בחור׳ל און צוגלייך אויך מיין געשטאלט, ווען איך בין נאך געווען א יונגעל, געקליידט ווי ער, האבען פאר מיר געשוועבט די גאנצע נאכט און מיר שרעקליך געפייניגט. ציטערענדיג־טרעסלענדיג זיך שטעהט פאר מיר דאס אומגליקליכע בחור׳ל. ער שווייגט. נאר די אויגען זיינע דערצעהלען זיינע צרות, אויפ׳ן פנים זיינעם ליעגט אויסגעדריקט א געבעט: האב רחמנות אויף א געפייניגטען, אויף א הונגעריגען, נעהם אריין דעם פרעמדען, דעם נאקעטען, און זאל ער ביי דיר נעכטיגען אין א ווינקעלע! ער שטעהט מיט א צובראכען הארץ און ווארט אויף הילף, אבער אנשטאט הילף טהוט מען אויף איהם א היק, און מען טרייבט איהם ארויס. שטיל און פארשעמט געהט ער ארויס אנבויגענדיג דעם קאפ, ווי א שוואכער בייגט אן דעם אקסעל, אז דער שטארקער וויל איהם שלאגען — די געשטאלט אוועק, און מיינע קומט! קומט, שטעלט זיך מיר פאר, דערמאנט מיר פריהערדיגע יאהרען און זאגט: דערמאן זיך נאר, רב שלמה, אט אזוי האסטו דיך אויך אומגעוואגעלט, אין דיין יוגענד, ארויסגעהענדיג פון דער ישיבה, און אזוי ביסטו אויך ווי פער־וואגעלט פויגעלע געקומען אין איינע פון די שטעדטלעך, וואס דא אין דעם געגענד, נאקעט און בלויז אין א צוריסען קאפאטקעלע מיט ווייסע ביינענע קנעפ און האסט זיך געבעטען אין א בית המדרש, מען זאל דיך לאזען דארטען דעם קאפ אנידערלעגען. ווי־זשע ביסט דו עס אזוי שלעכט, רשע איינער, היינט אין גוטע אומשטענדען? ווי האט דיך פערטראגען דאס הארץ היינט, אז דו ביסט געווארען א גאנצער פריץ, און ס׳איז דיר מיט דעם אויבערשטענס הילף גוט, צו דערווייטערען א עלענדען, א דערשלא־גענעם, נעבעך, וואס דו אליין ביסט אמאל געווען אין זיין שטאנד? אנ־גענומען, אז דו האסט אפשר נישט געקענט געבען איהם ביי דיר א נאכט־לעגער, האסט דו געמעגט איהם געבען עפיס געלד, ער זאל קענען איבער־נעכטיגען אין א אכסניא. צו־וועניגסטען, אויב ניט א נדבה פון דער קע־שענע, האסט דו דאך איהם געקענט געבען א גוט ווארט מיט׳ן מויל. און דו, נישט גענוג, וואס דו האסט נישט געגעבען דאס און נישט יענץ, האסט דו איהם אזוי מאוס ארויסגעטריבען. — אוי, נישט פאר אייך גע־דאכט, ברידער, אזא פלאגען זיך ווי נעכטען און אצינד נאך אויך!

—פונדעסטוועגען נעהמט אייך נישט אזוי צום הארצען — טרייסט איך רב שלמה׳ן — עס טרעפט זעהר אפט אזעלכע מעשים, בייזאכען, און קיינער מאכט זיך נישט דעראויס. לאמיר נעהמען, א שטייגער, אט די גרויסע סוחרים, די בעריהמטע באנקירען און טאקי אלע גבירים אונזערע,

וואָס בעהאַנדלען אַזוי שלעכט זייערע מענשען, נישט־ברחמנות׳דיג, ווער, (זאָל זיי צו קיין גנאי נישט זיין) זענען זיי אַליין? כמעט אַלע זענען זיי אויפגעקומענע משרתים, וואָס שפּילען היינט די ראָלע. אין דער יוגענד זענען זיי געווען משרתים אין קלייטען און אכסניות און האָבען געלייזט פון זייערע בעלי־בתים אין טאַטענס טאַטען אריין הונדערט מאָל אַ טאָג. אַזוי איז שוין געשטעלט אין דער וועלט פון זינט זי איז בעשאַפען גע־וואָרען, אַלע פערגעסען זיך, ווער עס האָט די בייטש אין האַנד, שמייסט, נישט צו געדענקען, אַז ערשט נעכטען האָט ער מיט זיין כבוד אַליין פון דער אייגענער בייטש טאַקי געכאַפּט שמיץ. אַ קיילעדיג בייבעל, עזות און געלד נעהמען צו דעם זכרון. אויף אַלע פעהלער און פלוי אין דער נאָז פערדעקט די מטבע. בעקומט איינער געלד, האָט ער די וועלט און יענע וועלט.

— אייערע טרייסט־ווערטער זענען נישט קיין ענטפער — ענטפערט רב שלמה — דאָס שלעכטס הערט ניט אויף שלעכט צו זיין דעריבער נאָר, ווייל עס איז אַ געוועהנטליכע זאַך. כשר מאַכען אַ חטא דערמיט, ווייל מען געפינט איהם אָפט ביי אַ סך מענשען אין דער וועלט, הייסט אַזוי פיעל, ווי מען זאָל זאָגען, אַ שטייגער, אַז אַ שטומפּיגע ראיה, טויבקייט און שטאַמלען איז נישט קיין פעהלער, ווייל אין דער וועלט זענען דאָ גוזמאַ־גוזמאות טויבע, שטומע און בלינדע. וואָרום אויב אַזוי, מוז דאָך אויסקומען, אַז סיי דער יצר טוב מיט זיין גוטסקייט און סיי דער יצר הרע מיט זיין שלעכטסקייט זענען נישט ווערט קיין דרייער. ניין, רב מענדעלי, אומזיסט די רעד אייערע. איך וויים ביי מיר מיין שולד און פיהל, אַז איך האָב גע־האַנדעלט שלעכט.

— אָט דאָס האָסטו טאַקי פון גאָט אַליין אַ מוסר דערפאַר, וואָס דו פוילסט זיך אויפשרייבען דיין לעבענס־געשיכטע — זאָגט איינער פון דער חברה — וויפיעל מאָל האָט מען דיר געזאָגט און געזאָגט, דו זאָלסט דאָס טאָן און האָסט נישט געפאָלגט.

— אָט דאָס דאָזיגע בחור׳ל איז טאַקי ווי אַ שליח פון גאָט געקומען אויפצוטרייבען דיך, אַז דו זאָלסט לסוף זיך דערמאַנען אָן דיינע פריהער־דיגע יאָהרען — העלפט אונטער דעם ערשטען נאָך איינער — אָט האָסטו אַצינד נישט ווילענדיג טאַקי זיך דערמאַנט אין די קנעפּלעך פון די יונגע יאָהרען און הלואי זאָלסטו דו זיך אויך דערמאַנען נעמען אָנצושרייבען, ווי ס׳האָט זיך געלעבט אידען אַמאָל, אין יענער צייט, כדי עס זאָלען נישט פערפאַלען ווערען ווי אין וואַסער אריין.

— ווער האָט אייך געזאָגט דעם סוד, וואָס איצט ביי מיר אין האַר־צען! — טהוט רב שלמה אַ זאָג און דאָס פּנים פלאַמט איהם, — אויף

מיין געלעגער נעבטיגע נאכט ליגענדיג פערטראַגען, אין שטוב איז שטיל און אין דרויסען שטורעמט אַ שרעק, איז מיר ווי אַ בליץ אריין — דער געדאַנק, אַט דער טרעפער, דער אויסלעגער, וואָס זיצט אין דעם מענשענס האַרץ, — און האָט אויסגעלעגט, אַז די מעשה מיט דעם בחור׳ל איז אַ וואונק מיר פון אויבען, און פון יענער צייט אָן הערט ער נישט אויף צו־צוטרייבען מיך און זאָגט: שרייב! אין דעם מענשענס לעבען קומט פאַר אַמאָל אַזוינס, וואָס צווינגט אפילו דעם אפיקורס, וואָס לייקענט אין דער השגחה, גלויבען, אַ ס׳איז פאַרהאַן אַ פערבאָרגענער, אַזעלכער, וואָס אַלס־דינג בעשטעהט דורך איהם, איטליכע זאַך אין איהר צייט, אויף אַזעלכע בעדינגונגען, מיט וועלכע עס איז געשטעלט געוואָרען פון לכתחילה. עס זעהט אויס, אַז אַזוי איז דאָס מזל מיינס און אַזוי איז שוין מיר בעשעהרט, אַז מיר זאָל עס געהן אין דער וועלט אַלץ מיט שטורעם. מיין לעבען איז אַ שטורעמדיגער ים, מיינע יאָהרען — רווישענדע כוואַליעס און די נשמה מיינע — דאָס שליידערנדיגע שיפעל. און דאָס ערשטע מאָל, ווען איך האָב מיך אָנגעהויבען צו דערקענען, איז אויך געווען מיט שטורעם. — ס׳איז פריהלינגס־צייט. פלוצלינג ווערט אַ חמאַרע און צווישען די גערטנער אויף פריש־גרינעם גראָז לויפט זיך אַ אינגעלע באָרפיס אין איין העמדעל מיט אַ היטעלע אויפ׳ן קאָפּ. לויפט געשווינד, אָבשטעלענדיג זיך צו־ווייילען, די אויגעלעך ווארפען זיך אין אַלע זייטען, און די אויערלעך הערען־צו אויפ־געשטעלט ווי ביי אַ העזעלע. יענס קינד דאָס בין איך מיט מיין כבוד אַליין. דאָס מאָל עפענט זיך מיר צום ערשטען מאָל אויף די אויגען מיינע און איך ענטפּלעק מיך צו מיר אַליין אינגאַנצען ווי איך בין — איך ענטפּלעק מיך און בלייב פערגאַפט אויף דעם בילד, וואָס שטעהט פאַר מיר. איינער אַליין געפין איך מיך דאָ, קיין לעבענדיג בעשעפעניש אַרום נישטאָ. נאָר הימעל און ערד. אַ פלויט פון איין זייט, אַ פלויט פון דער אַנדערער זייט. אַט גיט אַ זעץ, אַ קלאַפּ אויבען אין דער הויך. דאָס קול קייקעלט זיך, אין ענדע וועלט צעפּאַלענדיג זיך אויף אַ סך שטאַרקע קולות דאָרט. און פייערדיגע שלאַנגען פליהען מיט אַ צוק אין הימעל. —אַט דאָס קלאַפּען רעדער פון גאָט׳ס רייטוואָגען, טראַכט איך ביי מיר, גאָט פאָהרט עס דאָרט אין הימעל, טראַסקעט מיט דעם בייטש אַזש פונקען פליהען. אַ זייל פון שטויב הויבט זיך אויף פון דר׳ערד, עס יאָגט זיך, עס דרעהט זיך ווי אַ דריידעל. גאָר באַלד גיט אַ גאָס אַ רעגען, אַ ליעבער ווארימער רעגען גאָר אַ דער־קוויקעניש, גרויסע טראָפּענס פויקען אַז אויף גרינוואַרג אין די גערטנער: רעטעכלעך, ציבעלע, קנאָבעל יונגעטשקע בויגען איין די קעפּעלעך, ווי קינ־דער ביים מאַמען אין שויס, און צוואָגען זיך מיט פערגעניגען. אין דרויסען לאָיען פון הונדערטער ערטער קליינע רינקעלעך, נעהמען זיך אויפ׳ן וועג

צונויף, פליסענדיג ווייטער, ווייטער, זוזענדיג אין די אויערען. און אָט טהוט זיך א ווייז די ראָד פון זיין רייטוואָגען, א ראָד א גרויסע דאָרט אין הימעל. נאָר אָבער א האַלבע זעהט זיך ארויס וואונדער־שען געפארבט, א פערגעניגען צו קוקען, און עפּיס א ליכטיג שיין אנטגעגען. די זון געהט ארויס דאָרט פון אונטער דער ראָד. ווי א חתן פון אונטער דער חופּה, גיט א קוק צו דער ערד, שיינט זי, א ווינק צו די וואָלקענס—ווערען זיי רויט...

דאָס איז דער אָנהויב פונ׳ם דערקענען מיך אליין, גאָט און די וועלט זיינע. מיט דונערען און בליצען איז מיר דאָס אלסדינג ענטפּלעקט געוואָרען צום ערשטען מאָל און דאָס מענשליכע פערשטאנד האָט אין מיר א שיין געגעבען דורך דעם שטורעם. אָט דאָס וואונדערליכע בילד האָט זיך מיר איינ־געשניטען אין הארצען. אייביג וועל איך, וויל איך עס נישט פארגעסען די גאנצע פּאנאָראַמע פאר מיר, און דעם לשון פון דער נאטור ארום מיר האָב איך דאמאָלסט פערשטאנען און האָב עס געפיהלט מיט׳ן הארץ פון א אומ־שולדיג קינד. איך האָב פערשטאנען דעם לשון פון די קרייטעכצער און גע־וועקסען פון גאָרטען, דאָס ליעד וואָס די רינעלעך וואסער פּלאפּלען, און וואָס פראָש קוואקעט ליגענדיג אין בלאָטע ביז׳ן האלז, אויסשטעלענדיג א פּאָר גרויסע אויגען—האָב איך גוט פערשטאנען, איך האָב דאָך איהר אָבגע־ענטפערט קוואקענדיג אויך אויף א קול ווי זי. און אז איך בין געקומען אין הויף פון אונזער הויז. איז ארויס דאָס קעלבעל פונ׳ם שטאל אויסגלייכענ־דיג די ביינער, אראָב לאָזענדיג דעם קאָפּ און אויפהייבענדיג דעם עק און געמעקעט, און ס׳איז אויך ארויס די הוהן מיט איהרע קינדערלעך און גע־פּיקט אין מיסט פּישצענדיג, און דער האָהן געהט־מיט פאָראויס קוממיות זעהר האָפערדיג און מאכט קוקעריקו. אויך די קאטץ זעה איך, ווי זי געהט אראָב פונ׳ם דאך, קאראבקעט זיך אויפ׳ן וואנד און מיאאוקעט. האָב איך געוואוסט וואָס זיי ווילען, און האָב איטליכען אָבגעענטפערט אויף זיין לשון: געמעקעט, געמיאאוקעט, געפּישצעט הויך אויפ׳ן קול. פערשטאנען האָב איך נאָר נישט דעם פּאטש, וואָס דער טאטע האָט מיר געגעבען, און וואָס בעדייט דער מאַמעס געשריי אויף מיר, אז זי האָט מיך דערזעהן פּיטש נאַס פונ׳ם רעגען; וואָס זיי זענען אויסען געווען דענסמאָל און וואָס מיין רבי און אנדערע מענשען זענען אויסען געוועזן פון מיר דערנאָך—דאָס האָב איך נישט געקענט פארשטעהן.

רב שלמה שפּארט זיך צו מיט׳ן קאָפּ צום פארענטשיל פון שטול שוויי־גענדיג א ווײלע. פונ׳ם אויסדרוק פון זיין פּנים און די אויגען איז געווען צו דערקענען, אז ער איז שטארק צוקאָכט און מיר האָבען פערשטאנען, פאר וואָס ער איז אזוי צוקאָכט. זיין לעבען האָט זיך איהם געצויגען ווי א וועג

פול דערנער מיט שטיינער. אַט געהט ער באַרג אַרויף איבער הויכע שפּי־ציגע סקאַלעס און אַט לאָזט ער זיך אַראָב אין טיעפע אַבגרונדען. אצינד ביים עפענען די אַלטע פעקלעך צרות און ביים אָנריהרען מיט אַ פינגער די וואונדען, מכות, נאָך אינגאַנצען נישט אויסגעהיילטע, מוז מען דערביי פיהלען שמערץ, אַ שמערץ זעהר אַ גרויסען. בערוהיגענדיג זיך אַ ביסעל, הויבט ער אָן ווייטער צו ריידען.

— איך וויל אצינד ענדיגען אייך מיין שמועס, וועלכער איז נעכטען אין אָנהויב איבערגעהאַקט געוואָרען. שוין אַ לאַנגע צייט אַז די פען מיינע געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות פונקט קאַפויר איינע פון דער אַנדערער, ווי דער אָרון פון מחמד'ן הייגגט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט וואָס איינע פון די דעות ציהט זי אַהין צו בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס פריהער, איז די וואָס אַגעגען האַלט זי אָב ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פאָר. און די דאָזיגע צוויי שפּאַרען זיך איינע מיט די אַנדערע אין מיר ווי צוויי קרע־מער קריגען זיך איבער איין קונה, צונישט מאַכענדיג דערביי איינער דעם אַנדערענס סחורה. איינער זאָגט: גאָט זאָל אָבהיטען פון דער מאָדנער נייער סחורה און פון די שעהנע תכשיטים היינטיגע צייטען ביי אידען! אַלץ וואָס דו זעהסט איז נישט מעהר נאָר פּורע שווינדעל, און אַ אויגען־פערבלענ־דעניש, פאַרזילעבערטע שערבלעך, אַ אויסגעבלאָזטע איי, צוגעפּוצט, פער־פאַרבט פון דרויסען און שמוציג, פע, פון אינעווייניג. ס'איז נישטאָ קיין עכטער טיפּ מיט זיינס אַ ווילען, מיט זיין אייגענעם כאַראַקטער. עפּיס גאָר אָנגעשטעלטע גולם'ס, משטיינס־געזאָגט, ווי קוקלעס אַזוינע, דאַכט זיך, עפענען ליפּעלעך, פּויקען, בלאָזען, קלינגען און גיבען פון זיך אַרויס אַ קול נישט פון אַ לעבעדיגער נשמה, נאָר דורך עפּיס אַ פּריזינקעלע. כ'לעבען, לאָז זיי אָב, און נאָט אייך בעסער אַנטיקען אַלץ פּאַטערשע, וואָס עס לעבט און עס האָט אַ אייגענעם ווערטה... אַגעגען זשע די שרייט: קומט צו מיר, קוקט אָן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענץ, וואָס שמעקט שוין מיט קברות־בלעטלעך, וואָס טויג אייך, רב איד, פערשימעלטע זאַכען — אויף דערויף שרייט מען דאָך טאַקע אין דער וועלט, אַז אידען מייסטענס רייסען זיך אָב פּונ'ם איצטיגען אין דער וועלט און דער קאָפּ ליעגט זיי העט־העט אין דער פערגאַנגענהייט, זיי געהן אומגעקערט מיט דעם פּנים אַ הינטער נישט צו זעהן פאַר זיך דעם וועג, שטרויכלען זיך און פאַלען. אין אַלע זייערע הנהגות — ביי זיך אין שטוב, אין שוהל און אין דער ליטעראַטור זייערער זענען זיי ווי די טויטע, טויטע זענען זיי ביים לעבען און לעבען מיינען זיי נאָכ'ן טויט. אַ איד אַז ער לעבט איז גערעכענט ווי גאָרנישט, ערשט נאָכ'ן טויט ווערט ער געהויבען מיט אַ שענער מצבה

— אלע מתים בעקומען דעם טיטול תם וישר, א נדיב, א חכם. רעטיך, ציי־בעלע ווערען צעדערבוימער, א פלאטע — א לויתן אויפ'ן בית עולם. הכלל דער היינט איז ביי זיי גארנישט, אין אמת'ן אבער איז דאך דער עיקר לעבען פארט טאקי נאך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענש, וואס נויטיגט זיך ווי א לעבעדיג בעשעפעניש אין אזוי פיעל בעדערפעניש, איז מחויב ווי ווייט מעגליך אויסצוזוכען אזוינע מיטעל און זיי צו פערבעסערען אזוי, אז דורך דעם זאל איהם דאס לעבען אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאך עס, אז ער מוז דערינען ארבייטען אינ־איינעם מיט אלע מענשען אין זיין צייט.

— לאזט זיך, זייט־זשע מוחל — דינען, זאגט רב׳ שלמה, זעהענדיג, א מיר ווילען איהם איבערשלאגען די רייד — איך ווייס וואס איהר ווילט מיר ענטפערען. איהר ווילט זאגען: אליין פאר זיך געמומען איז נישט איינע פון די ביידע דעות ריכטיג, ווייל איטליכע פאר זיך איז דאך נישט מעהר נאר ווי איין זייט פון דער זאך, איבער וועלכער עס רעדט זיך. אלס־דינג אין דער וועלט האט צוויי זייטען און דער אמת בעדארף ארויסקומען פונ'ם אננעהמען די ביידע אינאיינעם. נאר אבער אזוינס קען נאר אדער א גרויסער חכם, א געזעצטער מענש, אדער פערקעהרט א וואריאט, וואס ווארפט זיך אין אלע זייטען און פאר איהם איז רעכט, ווי א טאג ארבייטער, איטליכעס מין ארבייט, וואס קומט איהם צו דער האנד, נישט איבער־קלייבען. אנטראגען שטיינער, ליים, ציגעל צום בויען, אדער פאנאנדער־ווארפען א וואנד, גראבען אין מיסט און רייניגען א שטאל, — וואס מאכט דאס איהם אויס, אבי געארבייט און בעקומען געצאהלט. — איך אבער בין פון די מיטעלע מענשען, וואס האפען זיך נישט צו איטליכער ארבייט, און נעהמען זיי זיך שוין אריין אין קאפ עפיס א זאך, האלט מען זיך דער־מיט שטענדיג, נישט אראב דערפון אויף א האר אין דער זייט. און דערצו נאך — בין איך זיך מודה פאר אייך. בין איך בטבע פויל — איך טראכט מעהר ווי איך טהו. אבי עס טרעפט זיך נאר עפיס א שטיקעל עבוב, בע־פריי איך מיר פון איהר זעהר גערן. דעריבער אז די דעות זענען מחולק אין מיר, האלטען זיך מיר ביי דער פען, ציהענדיג זי איטליכער צו זיך, פסק'ע איך ווי יענער מאן דאמר: נישט צו דעם, נישט צו יענעם, לאז זיך ליגען ביז וואנען משיח וועט קומען. און אט קומט ער... דער בחור. ער קומט אן פלוצלינג מיט דעם שטורעם און גיט מיך א דרעה צוריק צו דער פערגאנגענהייט. אצינד דער קאפ ליעגט מיר אינגאנצען אין יענער צייט, דארט וואו איך האב געלעבט אין דער יוגענד. אלט, זאט מיט צרות, מיט א הארץ אנגעפלאגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס־קאמפף. געפרואבט מיט ביטערע שווערע יסורים, האב איך מיך אומגע־

קעהרט צו מיין וועלטעל וואס א מאל, און דער כח המדמה ברייננט מיר ארויף פון אונטער ערד זיין צויבער, ווי יענע כשוף־מאכערין פאר שאול׳ן אין עין־דור, פארשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאך פיעלע מיני משונה אלטע זאכען פון אמאליגע יאהרען. זיי קריכען ארויס און קוקען אויף מיר בייז, ווייל זיי פערשטעהן זעהר גוט, וואס דאס אומקעהרען זיך מיינט צו זיי בעדייט, און צו וואס זיי ווערען דא ארויסגעפאדערט — זיי ווייסען, אז דאס בין איך געקומען נעהמען זיי, און ווייזען זיי פאר דער וועלט אויף וואונדער. אוי וועה, יענץ וועלטעל מיינס איז זעהר א קליינס, דארטען בליהען נישט קיין פאמעראנצען, עס וואקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דארטען נישט קיין גרויס נחת, טייכען פון מילך און האניג גיסען זיך דארטען נישט און דער עולם דער דארט איז א געמיינער, נעבעך, אידען מיט בערד און פאות און מיט לאנגע קאפאטעס, דארע, קווארע, געבויגענע, קראנקע, צובראכענע, דערשלאגענע, פערשווארצטע, פערפינסטערטע, צי־טערען פאר דער שיין. עס טהוט מיר זעהר באנג, רבותי, בעאומרוהיגען די אלטע ביינער זייערע און מטריח זיין די דאזיגע מתים זיי זאלען ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אליין. און ווער ווייס, צי וועלען זיי זוכה זיין צו א שעהנעם אויפנאהם. פיעל פון אונזערע אידעלעך זענען דאך, נעבעך, היינט זיך שטארק מצער איבער זייער נאז, וואס שטעהט און שרייט ארויס איטליכען, אז דאס זענען פון די בני יעקב! ווען זיי זאלען נאר האבען די מעגליכקייט, וואלטען זיי פערביטען זי אויף א אנדערע — און פלוצלינג טראגט דער רוח אן פון ערגעץ אידען אלטע, פערשימעל־טע, עפיס משונה־ווילדע מיט זייער שטעהן, מיט זייער געהן, מיט זייער ריידען און מיט דעם גאנצען בענעהמען זייערען, מישטיינס־געזאגט, אנ־צוטאן זיי א בושה עפענטליך פאר א וועלט מענשען. ניין, ברידער, דאס איז נישט קיין שפאס, איך זאג טאקי ארויס אייך גאנץ ערענסט אזוינס, וואס האט מיר געמאכט עגמת־נפש, און וואס צוליעב דעם האט איהר מיך געטראפען זיצענדיג אזוי פערזארגט און פערטיעפט אין די געדאנקען. און באמת טאקי, וואס האט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבערראשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאכען האבען מיר נישט קיין גראפען, פריצים און גענעראלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען, קיין ראמאנען מיט יפה־פיה׳ס האבען מיר נישט געשפיעלט. שלאגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אדער זיין ווי עדות צוקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאס בלוט, האבען מיר נישט געפרובט, און טאנצען קאדרי־לען מיט נקבות אויף בעלער האבען מיר נישט געקענט. און אויף געיעג אין פעלדער, אין וועלדער צו האפען בערען, זענען מיר נישט געגאנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ימ׳ען אויפצודעקען נייע אינזלען

האָבען מיר נישט. מיט טענצערענס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אַנטאָן זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראָכט. בקיצור אָט די אַלע צימעסלעך צום ספּור המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינגג איז נישטאָ ביי אונז און אָנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד, מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות, מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, ארומגעהענדיג איבער די הייזער ערב שבת, ערב יום טוב, ראש חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים, און צדקה־פּושקעס, אַלע מיני פּורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פּרנסות, אָט דאָס איז אונזער לעבען, אז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, משטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל ליכט; אַ לעבען וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ.

— אַ טעות, כ׳לעבען, רב שלמה — זאָגען מיר: — נו, לאָז שוין זיין אפילו ווי איהר זאָגט, אַז אין דעם אידענס לעבען פעהלט געווירץ, אָבער דערפאַר האָט ער אין זיך אַ מין אידישען טעם, וואָס ס׳איז נישטאָ זיין גלייכען. ס׳איז טאַקי אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט אַ מאָדנעם אפּעטיט. אָט די ביטערקייט וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאַקער דעם מבין פיעל מעהר ווי יענע פריקרע זיסקייט, פון וועלכע עס נודזעט אמאָל גאָר צום ברעכען. לעקעבלעך, דאָס איז אַ מאכל נאָר פאַר קליינע קינדער. דאָס לעבען פון די כנסת ישראל, חאָטש עס זעהט אויס שטאַרק מאוס פון דרויסען, אָבער שען איז עס אינוויייניג. אַ שטאַרקער גייסט ליעגט אין דעם אידישען לעבען, אַ גייסט אַ געטליכער, וואָס ווי אַ ווינד וועהט ער שטענדיג, אויפהייבענדיג אין איהם חוואַליעס, כדי צו רייניגען זיי פון שמוץ און פוילקייט. די דונערען און בליצען, פּאַגראָמען און שטורעמס, וואָס קומען אויף זיי אַמאָל, זיי לייטערען זיי, און גיבען זיי צו אַ נייעם קראַפט. דאָס אידישע פאָלק איז ווי דער פאַרצייטיגער גריכישער פילאָזאָף דיאָגענעס, דער קאָפּ זיינער פליהט איהם אין הימעל, דערקענט גאָטס גרויסקייט אָהן אַ סוף, און אַליין וואוינט ער דאָ צווישען די אומות העולם (ווי יענער אַמאָל אין זיין פעסעל) צונויפגעשטיקט אין אַ בעשטימט ענג אָרט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי מדרשים גליהט דאָס פייערל פון תורה, פאַרברייט ליכט און וואַרימקייט צווישען

גאַנצען פאָלק. אַלע אונזערע קינדער, אָרים און רייך, קליין און גרויס, לער־נען און קענען די קליינע אותיות. אָט אַזאַ לעבען, זאָגען מיר, איז רעכט און עס פּאַסט טאַקי, אַז ס'זאָל פערשריבען ווערען לדורות.

— צוגעגעבען אפילו ווי איהר זאָגט — ענטפערט רב שלמה — איז דאָך דאָס גערעדט געוואָרען נאָר אַקעגען דעם לעבען פון'ם גאַנצען פאָלק בכלל, אָבער מיין לעבען אליין, פאר זיך גענומען, מיט וואָס האָט עס פער־דיענט און וואָס פאר א נייעס איז אין איהם דאָ, ס'זאָל ווערטה זיין, מען זאָל עס בעשרייבען? עס האָט זיך פּאַסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס מיט טויזענדער אַנדערע ביי אונז. גאַנץ געוועהנטליכע זאַכען. איז דען דאָ נאָך אַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לעבען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ'ם געבוירען ווערען ביז דעם שטאַר־בען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער? די ערציהונג, דאָס לערנען, דאָס דאַווענען און דער ניגון צו יעדער תפלה, צו יעדען פּזמון, צו יעדער שטיקעל פּיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטען, געוויסען נוסח, אפילו עסען און טרינקען האָבען אויך איין נוסח. איז עס דען וואו געהערט געוואָרען, אַז אין אַ געוויסער שעה, פרייטאג צונאַכטס, אַ שטיי־גער, זאָל אַ פאָלק יודען עסען פיש, לאָקשען און צימעס, שבת אין דער פריה — רעטיך און פּעטשאַ, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, אַ אויס־געפּריעטע קאַשע מיט אַ גרויסען מאַרך־ביין דרינען; אין דעם און דעם טאָג זאָל מען עסען קרעפּלעך, אין יענעם טאָג המן־טאַשען און אין דעם טאָג אַ געלען קוילעטש מיט זאַפרען. הויבט איינער אָן זאָגען „כל מקדש" אָדער שרייען „חי וקים" אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון און דאָס אייגענע קול אויך אין ארגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר זענען אַ עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אַזוי די אַנדערע, אַלע גלייך. אין דער נאַטור געשיכטע, זאָאָלאָגיע, ווערט גערעדט וועגען דעם מין מילבען בכלל, אָבער נישט וועגען איטליכער מילב בעזונדער.

— אין פלוג, דאַכט זיך, רעדט איהר גאַנץ גלייך — ענטפערט חברה איהם — דאָס יודישע לעבען זעהט טאַקי אויס ווי מיט איין נוסח ווי ביי די מילבען. אָבער אין אמת'ען איז צווישען זיי דאָ אַ גרויסער חילוק: די מילב מוז פון דער נאַטור טאָן אַזוינס, וואָס ס'איז געשטעלט געוואָרען פאַר דעם גאַנצען מין מילבען, נישט צוקרימען אויף אַ האָר. ביי מענשען איז אָבער נישט אַזוי. איין זאַך וואָס ליגט אין דער טבע ביי אַ כלל מענ־שען, בעקומט ביי יעדערן פון זיי אַ גאַנץ אַנדער פּנים, יעדערער טהוט זי אויף זיין שטייגער, אַנדערש ווי דער צווייטער. ביי איטליכען מענשען לאָזט זיך בעמערקען אַ בעזונדער כאַראַקטער אין דעם רעדען, אין דעם שמייכעל, אין דעם ווינקען מיט די אויגען, אין דעם גאַנג, אין דעם שטיי־

גער עסען און טרינקען, חאָטש די אַלע זאַכען זענען אַ מתנה פון גאָט ביי אַלע מענשען. און נאָך מעהר דערקענט מען דעם מענשען אין זיין סטיל, זיין שטייגער שרייבען. איין זאַך קומט ביי איין שרייבער ארויס אַנדערש ווי ביים צווייטען. — אין שני נביאים מתנבאים, צוויי נביאים, זאָגען אונזערע חכמים, רעדען נישט איין זאַך, בסגנון אחד, מיט איין סטיל... אומזיסט אייער טענה׳ן, רב שלמה! שרייבען אייער לעבענס־גע־שיכטע מוזט איהר.

— מהיכא־תיתי, פאַר זיך אַליין אפשר טאַקי יאָ, אָבער נישט פאַר אַנדערע — זאָגט רב שלמה, ווילענדיג ווי־ס׳איז זיך ארויסדרעהען — איך בין מוסכם אָנצושרייבען וואָס אין מיין לעבען איז פאָרגעקומען נאָר פאַר מיר, אָבער דאָס זאָל ווי די דאָזיגע קנעפּלעך ליגען ביי מיר צו דינען פאַר אַ זכרון אין די אַמאָליגע יאָהרען מיינע און מיך אָבהיטען פון אַ זינד.

— ניין, רב שלמה — האָבען מיר אַלע געשריען — שרייבען און טאַקי דרוקען!

— אויב יאָ אַזוי — מאַכט רב שלמה מיט אַ שמייכעל — אַז איהר זאָגט דרוקען, געהט זשע ווייטער און רעכענט אויס נאָך און נאָך מלאכות, וואָס אַ יודישער מחבר האָט צו טאָן, כסדר: שרייבען און צונויפנעהמען פּרענומעראַנטען און הסכמות; דרוקען און מגיה זיין, קנעלען, האָבען צוטאָן מיט דעם בחור הזעצער; מאַכען אַ גרויסען לוח־הטעות, אַזויפיעל וויפיעל אין ביכעל זענען דאָ ווערטער; ארומגעהן איבער די הייזער, טיילען און אָנוואַרפען אויף יודען די ספרים, דערנידעריגען זיך פאַר איטליכען גאָרנישט, פאַר אַליאַד מענשעל, אריינלאָזען זיך אין וויכוחים מיט קמצנים און נאָך אַזוינע מיני נפשות, וואָס ווילען זיך אויסדרעהען; בוקען זיך און קבצנ׳ען לכבוד גאָט, לכבוד התורה ולכבוד דעם הייליגען לשון פון קודשא־בריך־הוא מיט די כנסת ישראל; געבען אַ סך ספרים בעקאַנטע במתנה און מוכרי ספרים אויף באָרג ביז משיח וועט קומען; און נאָך אַלע זאַכען פערקויפען דאָס רעשט ווי שמאַטעס אויף פּאַפּיער — אַ קאָ־פּיקע פאַר אַ פּוד! — ניין! ברידער, איך טויג נישט צו אַזעלכע ארבייט.

— האָט איהר דען פערגעסען, רב שלמה, אז ס׳איז עפּיס דאָ אַ מענדעלי מוכר ספרים אויף דער וועלט, און לבטלה האָט גאָט איהם נישט בעשאַפען! — לאָז איך מיך הערען הויך מיט גדלות, ווי אַ געניטער אין אַזוינע זאַכען. באַ! איהר האָט, זייט מוחל, נאָך נישט געענדיגט דאָס צעטעל פון אַלע מלאכות. דעם חילוף האָט איהר פערגעסען. דאָס מיינט מען דעם גלגול, וואָס יודישע ספרים ליידען צעוונותינו הרבים. עמיצענס אַ ספר ווערט דורך די מוכרי ספרים מגולגל אין אַ תחינה פון שרה־בת־טובים,

די תחינה ווערט מגולגל אין א קינה, די קינה אין מעשענע לייכטער, מע־שענע לייכטער אין א שופר, א שופר אין א סליחה, אין א מחזור, סליחות, מחזורים און וואָלפצײנדליך, אין א כל־בו און טלית־קטן׳ס. אָט אזוי געהן זיי איבער פון איין גלגול צום אנדערען גלגול, ביז זיי ווערען צופליקט, צוריסען און ווערען שמאטעס. ס׳איז דאָ נאָך א מיני חבורים, וואָס פאר די זינד פון זייערע מחברים, ליעגען זיי ווי די שטיינער, רחמנא־לצלן, וואָס טויגען צו גאָרנישט, סיידען צומאַכען פון זיי שפּיי־קעסטלעך, מען טהאָר אָבער נישט שפּייען אויף שמות... נישקשה, רב שלמה, נעהמט שרייבט, און וואָס נאָכ׳ן שרייבען דארף זיין, דאָס נעהם איך שוין אויף מיר. דער גאַנצער ענין דאָ מיט אונז איז באמת טאַקי מן השמים. זעהט, איך בין אויך, ווי איהר זאָגט, געגאַנגען צו אייך אין א שטורעם.

רב שלמה האָט געשוויגען און מיר פריינדליך געדריקט די האַנד, ווי אײנער זאָגט: טאַקי זאָל זיין ווי איהר ווילט!

געזונד זאָל זיין רב שלמה, וואָס האָט געהאַלטען וואָרט און אין א יאָהר ארום מיר אריינגעשיקט פיעל פון זיינע געשריבענע זאַכען, וועלכע איך וועל מיט דעם אויבערשטענס הילף לאָזען אָבדרוקען אין א קורצע צייט כסדר איינע נאָך די אנדערע.

שלמה ר׳ חיים׳ס

(א בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטא)

— פון —

מענדעלי מוכר־ספרים.

1.

א צעהן וויערסטליך פונ׳ם שטעדטיל ק... אין דער ליטא ערגיץ, געפינט זיך א מין קליין דערפיל עפּיס, ארומגערינגעלט מיט גרויסע וועלדער, צווישען וועלכע עס פליישט א היבשער, א שיינער טייך, וואס לעבין איהם שטעהט א מיהל, און דעריבער הייסט דאס דערפיל מליניצא. אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און ביימער א דרייא קליינע הייזליך פאַר דרייא פויערישע פאַמיליעס, דיא איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אנדערער זייט טייך שטעהט האַרט לעבין וואַלד איין־איינציגע שטוב פון קאַלעכדיגע ברעוונעס מיט קליינע פענסטער און א הויכען, אלטען דאַך. דאָרט זיטצט חנא מליניצער מיט זיין הויזגעזינד, דער ארענדאר פון דער מיהל, וואס דיא חזקה אויף דער ארענדע נעהט איבער אי״ן זיין משפחה פון טאַטעס צו קינדער. אין גאַנצען זעהט מליניצא אויס וויא א נעסט, וואס ליגט פערבאָרגען אין א ווינקעל, אָפּגעריסען פון דער וועלט, וויים פון מענשען און פונ׳ם טראַקט, נאָר קליינע־שמאַלע וועגליך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד דורך טאָהלען און בערגליך און פיהרען צו דערפער, וואס ליגען צוזייעט ארום און ארום. און ווען מענשען זיינען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט. עס קאָכט נישט וויא אין שטעדט, דערפאַר שוויבעלט און גריבעלט דאָ אין דיא וועלדער, אין דיא זומפּפען און פעלדער אלערלייא בעשעפעניש, חיות און עופות; דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אלערלייא קולות: א געזאַנג פון פייגעל,

א קראקען א קוואַקען, א שמוצערען א גרילצען זומער, א וואיען א היילען פון הונגערינע וועלף ווינטער, און א מאל א ברומען פון א פערבלאָנדזיטען בער אויף — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראגט זיך א רווישען פונ׳ם וואסער ביי׳ם אראָפּפאַלען אויף דיא רעדער, א סלאַפּען, א מאָהלען פון דער מיהל.

ס׳איז אחרון של פסח — א שיינער, א ווארמער וועסנע־טאָג. דיא גילדענע זון האט ביי׳ם אויפגעהן צעריסען, צעטריבען דיא גרויע וואָלקענס אין דער כופּט און מיט איהר ליכטיג פּנים אראָפּגעקוקט פונ׳ם בלויען הימעל מילד פריינדליך אויף דער ערד. גאָטס בעשעפעניש, אלע פון גרויס ביז קליין, האבען אויפחאַפּענדיג זיך פונ׳ם לאנגען ווינטער־שלאָף לעבעדיג פרעהליך, זיך גענומען איטליכער צו זיין זאך. פריש־געלע בלומען שטעקען ארויס דיא קעפּליך פון צווישען יונגע־גרינע גראָז, קוקען ארויס און מאכען חן. ווערבעס ביי׳ם טייך חאפּען זיך אָנטאָהן זייער ניי־גרינע זופּיצע, שפּיגלענדיג זיך אין דעם וואסער ריין קלאָהר וויא זילבער. פון דיא ווייטע ווארמע לענדער, דאָרט אין דער פרעמד, קומען עופות טשאַטעסוויים צוריק אהער אין זייער רוה אריין. ווילדע גענז פּיסקען זיך ערגיץ צווישען וויספּעס דאָ אין טייך. ווילדע קאַטשקעס דרעהען זיך ארום דעם טשערעט, ארויס, אריין מיט א געהילך, א געשווישטש. שנעלבעליך פלאַטערן, שוועבען אהין, אהער אין דער לופט, שטארק פערטראָגען אין דעם בויען, פעררינכטען נייע און אַלטע נעסטער. ברוך־הבאָ! דאס אַלטע בעקאַנטע פּאָר־פּאָלק בושעלס איז אויף למזל דאָ אין א גוטער שעה. זיא, דיא בושעליבע, שטעהט אויף איין פוס, דאס קעפּיל אין דער זייט, שטעהט בעטראכט איהר אַלטע נעסט אויבען אויף א שפּיטץ בוים, און ער אויף דיא לאַנגע שטעלצען שפּאצירט זיך האפּעודיג אויף דעם זומפּף דאָרט, צו־קוקענדיג זיך צו א קאַליזשע, וואו עס שפּרינגען, קוואקען זשאבעס, און פּלוצים פּיק־פּיק, א חאַפּ אין דעם רויטען ווייטען פּיסק אריין... ס׳איז א לעבען, א פרייד, א פליהעניש, א זווּשעניש, א געזיננעריייא, א געשווישטשערייא אומיטום.

ס׳איז יום־טוב, ס׳איז וועסנע־צייט! ...

דאס גאנצע הויזגעזינד דעם ארענדארס איז אצינד אין דרויסען. חנאָ זיטצט צישפּילעט אויף דער באנק לעבין דער שטוב, קוקט אויף גאָט׳ס שיין וועלטיל און געהניצט... ער האט, נישט אויסגערעדט זאל עס זיין, באלד נאך מיטאג גע־חאַפּט א דרעמיל. דיא עלטערע קינדער ארום איהם שטעהען און שמועסען תוך־זאכען: וועגען א גרעבליע, וואס עס האט ערגיץ נישט וויט פון דאנען אָפּגע־ריסען; וועגען דעם פאָהרען אחין אין שטעדטיל מאָרגען פריה. איינצוקויפען דאָרט

נאר דעם פריץ און אויך פאר זיך נייטיגע זאכען; ווענען דער שקאפע, א זקנה פון א יאָהר דרייסיג, בלינדליך אביסיל, וואס ליגט, מחילה צעלייגט אויפ'ן גרינעם גראָז אקעגען, קויקעלט זיך און גלייכט זיך אויס דיא אלטע קראנקע ביינער, וכדומה נאך אזעלכע וויכטיגע זאכען אין דעם בעל־הבתישקייט. דיא יונגערע לויפען ארום פרייא און זיינען שטארק בעשעפטיגט: א טייל שטעהען אויפ'ן בריקעל לעבין דער מיהל, קוקען וויא דאס וואסער לויפט דורך דיא אָפענע זאכטאוועקעס, פאלט אין איין נוס, וויא איין שטיק גלאָז, אראָפּ טיף אונטען מיט אימפעט, מיט געוויש און צעשפרינגט אין טויזענטער קליינע שפריטצליך, שפילענדיג אקעגען דער זון אין אלערלייא קאָהלירען, וויא בריליאנטען. ווידער א טהייל שטעלען־אונטער שיסעליך לעבין בערעזענע ביימער, פון וועלכע עס רינט, דורך א געמאכט שפעלטיל אין זייא, א געשמאקער, קלאָהרער זאפט. אלע זיינען פרעהליך, זעהען אויס יום־טוב'דיג. צוציק, דער הונד, א דיקבייכיגער מיט קורצע פיס און שווארצע פלעקען אויף דער שמוטציג־ווייסער פעל, איהם פרייעט זיך אויך דאס הארץ, פיהלט אויך, אז היינט איז יום־טוב. ער האט היינט נישקשה געחאפט שיריים אונטער דעם טיש, אָפּגע־לעקט א ביין. ער פערטרייסט דעם ווידעל, טאנצט, שפרינגט משוגענערוויים אהער, אהין, אונטערפישטשענדיג עפיס אויף א מין משונה הינטיש קול.

אויף א פריי־גרינעם פלאטץ אין וואלד הינטער דער שטוב, זיצט אויף א שטיק קלאָטץ פון א גרויסער אומגעפאלענער סאָסנע חנא־מליניצערס ווייב, א שעהנע בעטאגטע יודענע, אינאיינעם מיט איהר טאָכטער, א ווייביל פון עטליכע און צוואנציג יאָהר. אקעגען אויפ'ן גראָז זיטצען אַנגעלעהנט צווייא קינדער איהרע— א מיידיל, א שיינהייט, א בלאָנדינקע מיט געקרויזטע לאָקען פון א יאָהר פינפצעהן, און א יונגעל אויף א פאָר יאָהר יונגער פון איהר. ס'איז עפיס גאר ניט דאס פנים, דאס אויסזעהען בייא דיא דאָזיגע דאָ וויא בייא יענע דאָרט פאר דער שטוב. יענע און דיא זיינען עפיס וויא אנדערע מענשען. יענע זיינען אויפגערייטט, יום־טוב'דיג און דיא זיינען פעראומערט, פערזאָרגט, זיטצען עפיס וויא תשעה־באָב צו דיא קינות. דיא מאמע און דיא טאָכטער ביידע זעהען אויס שטארק צעטראָגען. ביידע האבען אויפ'ן הארץ זעהר פיעל און שטיקען זיך מיט א וואָרט, איינע וואָרט דיא אנדערע זאָל אָנהויבען צו ריידען.

— נו, לאָה! — האט לסוף נאך א היבשער צייט שווייגען דיא מאמע גלייך וויא אין דער וועלט אריין א זאָג געטהאָן — האבען מיר שוין, ברוך־השם, דעם יום־טוב אויך איבערגעקומען. נו וואס ווייטער, לאָה?

— ווייטער איז צרות, די אַלטע צרות. אַזוי, אַזוי, מאָרגן פאָהר איך מאַמע !

— אז דוא וועסט בלייבען צונאַסט נאָך א פּאָר טעג, לאָה, וואס קען עס דיך אַרגען ? — זאָגט די מאַמע און די אויגען פערלויפען איהר מיט טרערען.

— איך קען נישט, איך קען נישט ! — ענטפערט לאָה, א מאַך געבענדיג מיט דער האנד.

— זיא קען נישט ! — מאַכט די מאמע בעוואַ'שענדיג זיך מיט טרערען — ס'איז איהר ביטער שווער לעבין דער מאַמע !...

— זעהסט דאָך, מאַמע, אז איך בין צו דיר געקומען.

— געקומען, זאָגט זיא ... יאָ, דוא ביסט געקומען, א שיינעם דאנק דיר. נאָר... דאס מאמעס הארץ פיהלט — פיהלט, אז דער טאָכטער איז שווער. זיא זיטצט דאָ וויא אויף שפּילקעס. זיא שווייגט און די אויגען איהרע ריידען, איטליכער בליק איז א שטאָך, איטליכע מינע איז פול מיט פערדראָס, ביטער וויא גאַל. געוואַלד, איך האַלט עס נישט אויס, עס שניידט מיך ביז אין דער זיבעטער ריפּ !

— מאַמע !...

— וועה איז דער מאַמע, וואס האט די וויסטע מאמע געקענט טאָהן, בעסער מאַכען ? ס'איז מיר אויסגעקומען חאָטש ליינען זיך, שונא־ציון און שטאַרבען, אויסגעהן פאַר הונגער, און וואס וואָלט געוואָרען פון די ברעקליך קינדער ?

— און היינט, וואס וועט היינט פון זייא ווערען ? — מאַכט לאָה, מיט א זיפץ פון'ם הארצען.

— היינט ? וויא די מעשה איז, איידיל איז א כלה און דוד'ל...

— אין איבערביינדעל, א ביימע איטליכען אין די אויגען... און איידיל, מישטעהנס געזאָגט, איז א כלה ! ס'איז נאָר א וועהטיג צוהערען... איידילע, וואס איז דיר ? ! — טהוט זיך לאָה א חאפּ צו דער שוועסטעריל וואס האט פּלוצים זיך א קרום געטהאָן און בלייך געוואָרען וויא די וואנד — דיר איז נישט גוט, טהוט וועה ? ווייטער אין דעם הארצען ?...

— נישקשה, לאָה, נאַרנישט. גלאַט אזוי זיך א שטאָך.

— וועה, נשמה, — רופט זיך אָן די מאמע — געה אין שטוב אריין און לייג זיך צו. געה, דוד'ל, מיט איהר און דעקט זיא דאָרט גוט איין מיט מיין שאַל.

ביידע קינדער הייבען זיך אויף און געהען אוועק אומעטיג מיט אראפּגע־לאָזטע קעפּ.

— שיינע תכליתים! איידיל איז א כלה, יא נעביך א כלה, א וויסטע כלה! — זאגט לאָה בעטריבט, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ — א יונגע רויז, ערשט אָנגעהויבען בליהען און שוין פערדאַרט...

— לאָה, איך האַלט עס נישט אויס! א הארץ האב איך פול מיט מכות און דוא שיטסט מיר נאך זאַלץ אויף דיא וואונדען. געוואַלד וואס בין איך שולדיג, וואס האב איך געקענט טהון? געוואַלד רחמנות, האב רחמנות!

— נו, געגוג געגוג, מאַמעניו!... קום בעסער זעהן וואו איז ערגיץ שלמה. וואָהין ווערט ער עס אזוי אָפּט עפּיס וויא פערפאַלען?

— זאָל איך אזוי וויסען בייז. דעם היינטיגען ווינטער, וואס ער איז דאָ בייא מיר, האט ער פערבראַכט אין לערנען. פלעגט אויפשטעהען פאַרטאָג לערנען גמרא פאר זיך, און בייא טאָג — מיט דיא קינדער. דיא מאַמע האט גאר אָנגעקוואָלען פון אזא זוהן. דאס הארץ האט מיר זיך געפרעהט קוקענדיג אויף איהם. דיא לעצטע צייט אָבער איז ער עפּיס וויא איבערגעביטען געוואָרען. דיא גמרא אין דער זייט, תמיד פערטראַכט, שרייבט, טענטעלט, איך זאָל אזוי וויסען פון צער וואס ער טענטעלט אזוינס. און זינד ס'איז ווארם געוואָרען, עס האט אָנגעהויבען אומיטום צו וואקסען, צו שפּראָצען, בלאנקעט ער זיך שטענדיג איינער אליין אין וואלד ארום. אלץ פערטראָגען, פערפלאַמט. טאָמיר ווייסט־דוא וואס? איין מיטעל וואָלט געווען חתונה מאַכען, נאָר ער איז אָבער א פּנים, א שלימזול...

— אין וואס, מאַמע, זעהסט־דוא עס ארויס?

— ס'איז א וועהטיג צו זאגען. דרייא כלות איינע נאך דער אנדערער האט מען מיר גערעדט פאר איהם. איך בין געפאָהרען זייא אָנקוקען. און וואס לאָזט זיך אויס? איינע איז א בלינדע אויף איין אויג, דיא צווייטע מיט א צוגעפּלעטשטער נאָז און דיא דריטע הינקט־צו אויף א פיסיל. דאס מזל זיינס איז שוין א פּנים, אזוי... מילא חתונה מאַכען — נישט, וואס דען־זשע? ווייטער אין דיא ישיבות אריין, זיטצען און לערנען דאָרט, דערפון וויל ער נישט הערען. לאָז מיך צורות, זאָגט ער, מיט דיינע ישיבות, מיט דיינע תכליתים! גענוג געשווארצט דאס פּנים, גענעסע: טעג, גענוג געקוועטשט דיא באנק, געריבען זיך. רייבען זיך ווייטער דאָרט ביז איך וועל מיך אויסרייבען און ווערען א שמאַטע — פע! גענוג אויס־געריבענע שמאַטעס בייא אונז אָהן מיר אויך... דוא הערסט א לשון אביסיל

פון א בחור, א זיבצעהניעהריגען בחור! — שא, אט נעהט ער, אט איז ער אליין! טאָמיר וואָלסט־דוא, ווא א שוועסטער, געפּריווט מיט איהם א רייד טאָהן, גלאט אזוי זיך.

א בחור'ל מיט שווארצע נעגרייזעלטע האָר, א הויכען שטערען און ברען־נענדיגע אויגען ווייזט זיך פונ'ם וואלד. ער לייענט געהענדיג עפּיס א ביכעל, שטארק פערטיפט אזוי, אז ער זעהט נישט וואס ארום איהם.

— הא, וואס איז עפּיס אזוי פערטראכט שלמה! — מאכט דיא שוועסטער מיט א שמייכעלע, אָפּשטעלענדיג איהם אויפ'ן וועג.

— א"א, לאה! — טהוט זיך שלמה א חאפּ און באלד מאכי קוקט ער אריין ווייטער אין ביכעל.

— עפּיס בימט־דוא העט־העט דאָרט, גאר נים אויף דעם עולם — זאָגט לאה, ארויפלייגענדיג דיא האנד איהם אויפ'ן ביכעל — וואס איז, איך בעט דיך דאָרט אזוינס?

— דאָרט איז נישט וואס דאָ — ענטפערט שלמה, אנקוקענדיג דיא שוועסטער — דאָ איז צרות ..

— אוים יום־טוב, שלמה! רופט זיך אָן לאה און אין דיא אויגען שטעלען זיך איהר טרערען — מאָרגען פאָהר איך, דאס וואס ס'איז דאָ צוריידען לאָמיר ריידען היינט. קום.

דיא מאמע געהט אונטער איין אויסרייד אוועק אין שטוב אריין, איבער־לאָזענדיג דיא קינדער אליין, און זייא, דער ברודער מיט דער שוועסטער שפּאצירען ארום, אהין־אהער,ביידע ארייגגעטהאָן אין א וויטען א ברייטען שמיעס, און ווי עס זעהט אוים נאר נים אין קיין פרעהליכען שמיעס.

דערווייל פאלט צו דיא נאכט. שטילער, שטילער ווערט דאס גערויש, דאס געווימעל ארום און ארום. איינס נאך דאס אנדערע צינדען זיך אָן שטערענדליך אין דעם הימעל. וואלד און פעלד שוויגט, אלסדינג דאָרט רוהט. עס גלעט זייא, פערוויגט זייא דאס מילדע ווארמע וועסנע־ווינטעל. דער סאָלאָווייא זינגט זייא א שיין לידעל, זשאבעס קוואקען, דערצעהלען זייערע אלטע מעשיות — און נאָטס בעשעפעניש שלאָפט. עס שלאָפט אונטער דעם שאָטען פון ביימער און טשערעט אויף דער טייך, איבערגעדעקט מיט טומאן. שא, שטיל, נאר וואס א מאָל טהוט זיך א וואָרף פון אונטען א פיש און דערלאנגט איהם א פּאטש.

ביי חנה טליניצער אקעגען איז דאס גאנצע הויזגעזינד אצינד אויף —

מען פטרט ארויס דעם פסח פון שטוב, און דאס ארויספטר'ן איהם, האק און פאק מיט אלע זייגע כלים, מאכט אָן אויף דעם יודענס נשמה עפּיס א מרה־שחורה. אך, רבונו־של־עולם, וויפיעל חן עס ליגט אין דעם פסח'דיגע פארעווען טאָפ, אין דעם גרויסען בייכיגען בייטיל, אין דיא טאקערטעס, פלעשליך און גלעזליך! דאס אייגענע גלעזיל, וואס אלע נעכט פון א גאנץ יאָהר, איז אזעלכעס פראָסט א קעלישיקיל, הכיכה הזה, דיא נאַכט פון פסח, איז עס א כוס... עס שיינט עס רעדט עפּיס ווערטער, עס דערמאָהנט א מאָל אויף אין אלטע צייטען, וועלכע עס האט איבערגעלעבט, און עס הערט זיך א גרים אייניקליך פון זיידעס, באָבעס... דער איבערגאנג פון יום־טוב צו וואָך לאָזט זיך איבערהויפּט שווער פיהלען דע' יודען, נאך שווערער, נאך איז איהם אויפ'ן געמיטה בײ'ם געזעגענען זיך מיט דע'ם פסח — אוים פריץ, ווייטער א יאָר!...

מאָרגען גאַנץ פריה האט פון מליניצא זיך געלאָזט א וואָגען, וועלכען עס האט געשלעפּט מיט איהר כבוד אליין דיא אלטע שקאפע, וואס איז געלעגען נעכטען צוליינגט מחילה, קויקלענדיג זיך פראנק און פרייא אויפ'ן גרינעם גראָז אויבען אין וואָגען אויף פעקליך זאכען מיט א גרויסער קישען זיטצט לאָה. איינער פון חנאָ'ס זיהן זיטצט אויף דער קעלניע, מיט א בייטשיל אין דער האנד, גלאט אזוי זיך, פון יוצא וועגען, נישט צו בעליידיגען דערמיט חלילה דיא זקנה נעביך, וואס איז כמעט צווייא מאָל עלטער פון איהם און האט נאך דעם זיידען זיינעם, עליו השלום, געפיהרט. זיא געהט זיך איהר וועג געלאסען, העצקענדיג זיך שיין פיין, וויא איהר שטעהט אָן, און צוציק דער הונד, לאָזט, וויא א טרייער געזעלע' זיא נישט אָפּ: דאָ דרעהט ער זיך איהר אקעגען, פלאָנטעט זיך איהר צווישען ד א פיס; דאָ הייגגט ער זיך איהר אויפ'ן האלז אונטערשפּרינגענדיג אין אָנהאַווקענדיג איהרע פולע אויערען, דערנאך טהוט ער זיך הענדום־פענדום א יאָג, פערלויפט איהר דעם וועג העט ווייט און שטעלט זיך ווארטען אויף איהר דאָרט, ארויסשטעקענדיג א צונג און מאכענדיג מיט דיא זייטען. שפּילענדיג און העצקענדיג זיך אזוי איז דער וואָגען אין א פּאָר שעה ארום אריינגעפאָהרען אין ק... גלייך אויפ'ן מארק.

2.

צווישען דעם רינג הייזער אויפ'ן מארק, דער שענסטער פלאטץ אין דעם שטעדטיל ק . . . שטעהט א הילצערנע שטוב מיט א גאניקעל, כמעט איין פאסאן, איין געשטאלט מיט דיא אלע אנדערע הייזער דארט, נישט מעהר, וואס זיא איז אפגעטינקעוועט, וויס אפגעשמירט פארענט אויף דער גאס ארויס. דאס קליינ־שטעדטילדיגע, אלטפעטערישע לעבען איבערהויפט און דאס געבייא פון דיא הייזער איז, קען מען זאגען, וויא דאס לעבען און דאס בויען געסטען בייא פייגעל, פראסט איין שטיינער, איין שנים פאר אלע גלייך. עס וועט גענוג זיין, פון א זכר וועגען אפצומאהלען איין הויז פונ'ם רינג הייזער אין שטעדטיל ק . . . למען ידעו דורותיכם. . .

לאזען קינדס־קינדער וויסען אין וועלכע הייזער דיא זיידעס זיינען געזעסען און האבען אפגעלעבט זייערע יאהרען אינאיינעם מיט קינדער, קליינע און גרויסע און פארפאלקען אויף קעסט!

ביים עפנען דיא טהיר קומט מען גלייך פון דער גאס אריין, אזוי וויא מען שטעהט און געהט, אין א חדר, א גרויס, א לאנגס, דער עיקר דירה, וואס הייסט אייגענטליך שטוב. אין דער הינטערסטער וואנד פון שטוב, אינוועניג אקעגען דעם אריינגאנג, פיהרט א טהיר אין א פינסטער הויז, אהן פענצטער, אהן א באלקען — איין ארט פאר האלץ וכדומה נייטיגע זאכען אין דעם בעל־הבתישקייט און א מאל איז עס אויך א שטאל פאר דער בהמה, בשעת דיא גרויסע פרעסט ווינטער אדער ווען זיא איז קעלביג, א שטיינער, און קען נעביך נישט נעכטיגען, וויא געוועהנטליך, אין דרויסען. בייא דער זייט פון דער דאזיגער הינטער־טהיר לינקס, שטעהט א גרויסער אויבען, אויף צוקאכען און באקען, און אונטער דעם פריפעטשיק איז דא איין ארט (א קאטוך) פאר עופות, וואס לייגען דארט אייער און קוואקען, וואס נעכטיגען דארט בי נאכט, קריכען גאנץ פריה פון דארט ארויס און שפאצירען זיך פרייא אין שטוב ארום, פול אין איטליכעס ווינקעלע, אויף טיש און אויף ביינק. הארט לעבין דעם אויבען שטעהט א רובע פון גרינע קאפלעס, א הויכע, א לאנגע מיט צווייא ביינק: דיא פליישיגע און דיא מילכיגע באנק. אט דיא דאזיגע ביידע או·ענס און א וועגטיל מיט טהירליך נאך זייא, וואס ציהען זיך איבער דער גאנצער ל נג שטוב, צעטהיילען זיא אין צווייא חעלפטען, איין העלפט איז דיא הויפט־דירה, וועלכע איז דא בעשריבען, און דיא אנדערע בעשטעהט פון אלקערליך פאר

זיך און פאר שכנים. אקעגען דער רובע היינגט פונ'ם סופיט אראפ א לייטען קוימענדיל, עפּיס וויא א מין גלאָק מיט צוויא דראַטענע קייטעליך, איינס אקעגען דאס אנדערע, אונטען ביים ראנד, צו וועלכע עס ווערט צוגעקייטעלט עפיס א מין אייזערנע סקאָוואָראָדע (א לוטשניק), אויף וועלכער עס ווערט צולייגט א פייעריל פון דארע שפענדליך צובעלייכטען אלע אָוונד דיא שטוב, חוץ פרייטאג צו־נאכט. וואס דענסטמאָל ווערט עס בעלויכטען פון חלב'דינע בענשליכט אין מעשענע לייכטער אויפ'ן טיש און אין דעם זעקס־רעהרענדינען קופּערנעם היינג־לייכטער אויבען מיט איין אָדלער. דער דאָזינער „לוטשניק" גיט, וויא דיא זון, ליכט ווארמקייט דעם גאנצען הויזגעזינד און טראָגט אריין פרעהליכקייט, לעבען אין שטוב. ארום איהם פערברייננט מען דיא ווינטער־נעכט אין געזעלשאפט מיט עפיס איין ארבייט, אָדער גלאט אזוי זיך א געשפּרעך. ווייבער, היימישע און א־מאָל אויך איינע אָדער א פּאָר נאָהענטע שכנות אין דערמיט, זיטצען זיך אויף דער פליישינער, אויף דער מילכינער באנק, פליקען פעדערען און בערייידען דיא וועלט. שבת־צו־נאכט ווערט צוגערוקט א טיש, מען לייענט פיר פון „ספר־הישר", פון „גדולת יוסף" — און מען עסט געקאָכטע קארטאָפלעס. חנוכה שפּילען דיא קינדער אין דריידיק, דיא עלטערע אין קאָרטען — און מען עסט לאטקעס. און גלאט אזוי א נאכט, ווען מען פערנעלט שמאלץ, זיטצט מען אויפגערייטט, דערצעהלענדיג מעשיות — און מען עסט גריוועז.

אויך לאָזען דיא קינדס־קינדער וויסען, אז אויף מעביל האבען דיא זיידעס זיך שטארק נישט אויסגעבראכט. א זיידענס שטוב איז אויסגעשטעלט געוועהנטליך אזוי: לאנגע היכצערנע ביינק בייא דיא ווענד, אויבענאָן א לאנגער פּיערפּיסינער, רויטגעפארבטער טיש, שווארצע און ווייסע קעסטעליך, איינס איבער דאס אנדערע געהיפערט, אין דערמיט טיש אויף צושפּילען אין דאמקעס. דאָרט אין א ווינקעל פון דער העלפט וואנד ביז צו דער סטעליע, שטעהט פעסט איינגעפּאסט א ווינקעל־שאפקלע מיט געגלייזטע טהירליך, פון וועלבע עס קוקען ארויס א בעכער מיט קידוש־גלעזליך, א הדס'ל פון דראָט־ארבייט, א חנוכה־לעמפּיל, א פושקעלע פאר דעם אתרוג סוכות, א מייערקעפּיל אויף־חידושים, א טאַץ מיט שעלבליך אויף איינגעמאכטס, טעמבעקאָווע און ווארשאווער־זילבערנע לעפעל. גאנץ הויך אויף דער וואנד היינגט א שפּיגעל, אין וועלכען ס'איז נישט מעגליך זיך אָנצוקוקען ביז מען שטעלט זיך נישט אויף א ביינקעל, און נאך אָרע מיה זעהט מען אין איהם אויס גרין און געל מיט געשוואָלענע באקען פון ציינווועהטיג. ס'איז זיך גלאט אזוי א שפּיגעל פון־שיינקייט וועגען, נישט חלילה צושפּיגלען זיך. פעו . . . דערפאר

אז מען איז שוין ארויף אויפ'ן ביינקעל זעהט מען חאַטש דאס געמעהל אויף דיא פאַרטרעטליך, וואס היינגען איהם בייא דיא זייטען: עפּיס א יוד א גאַנץ אין טליח און תפילין, א מין יענעראַל אויף א פערד, האלב צוביסען פון פליגען אויף א „מזרח" מיט צאַצקעליך און משונה ווילדע חיות, וואס זיינען נאָך לעת־עתה אין אונזערע לענדער נישטאָ.

אויך לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אז א זיידענס שטוב אין דעם שטעדטיל ק... איז מסוגל צו אלע מינים בעדערפעניש אין דעם מענשענס לעבען. א חוץ וואס זיא דינט פאַר א קעך, פאַר איין עס־צימער, אויך פאַר א שלאָפצימער, וואו מען שלאָפט אויף צונויפגערוקטע ביינק בייא דיא וואַנד און בייא דיא אוויוועגס, איז נאָך אין איהר געוועהנטליך דאָ א שיינקיל אויך. א גאַנצע וואָך, פאַר דעם ביסעל שטאָדט־גוים, דלפנים, איז דאָ נאָר בראַנפען און ביינעל: בשעת דיא ירידים אָבער אין דיא מאַרק־טעג, איז שוין אויסגעשטעלט פון פיינעל־מילך: געקאָכטע אייער, שטיקלעך לעבער, הערינג און פיש מיט דרילעס אויך. ווינטער בשעת דיא קאָ־ליאַדעס זייערע פערקלייבען זיך אהער אלע אָוועגד אויסגעפּוצטע שיקסעס מיט בחורים־שקצים א פולע שטוב, אזוי איז שוין פון אייביג אָן געשטעלט. זייא זיטצען, קנאַקען ניס, בלאָזען זיך, לאַכען, פּכוידערען, זינגען, שטיפען און פארזיטצען זיך שפּעט ביז מען שפּריצט זייא אָפּ מיט וואַסער און שטופּט זייא אַרויס, אזוי איז אויך שוין פון אייביג אָן געשטעלט. און ווען דיא שטוב טויג פאַר א טעאַטער א פּשיטא שוין טויג זיא פאַר א קאַזאַרמע. קיין בעסער אָרט אויף צומושטירען סאָל־דאַטען וויא אין דעם זיידענס שטוב ווינטער אין דיא אָבענדען איז גאָר נישטאָ. ס'איז וואַרם, ס'איז ליכטיג, מען זעהט וויא צו געבען — א פּאַטש...

אָט אזא מין שטוב איז אויך יענע אָפּגעטינקעוועטע צווישען דעם רינג הייזער, וואס האָט געגעהרט צו ר' חיים'ן — א שיינער געהויבענער בעל־הבית, א פאַרנעהם אין דעם שטעדטיל.

צו זיין א שיינער יוסטער בעל־הבית איז אין ק... געגוג געווען צו האָבען א שטוב, א קוה און עפּיס א שטיקעל פּרנסה דערצו, אָבער צו זיין א פאַרנעהם, געאַכט, געליבט איז קאַרג א רייכקייט, אפילו א סך א גרעסערעס דערפון. אין דער ליטא א מאָל, היינט אפשר שוין נישט אזוי, האָט מען געלייגט כבוד נישט אזוי אויף געלד וויא אויף תורה. א גראָבער יונג א רייכער בלייבט נאָך אלע זאַכען פאָרט טאַקי א גראָבער יונג, וויא דעם עוכּם'ס ווערטיל טאַקי: פון א חזיר־שוועגציל קען מען קיין שטרייטיל נישט מאַכען. שפּרינגען אויבענאָן, זאָגען דעות — דאס

ליגט שוין אזעלכען און זיין גלייכען בטבע, זינט דיא וועלט איז בעשאפען געוואָרען, מען מוז נאך אפשר אמאָל צוזעהן אזוינס, הערען און שוויינען, נאָר נעהמען אנידער־זעטצען אזעלכע איבענאַן און קוקען זייא אין מויל אריין מיט׳ן גוטען ווילען, ליעב האבען זייא באמת פונ׳ם הארצען — אָ, ניין, זוכה זיין דערצו בעדארף מען זיין א למדן, גוט און פרום, האבען זכות־אבות. יחוס איז נישט דאס בייטעל נאָר דער קאָפּ, דאס הארץ. אָט אזוי איז אין דער ליטא איבערהויפט, בפרט נאך אין דעם שטעדטיל ק . . . איין אָרט פּוּ תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו דיא איינוואוינער זיינען כמעט אלע לומדים. וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי־הבתים און בעלי־הביתליך, וואס זיטצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פרעמד, וואס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען דיא גמרא און עסען טעג; וואו אלע פּארנאכט, בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך ארום בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות און נאך אנדערע פונ׳ם עולם, צוהערען א גוט וואָרט פון דיא פּירזאָגער דאָרט — בייא איין טיש „מדרש“, ביים צווייטען „עין יעקב“, ביים דריטען „פסוק“, ביים פערטען „חובת־הלבבות“ וכדומה אזעלכע חקירה און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום־טוב ווערט פונ׳ם בעל־מימר לעבען דעם אָרון־קודש, געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואס צינדען אָן דאס הארץ פון דיא כנסת־ישראל מיט הייליגער ליעבע צו דער שכינה, וואס זיינען געווירצט מיט טרייסט־ווערטער פון דיא נביאים, מיט משלים, קלוגע, שארפע גלייכווערטליך פון דיא חכמים, מיט א קול, מיט א ניגון וואס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אלע אברים. אין אזא שטעדטיל אז מען איז זוכה צו זיין א פארנעהם, מסתמא איז עס נים אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערענט, מיט אלע מעלות.

און ר׳ חיים האט דיא אלע מעלות אין זיך געהאט. מען קען זיכער זאָגען, ווען ר׳ חיים׳ס „פּאַנדיש“, זיין גאַנץ פארמעגען בייא זיך אין שטעדטיל וואָלט ערגיץ אנדערש זיך אָנגעזעהען וויא נאר נישט, אקעגען־זשע וואָלט דער אייגענער ר׳ חיים מיט זיינע מעלות אין א גרויסער שטאָדט געוואקסען, געווען פיעל מאָל גרעסער, נאך געהויבענער.

נאך אין דיא רעכטע יונגע יאָהרען, ווען אנדערע, נישט קיין יודישע קינדער, טראכטען ערשט חתונה האבען, איז שוין ר׳ חיים געוואָרען א זיידע און שרה זיין ווייב א באבע למזל. לויט דעם חשבון יאָהרען, גערעכענט צוריק, פונ׳ם זיבעטען קינד לעת־עתה ביז דעם עלטסטען זוהן, שוין א טאטע, אויף קעסט נאך דערוויל, האט ר׳ חיים חתונה געהאט, א־פנים, זעהר פריה, כמעט נאך נאר א

קינד. עס האט געהייסען, וויא שרה פלעגט ליעב האבען אָפּט צו דערצעהלען, אז זיא איז נאך געווען א קליין מיידעלע און ער, דער מאַן, א קליין יונגעלע, האט מען זייא פלוצלים אָפּגעשטעלט א חופה, אין דער בהלה, נישט היינט געדאכט. נאַר ווען בהלה, וואס בהלה? — דאס מאכט א יודען נישט אויס, אזעלכע אָדער אזעלכע, אלץ איינס. ווער קען זיך זייא אלע אָנגעדיינקען?! מעגליך אז דאס איז געשעהען בשעת דער גזרה, מען זאָל נעהמען יודישע קינדער פאר רעקרוטען. דענסטמאָל האבען יודען זיך געקלינגט, אין חאפעניש, אין איילעניש אָפּצושטעלען חופות ברעקליך קינדער, גאנץ שכל׳דיג אזוי: וויא באלד אז דוא, שנעק איינער, קענסט זיין א זעלנער, קענסט דוא דאָך זיין א בעל־הבית אודאי!...

ר׳ חיים איז געווען, וויא מען זאָגט, אי צו גאָט, אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָפּגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאכען. יאָהרענלאַנג האט ער געהאלטען דיא מאקסע פונ׳ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאָהרענלאַנג אוועקגעווען א קאזאָנער רב דאָרט, נישט בעלויגט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט א שיעור גמרא מיט פוסקים פאר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אריין, יענער ארויס. קיין זאך האט זיך נישט געטאָהן אָהן איהם, וואו ערגיץ א שפּארעניש, א לאָדעניש איז ער געווען דער פערמיטלער. בשעת עפּיס א נויט אין כלל־זאכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס איין עצה און וועגען אלסדינג מיט איהם זיך מיישב זיין.

נאַר צו וואס א ים בדייען? אין סצענע דאָ, למשל, ועט זאָגען בעסער פון אלע ווערטער. שא!...

3.

ס׳איז ווינטער, שבת־צונאכט, נאך הבדלה. אויפ׳ן „לוטשניק" אונטער׳ן קיימענדיק, ברענט פרעהליך א פייעריל, וואס פון צייט צו צייט ווערד עס אונטער־געהאלטען מיט דינע טרוקענע שפּענדליך. דעם פייעריל אקעגען, ביי א טיש, צר נערוקט צו דער ווארמער רובע, זיצט דאס הויזגעזינד, א שכנה פון דער צווייטער שטוב, פול מיט נייעס וויא א פויק, איז אויך דאָ, מען ווארפט זיך איבער מיט א וואָרט און מען פליקט פעדערען. דערבייא מאקי לייענט איינער פון דיא קינדער פיר דיא מעשה פון יוסף הצדיק מיט דיא ברידער אויף עברי־טייטש. מען האט הנאה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה — פון זיינס א געשרייא ווערט שיער נישט א תל פון גאנץ מצרים; דיא קאַמץ זיצט צושאַרענדיג זיך צום

אויוועז, לעקט א לאפּקעלע, מאַכט מיט דיא אויערליך און חאט, וויא עס זעהט אויס, אויך הנאה. אין אויוועז הייצט זיך, עס קאָכט זיך וועטשערע. נאָר קודם־כל זידט דאָרט א טעפּיל קארטאָפלעס אויף איבערצוהאַפּען דערווייל. ר' חיים נעהט חין און צורק איבער דער שטוב, נאך אין דער שבת'דינער קאַפּאָטע און זינגט זיך „אליהו־הנביא" מיט גרויס נעפּיחל. און וויא ער לאָזט אויס דעם סוף „במהרה יבוא אלינו", גיך און באלד קומט ער צו אונז, עפענט זיך דיא טהיר און לייטישע מענשען פונ'ם שטעדטיל קומען אריין — א גוטע וואָך, א גוט יאָהר!

און דאס פארשטעהט זיך אליין, אז לייטישע מענשען גיבען איינער דעם אנדערען אָפּ כבוד ביי'ם אריינקומען, האלטענדיג א שעה אָפען דיא טהיר אפילו ווינטער, נאָר אומצוקומען דערוויל אין שטוב פאר קעלט, אזוי אויך ביי'ם זעטצען זיך. ס'איז אוועק היבש צייט אין רוקעניש, אין ווינקעניש, אין בעטעניש, פלאָנ־טענדיג זיך דערווייל דער יענעם אונטער דיא פיס, ביז דיא לייטישע מענשען האבען זיך לסוף אויסגעזעצט. שרה איז מכבד דיא געסט נאָר פריינדליך מיט טרינקען „שפּעציעס"— מיני קרייטעכצער, וואס א כפּרה פאר זייא טהעע - און מיט שטיקליך קאנדעלצוקער, וואס א כפּרה דערפאר היינטיגער צוקער... מען זיצט זיך, מען בלאָזט און מען טרינקט, איינער פעררייבערט זיך דיא פּיפּקע — א פּארצעלייען לולקעלע מיט א זילבערן דעקעל און א לאנגען געפלאָכטענעם ציביק. א פּאָר הוסטען זיך אויס, טאַפּען זיך בייא דיא נעז, בייא דיא בערד און עס הויבט זיך אָהן א שמיעס. אהין אהער, דאס א ביסעל, יענס א ביסעל ביז מען קומט ארויף לסוף אויף אזא שמיעס!

— אָח־חאָ־חאָ, דיא גזרה פון דיא קליידער איז דאך טאקי א מיאוסע זאך!— מאַכען אכע מיט א זיפץ — יודען זאָלען זיך אָנטהון דייטש: א קארטוז מיט א דאַשיק... ס'איז דאָך עפּיס משונה א שרעק! און נעוואלד צו וואס, רבונו־של־עולם, צו וואס?!... וואס קען „זייא" דארט, זיי א וואס קען ארויסקומען דערפון, אז יודען וועלען זיך שוין אָנטהון דייטש?... עס מוז דאך עפּעס אלץ מיט א גאנג.

— מען שמיעסט, דרינען שטעקט א שפּיצעל — רופט זיך אָן מיט א קנייט־שעלע יענער פונ'ם פּיפּקעלע, פארציהענדיג זיך שטארק און ארויסלאָזענדיג פונ'ם מויל רינגעליך רויך — וואקסען זאָל עס נאָר וואקסען... פון וועמין מיינט איהר?— פון מאָנטיפיורען!

— נאָט איז מיט אייך, ר' בער! וואס רעדט איהר?

— אָט דאס וואס איהר הערט. אָבער ר' ברוך הלל'ס מעג מען גלייבען? ער קומט ערשט פון דיא ירידין און האט דאָרט מיט זיינע אייגענע אויערען...

— איך האב אויך עפעס אזוינס געהערט — פאלט אריין אין דיא רייד א ריהרעווידיגער, צאפּלענדיגער יוד, פערבייסענדיג א ליפּ — הא, ווארט נאר ווארט, וואס האב איך געהערט ?

— שלאָגט נישט איבער, ר' יוסיל — מאכט דער עולם — שא !... א־נו, ר' בער !

— מען שמיעסט, הייסט עס — הייבט אָן ר' בער געלאסען, פאמעליך און קייעט איטליכס ווארט ביז ער ברייגנט עס ארויס פונ'ם מויל — אַט וואָס : אז מאָנטיפיורע האט געזעהען ס'איז פע... איז ער געקומען מיט אזא פראָיעקט : אדוני מלך, זאגט ער, פערקויף מיר דיינע יודען. איך וועל געבען פאר זייא אזויפיעל און אזוי פיעל מיליאָן.

— הונדערט טויזענט, האב איך געהערט, הונדערט טויזענט מיליאָן ! — פאלט ר' יוסיל ווייטער אין דיא רייד אריין. געמיינט דערמיט נישט אזוי דיא סומע געלד וויא ארויסצרווייזען דא דעם עולם. אז ער ווייסט אויך וואס טהוט זיך אויף דער וועלט, נישט ערגער פון אנדערע.

— מילא וואס מאכט עס אויס — טהוט ר' בער א זאָג פערדרעהענדיג מיט דער נאָז און דערצעהלט ווייטער — מהיכא־תיתי ! ענטפערט דער מלכות בקיצור, מען מאכט באלד טאקי א תקיעת־כף אין מאָנטיפיורע גיט דערוויל איין אדראויף.

— חלילה, הונדערט טויזענט מיליאן באלד טאקי, באלד במזומנים — צושאָקעלט זיך ר' יוסיל וויא ביי'ם שפּארען זיך מיט עמיצין איבער א שטיקעל גמרא.

— אי, זייט־זשע מוחל, ר' יוסיל, שא ! בעטען איהם אלע מחילה, ער זאל שווייגען.

— בקיצור ער גיט דערוויל איין אדראויף — דערצעהלט ר' בער ווייטער, רוהיג געלאסען, נישט מאכענדיג זיך אויס ר' יוסיל'ס רייד — והמותר איז ער זיך מתחייב סילק'ן צום טערמין ביים נעהמען דיא ס ח ו ר ה — דיא יודען הייסט עס. דערמיט איז מען זיך צוגאנגגען. זייא געזונד — פאָהר געזונד ! נאך אָנבייסען נעהמט זיך דער מלכות, וויא דער שטייגער איז, אין סענאט און איז שטארק אויפגע־ראמט. — אדוני מלך, פרעגט איהם דער מיניסטער, וואס איז דיא מעשה, וואס דוא ביסט היינט עפּיס אזוי אויפגעראמט ? — אזוי און אזוי, ענטפערט דער מלכות מיט א שמייכעלע, געמאכט א געשעפטיל, פאר אזויפיעל און אזויפיעל פארקויפט היינט מיינע יודעליך. — אדוני מלך ! טהוט זיך א האפּ דער מיניסטער זעהר

דערשראָקען, וואס האסט־דוא געטהון? ס׳איז א מקח טעות!... און באַלד טאַקי פיהרט ער איהם אַרויס פון דיא קאָנטאָרסקע ביכער א קלאָהרען חשבון, אַז דאס פּראָצענט, וואס אַזא סחורה — יודען הייסט עס, טראָגט אין א געוויסע צייט יאָהרען איין, טרעפט העט־העט מיט א שמיצעל אריבער דעם מקח פאר דער גאַנצער סחורה. — וואס־זשע טהוט מען? מאַכט דער מלך. נערעדט איז דאָך גערעדט און פון א מלכות א וואָרט איז דאָך א גזרה. אדרבה זאָג, האסט דאָך א קאָפּ פון א מיניסטער, פאַל עפּיס אויף א הסברה. — אדוני מלך! רופט זיך דער מיניסטער אָן, נאכדעם וויא ער האט א ווײלע געטראַכט, ס׳איז דאָ איין עצה. גיב אַרויס א בעפעהל, אָבער טאַקי באַלד, יודען זאָלען זיך אָנטהון דייטש. גראַם־שטראַם! מאַכט דער מלכות, וואס איז שייך דאס דערמיט? — ס׳איז רעכט! זאָגט דער מיניסטער האַלב עפּיס אויפ׳ן ווינק — וויא באַלד דייטש, איז דאָך שוין, פערשטעהסט־דוא מיך, גאר עפּיס אַנדערש... מיט דיר איז דאָך נענוג אויפ׳ן ווינק — א־א, שכל׳דיג! גיט זיך דער מלכות א חאַפּ, דוא ביסט ווערטה פאר דער עצה א גילדענעם מעדיאַל. — הערט־זשע רבותי, דעם שפּיטץ — מאַכט ר׳ בער, נעהמענדיג זיך אויסרייניגען מיט א דרעטעלע דאס פּיפּקעלע פונ׳ם אַש — אַקוראַט צו׳ם טערמין קומט מסתמא מאָנטיפיורע...

— נײן, נישט אַזוי, ער קומט נישט, ער לאָזט פריהער מעלדען — קען זיך ר׳ יוסיל נישט איינהאַלטען, צעשאָקעלט זיך און פאַלט ווידער אריין אין דיא רייד.

— שאַ, זייט־זשע מוחל! האַלט זיך איין א ווײלע און שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסיל! — בעט דער עולם, וואס איז זעהר ציקאַווע צוהערען דעם סוף — נו, ר׳ בער, נרנו!

— קומט ער, הייסט עס — הייבט ר׳ בער אָן ווייטער דעם שמיעס, ציהענדיג דיא ווערטער וויא יענעם אויף צו לחכעים און שמאַכענדיג פאר הנאה — קומט ער, אַזוי וויא איך זאָג אייך דאָ, צו׳ם טערמין און מאַכט כהאי לישנא: אדוני מלך! נאָ דאס מותר געלד און לאָמיך, כפּי השליל־צעטיל, נעהמען דיא סחורה — יודען הייסט עס. — אָך! מאַכט דער מלכות, מהיכא־תיתי... נעה דיר, זייא מוחל, און וואו דוא וועסט דערזעהן א יודען נעהם דיר איהם, בשם אלהי ישראל, דיא סחורה דיינע... מאָנטיפיורע לאָזט זיך לאַנג נישט בעטען און געהט. ער געהט אין איין שטאָדט — נישטאָ, נאָך אין א שטאָדט — נישטאָ. בקיצור אין ברדיטשוב — אויך נישטאָ. קיין סימן אפילו נישט פון א יודען. אַלע יודען זיינען אָנגעטהון דייטש — דייטשען!

— אָווא, אָווא! — מאכט דער עולם פערוואונדערט — אזוי, זאגט איהר, אזוי שמיעסט דיא וועלט!

— עט! — מאכט ר׳ חיים מיט א שמייכעלע — נישט תמיד איז אמת וואס טראָגט זיך ארום אין דער וועלט. ס׳איז זיך א ממרא...

— אזוי צו אזוי, דערווייל איז שפּל — זאָגט דער עולם מיט א קרעכץ — דיא גזרה איז דאָך טאקי א גזרה! מילא דיא קאפּאָטע יאק קאפּאָטע, וועט מען אין איהר מאכען א האק, דער גוטער יאָהר וועט זיא נישט נעהמען מיט א שפּאלט פון הינטען אויך, אָבער א קארטוז — רבונו־של־עולם א קארטוז!... ר׳ חיים, פּאלט עפּיס אויף איין עצה, הא, וואס טראַכט איהר, ר׳ חיים?

— איך טראכט — ענטפערט ר׳ חיים נאָך עטליכע מינוטען שווייגען, רייבענדיג זיך דעם שטערען — איך טראכט, וואס פּאָרט האבען אין א נויט דיא חכמים מיט זייער חכמה נישט געמאכט. מע טאָר א שטיינער שבת נישט טראָגען, נא, ציה איבער א שנירעל און טראָג. מען טאָר נישט נעהמען פּראָצענט, נא דיר א היתר־עסקא און נעהם! — ס׳איז דאָ איין עצה, יודישע קינדער! זאָגט מיר, רבותי, וואס איז אזוינס א קלאַפּאָווע היטעל (א חצי־שבת׳ל)?

— וואס הייסט? — וואונדערן זיך אלע אין איין קול — א יודיש קלאַפּאָווע היטעל איז א קלאַפּאָווע היטעל, א וואָכענדיג היטעל מיט קלאַפּען! פון ביידע זייטען האט עס אויפגעשטעלטע, מיט קליאָטשע אָנגעשטאָפּטע קלאַפּען, פון רויכ־ווארג, פערשטעהט זיך, און פאָרענט איז עס בעלייגט, פון איין קלאַפּען צום אנדערן, מיט א שמאָל שטיקעל רויכווארג, גוט צוגענעהט אונטען, אויך צום ווערכיל אויבען. ווער ווייסט עס דען נישט א יודיש קלאַפּאָווע היטעל?!

— מילא — שמייכעלט ר׳ חיים מיט א קנייטשעלע — מה רעש? וועט יענס שטיקעל פאָרענט, נישט צוגענעהט זיין צו׳ם ווערכיל נור מיט דער אונטערסטער זייט אליין, אזוי אז עס זאָל זיך קענען אָפּלעגען: וויל מען איז דאס וויא היינט א היטעל, כשר יודישליך, וויל מען לייגט מען עס אָפּ, קוממט עס אוים א דאשיק, איז מען יוצא לכל הדעות און פּטור. און וואס קען מען צו א יודען מיט אזא היטעל האבען? — א דייטש!....

— טאקי וואו תורה דאָרט חכמה. מאריך ימים ושנים זאָלט איהר, ר׳ חיים, זיין! — זאָגט דער עולם גאנץ צופרידען, אָנווינשענדיג איהם א פולען קאָפּ.

דאס דאָזיגע מין היטעל מיט דעם אָפּגעלייגטען דאשיק איז דערנאָך אָנגע־נומען געוואָרען בכל תפוצות ישראל און גילט נאָך עד היום ביי אלע פרומע

יודען דאָרט אונטער דעם נאמען „נאַפּאָלעאָנקע“. דיא וועלט אָבער בעדאַרף וויסען אז נולד איז דאס היטעל געוואָרען אין דעם שטעדטיל ק... און אין דער היסטאָריע בעדאַרף עס שטעהן פערשריבען אויף דעם נאָמען ר׳ חיים׳ס, דער ערשטער, וואס האט עס ממציא געוועןָ — נאַפּאָלעאָן, מעגליך, האט געטראָגען פון אזא פאסאָן א היטעל, גאנץ זיכער אָבער, מען מעג שווערען, אז ר׳ חיים האט מיט נאַפּאָלעאָנען זיך כלל נישט אָנגענעהרט און קיינמאָל זיין היטעל אפילו אין דיא אויגען נישט געזעהן.

צו ר׳ חיים׳ן פלעגט מען אָנקומען אויף בשעת נישט־דאָ־געדאכט עפּיס א קראַנקהייט. קיין דאָקטאָר אין שטעדטיל איז נישט געוועןָ, חוץ א רופא וואס האט מעהר נישט געוואוסט וויא שלאָגען צו דער אָדער, שטעלען פּיאַווקעס, באַנקעס, אויף נאָלען און שערען. וויא באַלד עפּיס א שלאַפּקייט, האט זיך געוויזען דער רופא מיט דעם גאנצען קליפּערגעצייג און געאַרבייט אויף אַלע כלים: צוקאַראַ־דאשעט ריק און לענד, האַלז און געניס, צו־ווינשענדיג דערנאָך עפּיס אויף דייטשערעס, „צו־געזונדהייט!“ און אז דיא ברכה זיינע האט נאָך אַלע מיטעל נישט געהאָלפען, דעם קראַנקען איז נאָך געוואָרען ערגער, פלעגט מען קומען מיט א געבעט צו ר׳ חיים׳ן, ער זאָל מוחל זיין געהןָ, דעם חולה „צו בעטראַכטען“ — און ר׳ חיים, וואס האט ער געקענט טהון, איז געגאַנגען בעטראַכטען. ביים עולם איז איינגערעדט געוועןָ, אז ר׳ חיים איז א מעטער, א גרויסער מבין אין דאָקטאָריע. ער אליין ווידער האט זיך געהאַלטען טאַקי דרינען פאַר א שטיקעל מבין. פון וואַנען האט אַזוינס צו איהם זיך גענומען? דאַרויף איז דאָ א טעם. ר׳ חיים אליין איז בטבע געוועןָ א שוואַכער, א שלאַפּער מענש. חוץ דער יודישער קראַנקהייט „מערידין“, א ירושה פון דיא עלטערן, האָבען איהם אין לעבען נישט אויסגעלאָזט נאָך אַנדערע מיני וועהטיגען: שטעכעניש אין דיא קרייזשעס, א שפּאַרעניש אונטערן לעפעלע, קוועטשעניש, מאַדטקייט אין דיא גלידער, וואס היינט הייסט עס עפּיס „נערוועןָ“, איבער וועלכע ער האט א מאָל, ביים א געלעגענהייט, זיך מיישב געוועןָ מיט גרויסע דאָקטוירים ערגיץ, און צו׳ם גרעסטען טהייל אָבער זיך נישט וויסענדיג געמאַכט — עט, גאַרנישט א מיחוש, עס וועט אַזוי זיך איבער־געהןָ. איינמאָל אָבער איז ער טאַקי שטאַרק פערשלאַפּט געוואָרען, בעקומען א היטציגע קראַנקהייט עפּיס, אַזוי אז מען האט צו איהם עטליכע מאָל אַראָבגעבראַכט א גרויסען דאָקטאָר פון דער סביבה, דאַכט זיך דעם שלאָס־דאָקטאָר, וואס ביי׳ם דוכס, אליין, און דאס אויסגעהען זיך זיינס פון דער קראַנקהייט איז געוועןָ בע־שיינפערליך א וואונדער וויא פון טויט לעבעדיג. דאס אַלסדינג האט געמאַכט

ר׳ חיים׳ן פאר א גענימען. איהם גענעבען דאס רעכט א מבין צו זיין אויף קריינק, שוין נישט צו ריידען פון רפואה־ביכליך פאר׳ן פאָלק, אין וועלכע ער פלעגט ארייג־ קוקען, פון אלע רעצעפטען, וואס האבען מיט דער צייט בייא איהם זיך אָנגעקליבען. פרעגט נישט, זאָגט מען, דעם דאָקטאָר, פרעגט דעם קראנקען, — און קראנק איז דאָך ר׳ חיים אין זיין לעבען פיעל מאל געווען, און באמת טאקי פאר וואס זאָל דאָקטאָריע ערגער זיין פון אדוואָקאטסווא, א שטיינער? אין יענער שטאָדט, נישט וויים פון ק... איז דאָ א ר׳ אָהרן, דוקא נישט אזא למדן, אין דיא שקאָלעס ערגיץ נישט געלערענט, פון דעסטוועגען גילט ער אין דער סביבה פאר א „זאקאָנשטשיק" נאר א מורא! בייא א קרעטציל, א מיאוסען עסק, ווענדעט מען זיך צו איהם, נאָר טאקי דערפאר אליין, וואס ער, ר׳ אָהרן, איז אין זיין לעבען אין פיעל תפיסות איבער־געזעסען, פאר בלבולים אין גנבות, פאר פאלשע מסירות וכדומה נאך בלבולים אזעלכע בעהיט זאָל מען ווערען, און איהם איז אויסגעקומען דורכדעם גוט בעקאנט צו־ווערען מיט „נאמשאלסטוואָ", ווייסט דיא אלע גיינג, וואס מען האט צו טהון, וואס צו שרייבען, וואס צו ריידען מיט אלע דרעהדליך, שפיטצליך און אָבשניטצליך.

ר׳ חיים אָבער איז געווען א דאָקטאָר נאָר צו געוויסע קריינק, פון וועלכע מען קען חלילה ליגען, אָדער מען ליגט שוין טאקי אין בעט, קיין כח נישט האָבענדיג זיך צוריהרען. צו אַנדערע, גלאט אזוי זיך וועהטיגען זיינען שוין געווען אנדערע אין שטעדטיל, וואס האבען געטוינט איטליכער צו זיין זאך. אויגען־וועהטיג, א שטייגער, דארויף איז געווען א ר׳ פישיל. ער האט געהאט בסוד עפיס א וועסעריל, פון וועלכעס ער פלעגט געבען עטליכע טראָפּענס אויף א רפואה, אומזיסט, נאָר פון מצוה וועגען. צו מאָגערקייט, אויסדאָרעניש האט פעטרוכא, דיא אלטע גויע געגעבען עפיס מיני קרייטעכער אזוינע. צו דער ניכפה, צו א מאנקאָליע, א רוישען אין קאָפּ — דארויף איז געווען א מייסטער יאש דער טאָטער. אויף איין עין־הרע אָפּשפּרעכען, ציינוועהטיג פאררייידען, ניסען וואקס, מיט אייער אויסקויקלען — דערצו איז געווען איין בריה גיטעל דיא זאָגערין, און צו קדחת, מאיאָווע אָדער קדחת־רביעית, פלעגט זעהר גוט העלפען דער מלמד ליפא ראובן׳ס וואס איז באמת געווען א גרייליכער (זעלטענער) מענש, נישטאָ, האט עס געהייסען, ווייט אין דער וועלט צווזכען זיין גלייכען.

4.

ליפּא ראובנ׳ס, א יוד אין דיא מיטלע יאָהרען, איז איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האט אריינגעלייגט אלע גוטע מתנות: גייסט, הארץ און געפיהלען, נאר פערגעסען אָבער זייא צוגעבען איין קלייניגקייט — מזל! ביים ארויסגעהען פון גאָט׳ס הענד אהער אויף דער וועלט האט זייא דער רוח, וויא א קערנדיל תבואה, פערטראָגען ערגיץ אין א העק, אין א וויסט אָרט, וואו ס׳איז נישטאָ דיא אלע מיטעל, וויא געהעריג איז צו וואקסען. דער גייסט אין זייא רייסט זיך, זוכט זיך ערגיץ איין אָרט וואו צו ווייזען זיך פרייא, צעפיהרען אביסעל דיא הענד — בייא א טהייל אָבער ווערט ער, נאך אלע אומזיסטע מיה, נאך דעם אויסגליטשען זיך אויף שטיינער אין דעם וועג, אלץ שוואכער, שוואכער, און זייא ווערען איננאנצען אָפּהענדיג. זייא ליגען, פוילען, נעהמען זיך אמאָל אויף פאר קריינקונג צו דער משקה, טויגען צו גאָרנישט און הייסען בייא דער וועלט: טויגעניכטסען, פער־קווירענע מענשען. ווידער בייא א טהייל הערט דער גייסט פאָרט טאקי נישט אויף צו רייסען זיך ארויס, ארויס, עפּים קאָכט עס, בורטשעט עס אין זייא, ס׳איז א שטענדיגע קאָכעניש, א ראנגלען זיך, איין אינווענינגסטע נישט־צופרידענהייט. פאר עסעניש געהען זייא פונ׳ם לייב אראָפּ, זיינען עפּים פערזאומערט, פערטראכט, דער גייסט לאָזט זייא נישט רוהען, זייא חאפּען זיך צו אלסדינג, דאָ צו דער, דאָ צו יענער זאך, נאר איטליכע זאך קומט אויס עפּים משונה, עפּים ווילד וויא דיא נאטור אליין, וואס נאך רוי, נישט בעארבייט — דאס זיינען יענע מיני קינסטלער, וואס, וויא דיא וועלט זאגט, אין דער האנד הונדערט מלאכות און ווייניג ברכות׳ן.

ליפּא ראובנ׳ס איז געוועזען א דארער, א קורצזיכטיגער מיט א בלייך פּנים, א שטילער, א גוטער און זעהר בעליעבט בייא איטליכען אין דעם שטעדטיל. זיין חאראקטער, זיין וואוינונג, זיין שטיינער לעבען. זיין טהון און אלץ מיט אנאנדער האט בעשיינפּערליך געוויזען, אז אין איהם איז דאָ דאס פינטעלע, דער ברען פון א קינסטלער. ער האט געהאט א האנד צו שניטצען, צו מאָהלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאכען זיך דארויס א פּרנסה, נאר גלאט אזוי, ווייל דאס איז געוועזען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האט איהם דערצו עפּים געטריבען און ער האט בעדארפט, געמוזט מייסטערן. בייא דעם שטעדטיכדיגען עולם־יודען האט ער געהייסען א בריה צו אלסדינג, א קענער,

עפּיס נאר א שרעק — און זייא האבען בייא איטליכער געלעגענהייט זיך מיט זיין בריה׳שקייט בעניטצט. מען האט איהם מ כ ב ד געווען מיט שניטצען דעם אָרון־קודש, מאָהלען א „מזרח“, שלאָגען מצבות, קריטצען חתימות. מיידליך, כלות, פלעגען איהם מטריח זיין, מיט זיין גוטען ווילען צו מאכען פאר זייא מוסטערען, אויף קייטעלשטיכליך, אויף העפטען, אויסנעהען פאר זייערע חתנים תפילין־זעקליך. און אז ער טויג שוין יא צו אלע זאכען און איז דערצו נאך א גוטער מענ׳ש אויך, טהוט איטליכען צו־ליעב, אזוי זיך, אומזיסט, פאר וואס־זשע זאָלען ווייבער נעביך אזוי זינדיג זיין, נישט צו בעניטצען זיך מיט איהם אויך — צו קדחת א שטיינער? מען האט איהם געבעטען האט ער געשריבען עפּיס אזוינס אויף מאנדלען, אָדער אויף טעלער מיט טינט, וואס צעפיהרענדיג עס דערנאך מיט וואסער גיט מען עס דעם קראנקען טרינקען — און עס העלפט! . . . צו דיא אלע זאכען האט ליפּא ראובן׳ס נאך צוגעקנעלט אויך.

פאר א מלמד האט איהם געמאכט ר׳ חיים!

שלמה ר׳ חיים׳ס, א יונגעלע פון א יאָהר זיבען, האט פון דער קינדהייט זיך געוויזען פאר א וואוילעס, א לעבעדיגעס, מיט א שארף קעפּיל צום לערנען. אין איין יאָהר האט ער זיך אויסגעלערנט בייא משה שלייען גוט עברי, געלייענט ניך וויא א וואסער און אָנגעהויבען חומש, וויא דער שטייגער איז, פון „ויקרא“, וואס אַנדערע קינדער בעדארפען דארויף אוועקזיטצען אין חדר א צוויי־א־דרייא יאָהר. ביים גאנצען הויזגעזינד ר׳ חיים׳ס וויא אויך בייא פרעמדע, אריינגעהערס צו איהם אין שטוב, איז שלמה׳לע געווען זעהר בעליבט פאר זיין לעבעדיגקייט, פאר זיין פאלען אמאָל אויף קלאָמפּעך־קשיות, און נאך מעהר — פאר זיינע אָנשטעלען. ס׳איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אזוינס, אויפצוחאפּען באלד ביים ערשטען בליק יענעמס א מינע, א וואָרט, וואס עפּיס נישט אזוי, משונה וויא בייא אַנדערע. ער פלעגט וואונדער־שיין נאָכמאכען אבי ועמען מיט אלע פּאסטעמקעס — וויא יענער רעדט, וויא יענער שטעהט און געהט, אזוי אז מען פלעגט זיך האלטען בייא דיא זייטען פאר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזאָנדערס ליעב האט ער געהאט נאָכצומאכען ג י ט ע ל דיא זאָגעריך, וויא זיא קושט דיא מזוזה ביי׳ם אריינקומען אין שטוב, אָנגעטהון אין דער יופּע אויף איין ארבעל; וויא זיא פער־ציהט דיא ליפּעליך, זאָגט: „א גאָט העלף!“ מיט חן; ווען זיא גיט א בייג דעם רוקען וויא א קעטצעלע, אזוי אז איין אקסעל קומט אויס נידעריג, דיא אַנדערע העכער, דאס קעפּעלע אין דער זייט, אונטערגעהאלטען מיט דער האנד, און א

פינגער אויף דער באק; ווי זי קנייטשט דאס פניציל, א סמארע מיט דעם נעזיל, פערגלאצט די איינעליך און רעדט מיט תחינה־לשון, אלץ: „געלויבט און געאכפערט דער אלמאכטיגער, ברוך הוא וברוך שמו, וואס באשירעמט זיין פאלק ישראל!" אריינוואַרפענדיג אין דערמיט שטיקליך פונ׳ם „נחלת צבי" און רבינו בחיי. — די מאמע פלעגט מיט אנדערע גלייך טאקי אויף לאבען, נאר דערבייא, מיט א פינגער אויף דער נאז כלומר׳שט אין כעס צו איהם מאכען:

— ווארט נאר, ווארט, שיין בחור׳ל איינער! איך וועל נישקשה דערצעהלען דעם טאטען, וועסט־דוא שוין וויסען, נישקשה, ווער עלטער איז, ווי איין עלטערען נאכצוקרימען זיך. — זאל איך אזוי וויסען בייז, אויב איך פארשטעה, וואס פאר א מין שלאק דאס איז, רבונו־של־עולם!...

דער טאטע אבער איז אויף דעם קינד א מבין געווען. ער האט, גוט פערשטאנען, אז בייא א געהעריגען סדר לערנען דאס אלסדינג, וואס מען בעדארף, און בייא א רעכטען מלמד אין די הענד, קען פון אזא קינד, מיט דער צייט, ווערען א לייט. לערנען אלסדינג, וואס מען בעדארף, האט בייא יודען צו יענער צייט, און בפרט נאך אין אזא שטעדטיל ווי ק... נישט געהייסען שפראכען, חכמה׳ זאכען, דאס וואס היינט. צו גמרא און פוסקים זיין נאך א בעל־תנ״ך אויך, פערשטעהען אביסעל דקדוק — איז מען שוין א פארטיגער מענש, א ווילדער בריה איינער אין דער וועלט, מעהר דערפון איז גאר נישטא, טאקי איין איבריגע זאך. נאר ווער אבער האט, חוץ דעם אנהויב פון איטליכער סדרה, געלערנט קינדער תנ״ך? מען האט זיך עפּיס געשייעט, עס האט עפּיס געשמעקט מיט אפיקורסות. ס׳איז טאקי א גרויס וואונדער, נישט צופערשטעהן אזוינס... נאר ווי די מעשה איז, אזוי איז עס געווען, און אזוי איז עס בייא א טהייל יודען נאך היינט. גרויסע רבנים, פארצייטען און אויך היינט, האבען נישט געוואוסט און ווייסען נישט רעכט גוט עד־היום, וואס שטעהט אזוינס אין תנ״ך, און פון דעסטוועגען שא! מען קען זיין א גרויסער למדן פסקנען שאלות אהן פסוק אויך... ר׳ חיים׳ן אבער האט זיך געגלוסט פאר שלמה׳לען זיינעם מאכען איין אויסנאהמע, פרובירען לערנען איהם דוקא גאנץ תנ״ך, מיט דעם תרגום אויך, כסדר פון אנהויב ביז צום סוף. ר׳ חיים אליין האט געקענט תנ״ך, און געשריבען מליצה. פון זיינע בריווליך פלעגט מען לעקען די פינגער. ער האט געהייסען צווישען זיינע אלע בעקאנטע א „בעל־לשון"... נאר וואו נעהמט מען אבער דעם מלמד דערצו? אט דאס האט ר׳ חיים געטראכט און איז כסוף געפאלען אויף ליפא ראובן׳ס. איהם האט עס

ר׳ חיים געמאכט פאר א מלמד, צוקנעלען מיט זיין שלמה׳לען, מתיר־געווען איהם צוצונעהמען נאך עטליכע קינדער, כדי ער זאל קענען וויא־עס־איז מיט ווייב און קינד, וויא אלע יודישע קינדער, עט אזוי זיך לעבען...

און דער זיווג האט עולה־יפה געווען! דער רבי און דער תלמיד האבען זיך איינער דעם אנדערען זעהר גוט געפאסט. דער רבי האט געקנעלט געטרייא, און דער תלמיד — געלערנט געשמאק. דער שטיינער איז געוועהנטליך געווען, בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיטצען אויף זיין ארט מיט עפיס אייז ארבייט — מאהלען אדער שטעכען א חתימה׳לע. נאר דאס האט אבער נישט גע־שאדט צום גאנג פונ׳ם לערנען, ער האט ניש־קשה, זיך גוט צוגעהערט, פערקעהרט דאס לערנען איז געגאנגען נאך פיעל בעסער. דיא ארבייט איז פאר איהם געווען דאס אייגענע וואס פאר א פראסטען בעל־מלאכה א גוטער טרינק בראנפען, זיא האט איהם בענייסטערט, בעלעבט, געמאכט בערייעדעווידיג. ערשט דענסטמאל האט ער דערקלעהרט אלסדינג שארף קלאהר, פונ׳ם מויל האבען זיך איהם געשאטען פעריל, אין דיא אויגען האט געפינקעלט א הייליג פייעריל, ער האט געקוקט מיט ליעבשאפט עפיס אזוי גוט, אזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, אונטערגעגעבען איהם א חשק, ער האט געשלינגען איטליכעס ווארט, אויפשטעלענדיג דיא אויערליך. דאס לערנען איז נישט געווען, וויא בייא יענע, ערגיץ אנדערש א שטיינער, א שווערע משא, א ריין אפקומעניש, וואו דער רבי מיט דעם תלמיד ליידען נעביך ביידע גלייך: איינער שלאגט אין קאפ אריין מיט געוואלד, איז דערבייא אויפגעבראכט, היטצט זיך א שרעק און דער אנדערער, וואס זאל ער נעביך טהון, מאכט זיך בלומר׳שט וויא איהם איז עס אין קאפ אריין, ציטערט, פלאטערט — און ביידע ווינשען איינער פונ׳ם אנדערען פטור צו ווערען... ניין! דאס איז געווען גאר עפיס וויא א שמיעס צווישען צווייא פריינד, אין וועלכען איין הארץ פיהלט דאס אנדערע — א שמיעס וואס מאכט פערגניגען אי דעם, וואס רעדט, אי יענעם, וואס הערט, ביידע פערשטעהען זיך זעהר גוט, און עס וויל־זיך צוברייננגען אזוי דיא צייט נאך און נאך...

שלמה׳לע האט מיט דער צייט אלץ געוואקסען, געוואקסען, וויא א בלימעלע אונטער א גוטער השגחה, און ווערענדיג אלץ וואס ווייטער פערשטענדיגער הערט ער נישט אויף פונדעסטוועגען צו בלייבען, נאך זיינע יאהרען נאך, א קינד. שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זיינען עפיס גאר אנדערע, פערשידענע מענשען. לערענט ער איז געלערענט, ער איז מיט דעם גאנצען קאפ אריינגעטהון אין לערנען.

ער דיינקט, טראכט, ווייל גרינדליך איטליכע זאך פערשטעהן; נאָר קוים צוגער־
מאכט דעם ספר איז ער וויא איבערגעביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — א
יונגעל מיט דיא ביינער. איבערהויפּט האט שלמה'לעס חאראקטער פון קינדוויוס
אויף זיך געוויזען עפּיס וויא א צונויפגעשטעלטער פון פערשידענע מינים, נישט פון
איין שטיק מאטעריע. עפּיס האבען צוויא נשמות — א מלאך מיט א רוח, גע־
שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפּארט, הארט וויא
א שטיין, אי וויך וויא א טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אמאָל בייא דער נאָז; אי
בייז, אי מילד, גוט וויא דיא וועלט; אי ביטער־גאל, אי צוקער־זיס; אי ערענסט,
אי א קאטאָוועס־טרייבער; אי אומיטיג־פערטראכט, אי לוסטיג־פרעהליך. שלמה'לע
איז בטבע געווען א הייס־בלוטיגער, אָנצינדענדיג זיך וויא א שוועבעלע, וויא באלד
נאָר עפּיס האט איהם געטהון א ריהר. דיא פייערדיגע רייד פון דיא נביאים, דיא
דערצעהלונגען זייערע איבער גאָט, איבער דיא וועלט, האבען אויפגעוועקט זיין כח־
הדמיון און איהם געגעבען גענוג שטאָף צו דיינקען, צו טראכטען. — „איך האב
געזעהען גאָט, זאָגט ישעיה הנביא, וויא ער זיצט אויף זיין הויכען שטול, דיא פּאָלעס
צעשפּרייט, פערנעהמען דעם הייליגען פּאלאץ. שרפים ברענענדיג מלאכים, שטעהען
איבער איהם, איטליכער מיט זעקס פליגעל... און עס רופט איינער צום אנדערען
און זאָגט: קדוש, קדוש, קדוש — הייליג, הייליג, הייליג איז דער גאָט צבאות, פול
איז דיא וועלט מיט זיין כבוד! און עס וויגט זיך, עס ציטערען דיא זייקען דאָרט
פונ'ם שרייענדיגען קול, און דאס הויז ווערט פול מיט רויך. אוי, זאָג איך, וועה
איז מיר, איך בין פארבייא! איך בין דאָך א מענש מיט איין אומריין מויל און
צווישען א פאָלק מיט א בייז אומריין מויל געפין איך מיך". שלמה'לען זיינען דיא
דאָזיגע ווערטער שטארק אין קאָפּ אריין. ער הויבט אָן צו טראכטען איבער גאָט,
זיך פירצושטעלען מלאכים מיט פליגעל, און וויל אלץ וויסען זעהר פיעל אזוינס וואס
פּיקט איהם דעם מוח, פאָדערט א דערקלעהרונג פרעגען דעם רבי'ן — דערצו
האט ער נישט תמיד גענוג מוטה געהאט איינמאָל האט ער יא זיך געפּרוּווט
מאכען מיט איהם א רייד, רויט־ווערענדיג דערבייא פלאַם־פייער, נאָר דער רבי האט
אויסגעהערט מיט א שמייכעלע, שווייגענדיג א קרים זיך געטהון, וויא איינער רעדט:
עט!... אויף זיינע שאלות בייא אנדערע, עלטערע מיט בערד, פלעגט ער בעקומען
תמיד איין ענטפער: שא, שקאָץ! א יונגעלע טאָהר נישט פרעגען. א יונגעלע
בעדאַרף נור פּאָלגען, טהון וואס גאָט הייסט — לערנען, דאווענען, אז נישט, וועט
דער אויבערשטער שטראָפען, שטייסען דאָרט מיט אייזערנע רימער — און פאר א
רוח האט שלמה'לע געציטערט, נישט אזוי פאר דעם וועהטיג, ווייל אז מען שטייסט

מתוס וועה, ווי פאר דער שאנדע — פע, ס'איז א חרפה!... שלמה'לען איז פיר־עקומען גאָט עפּיס נור ווי א בייזער פריץ מיט א קאָנטשיק אין דער האנד, פאַר א מינדסט קליינינקייט ווערט ער אָנגעצונדען, אש־להבה — שמייסט! ביי א מינדסט עברה'לע: איבערהיפּערן א שטיינער אין דאווענען עפּיס א וואָרט, נישט ענטפערען אָמן, א טרונק וואסער טהון א מאָל אָהן א „שהכל", האט ער געחאפּט א ציטער און געטראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פארביי!" —

און ווער שמיעסט ימים־נוראים, וואס, כפי יודען זאָגען, אפילו א פיש אין וואסער ציטערט דענסטמאָל — איז שלמה'לע געווען אין איין שרעק. דער גאנצער ענין פונ'ם אויפשטעהען צו סליחות, דאס האפּעניש, לויפעניש אין שול, אויפ'ן פעלד, דאָס יאָממערען־וויינען, דאס טרויערדיגע ניגון'דיל ביי'ם דאווענען, דאס אומעטיגע פּנים'ל פון דער מאמע און פונ'ם גאנצען הויזגעזינד, גלייך ווי עס הענגט איבער זיי די רוט און מען קען זיי, מחילה, מקיים־פּסק זיין — אָט דאָס אַלסדינג האט אויף איהם אָנגעמאכט א שרעקליכע פינסטערע מרה־שחורה, ס'איז איהם נישט ניחא געווען דער גאנצער יום־טוב, די פיש מיט דעם צימעס, עס האט איהם זיך נור געדאכט, ווי ער, דער אויבערשטער, זיצט אויף דעם הויכען שטול, די פּאָלעס איבער דעם מקום־קדוש, ברענענדיגע מלאכים ארום איהם, פליהען ברייננגען ספרים, שרייבען, רעכנען איטליבענס עברות מיט א רעש, א גע־פילדער, און עס ווינט זיך די וועלט, עס ציטערען די טויערען פונ'ם הימעל פון זייער געשרייא — און ער טראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאר־ביי!" . . .

נאָר אזוי ווי אין דער וועלט איז שוין אזוי געשטעלט, אז ס'איז נישטאָ, אין איהר איינגאנצען גוט'ס, אָהן עפּיס שלעכטס, און ריין שלעכט, וואס דרינען זאָל נישט שטעקען עפּעס גוטס, איז דאריבער אויך מיט די ימים־נוראים געקניפּט און געבונדען געווען זאכען אזעלכע, וואס האבען געלינדערט אביסעל דעם שרעק, צוגעגעבען א זיסקייט דער ביטערע מרה־שחורה. די וויכטיגסטע פון יענע אַלע זאכען זיינען עס די „ישובניקעס", די אָרענדאַרעס פון די דערפער, וואס פלעגען אויף די הייליגע טעג קומען מיט זייער הויזגעזינד אין שטאָדט אריין. דאס אָנקומען זייערס האט אויפגעריהרט דאס שטעדטיל, אָפּגעמינטערט, אָפּגעפרישט אביסעל דעם עולם, און עס האט געהאט עפּיס א מין בעזונדער טעם — בצפיחית בדבש, האָניג מיט פעפער און ציבעלעס אינאיינעם.

די היסטאָריע פאָדערט, אז די זאך זאָל דאָ אביסעל מעהר דערקלערט

ווערען, זיסט, וועט אפשר אין איהר פעהלען זעהר א וויכטיג בלעטיל, און פאר דיא שפעטערדיגע דורות — אוי! ווער ווייסט? — קען דיא זאך בלייבען נישט פערשטענדליך.

5.

פונ'ם חודש תשרי הייבט זיך אָן א צעטיל ימים־טובים: דיא ביידע ערשטע טעג פונ'ם חודש איז ראש־השנה, דער צעהנטער טאָג — יום־כפור, זייא הייסען ימים־נוראים, שרעקליכע טעג, און אינאיינעם מיט דיא טעג, וואס צווישען זייא הייסען זייא אויך עשרת־ימי־תשובה — צעהן טעג צייט, חרטה צו האבען אויף דיא זינד: וויינען, בעטען און אויסבעטען א גוט יאָהר. דענסטמאָל איז אויפ'ן הימעל א יריד, עס קאָכט זיך דאָרט א שרעק.

„ונתנה תוקף קדושת היום, און דערצעהלען וועלען מיר — אזוי טהוט זיך דער מחזור דאָרט א זאָג — דיא שטארקע היילינקייט פונ'ם טאָג. דען שרעקליך פאָרכטיג איז ער צונלייך, אין איהם שטייגט הויך דיין קעניגרייך. אויף גנאָד איז, גאָט, דיין שטול געשטעלט, דוא זיצט מיט אמת אויף איהם צו ריכטען דיא וועלט. יא, אמת! דוא ביסט דער ריכטער און פארקלאָגער, דוא ווייסט און ביסט דער עדות־זאָגער. דוא שרייבסט און חתמ'סט, צעהלסט און רעכענסט אַלץ מיט צאָהל, געדיינקסט פערגעסענע זאכען וואס העט אמאָל. דוא עפענסט אויף דאָס קאָנטעבוך, עס לייענט דרוים אליין זיך איטליכס וואָרט, פון יעדען מענשען אייגענהענדיג שטעהט דיא חתימה זיינע דאָרט. מיט'ן גרויסען שופר טהוט מען דאָרט א בלאָז, אָווא! א דינע שטימע לאָזט זיך הערען — שטיל, שא. מלאכים יאָגען, אין איינע שרעק אהער־הין און זאָגען: עס־איז אָט־אָ דער יום־הדין, אויף אָפצורעכנען זיך מיט'ן גאנצ'ן נערימעל, אָ־דאָ אין הימעל! דען וויל אין דיינע אויגען ריין און פיין, איז ביי'ם געריכט גישט מעגליך זייא צו זיין, און אלע אויף דער וועלט וויא ברייט זיא איז און לאַנג, געהן דיר פערבייא וויא שעפעליך א גאנג. וויא זיינע לעמער קוקט דער פאסטוך איבער גוט, ער לאָזט שאָף זיינע דורכגעהן אונטער'ן רוט, אזוי אָט נעהמסט דוא אלע ב'שעפעניש אפיר, דוא רעכענסט, צעהלסט און לאָזט פאסירען זייא פאר דיר. בעשטימסט פאר יעדען זיינס פאָראויס, און גיבסט זיין פסק יעדען ארויס, ראש־השנה ווערט אויף זייא דאָרט אָנגעשריבען, יום־כפור אָפגעחתמ'ט אונטערשריבען. וויפיל זאָלען אומקומען, וויפיל זאָלען צוקומען, ווער זאָל לעבען און ווער שטארבען, ווער אויסלעבען זיין צייט זאָל ביז צום עק, און ווער

פון דאנען פאר דער צייט אוועק. ווער אין וואסער, וועמען אין פייער א טויט א שווערען, ווער דורך א שווערד, ווער דורך א חיה זאָל דערהרג'ט ווערען, וועמען פאר הונגער, וועמען פאר דאָרשט און נויט, וועמען דורך שטורם און וועמען דורך מגפה א טויט. וועמען דערשטיקעניש, אין תאלי א ביין, און וועמען — אין קאָפּ א שטיין, ווער זאָל צו הויז זיך רוהיג בלייבען, און ווער אין דער פרעמד זיך ארום צוטרייבען, ווער זאָל זיך לעבען שטיל. און ווער אין דולעניש פיל, ווער אין פריידען, ווער אין ליידען, ווער אָנווערען, ווער רייך ווערען, ווער האַלטען זאָל אראָפּ, און ווער ארויף דעם קאָפּ".

און וויא דער ירידה, דער רעש אויפ'ן הימעל, אזוי רעשט זיך אויך דאָ אויף דער ערד. נאָך מיט א חודש פריהער טהוט אין דיא שולען א בלאָז דער שופר און וואָהרענט: יודען, עס גענט דער יום־הדין! און יודען הויבען בעצייטענס אָן זיך ארומקוקען, מאכען א קלאָהרען חשבון פון זייערע מעשים א גאנץ יאָהר, און טהוען אלע מיטעל, וויא ארויס ריין פונ'ם משפט, וואס שטעהט זייא פיר — זייא זאָגען סליחות, זוכען זיך גוטע אדוואָקאטען אין צדקה, אין אלטע זכות־אָבות, צו זיין מליצי יושר, פירשפרעכער אויף זייא פאר זיין הייליגען כסא־הכבוד.

טהון תשובה, בעטען, מיט צדקה שמירען —
דאס העלפט א שלעכטען פסק צו קאסירען.

דיא ארענדארעס פון דערפער ארום און ארום קומען מיט קינד און קייט, האק און פאק אין דיא שטעדט אריין, אינאיינעם מיט כל־ישראל צושטעהן דאָרט פאר גאָטס געריכט און אויסבעטען פאר זיך און פאר דער גאנצער וועלט מענשען, גאר אָהן א שום חילוק, א גוט יאָהר, א דערלייזונג פון אל־דאָס בייז.

דאס שטעדטיל ק.... איז גאר נישט דאס שטעדטיל, וואס א גאנץ יאָהר, וואו מען זעהט קיין פרישען מענשען נישט און וואו דאס לעבען פליסט געוועהנט־ליך וויא א שטיל וואסעריל רוהיג, עפּיס וויא פערשלאָפען. א פאר טעג פאר ימים־נוראים האפט עס זיך אויף, עס ווימעלט פון נייע פארשוינען, וואס קומען פונ'ם ישוב, פיהרליך אָנגעזעצט מיט ווייבער און קינדער אויף גאנצע בערג בעבעכעס, איבערבעטען, זעקליך שפּייז און שטיינען מיט עופות ציהען זיך איבער דיא גאסען. בעלי־בתים, יונגליך, ווייסע חברה, געהען און לויפען אקעגען, איטליכער אקעגען זיין ארענדאר, וואס שטעהט בייא איהם יום־טוב אויף סטאנציע. פון ביידע זייטען שיטען זיך רייד הויך אויף אלערלייא קולות — פון דאנען שאלות: פאר וואס אזוי שפעט? פאר וואס אזוי און פאר וואס אזוי? און פון דער אנדערער זייט

מעשיות, וואונדער און נסים גרויסע: עס האט געלאָפּנעט אין וועג איין אקס, געפאַלען א פערד, אָפּגעריסען א בריק, א מעוברת ווייביל האט זיך פערוואַלט אין מיטענדרינען געהן צרקינד, זיך איבערגעקעהרט א וואָגען, מע בעדאַרף גומל בענשען, קוים מיט דעם לעבען ארויס.... דאָרפּס־הינט ביים אָנקומען מיט זייערע בעלי־בתים רייצען אויף דיא אַלע שטעדטעלדיגע הינט, עס ווערט צווישען זייא א געבילערייא, א געשלעגערייא, גלייך וויא זייא זיינען נישט ברידער פון דער הינטישע זרע, מיט איין הינטיש מויל, איינע חינטישע ציין. און באמת טאַקי איז דאָ צווישען זייא א גרויסער אונטערשייד. דער דאָרפּס־הונט איז דאס, וויא גאָט האט איהם בעשאַפען, ווייסט ניט קיין פּאָליטיקע, חוץ דעם בעל־הבית און דיא שטוב קען ער נישט קיינעם, בילט אויף איטליכען אָרים און רייך אַלע גלייך. חאַפּט טאַקי א ביין, אז יענער ניט, חאַפּט און בילט פאָרט ווייטער טאַקי, בילט מיט זיין איינען קול נישט פערשטעלט, ער איז פּראָסט אָהן אָנשטעלען. דער שטאָדט־הונט אקעגען איז שוין עפּיס געמלאכה׳ט, אויסגעפיינט, אביסעל פאַלש און האט מורא פאַר א שטעקען — בילט אויף איין אָרימאַן, אויף אזעלכען וואס קען זיך נישט וועהרען, פאַר א שטאַרקען האט ער אָפּשייא, פאַר א רייכען, שיין געקליידט — אזאס! מיט א שטיקעל ברויט שוחד פערשטאָפּט מען איהם דאָס מויל, שאַ! גיט יענער פון דער אנדערער זייט, א ווילד פרעמדער גאר, א גרעסער שטיקעל, טהוט ער שוין איהם צוליב, פאָלגט וואס מען הייסט. ער שפּאַצירט זיך אָפּט ארום, שמעקט וואו עפּיס א קערטעשיל, וואס מען קען חאַפּען א לעק, מאַכט בעקאַנטשאַפען, דרעהט מיט דעם וויידיל, שטעהט אויף דיא לאַפּקעס און בילט אמאָל עפּיס גאר נים מיט זיין קול, נאַט אזוי זיך מען זאָל נישט פערגעסען, אז ס׳איז דאָ א הונט... אז ער האט ציין און קען, אין א נויט־פאַל, הינטען ארום א ביס טהון אויף.... אָט דיא דאָזיגעביידע מיני הינט אָנקוקען קענען זייא זיך נישט איינער דעם אנדערען. דיא גאַנצע צייט, וואס זייא ביידע געפינען זיך אין דעם שטעדטיל הערשט דאָרט א בילען, א האווקען, א שרייען אויף דיא ציין, עפּיס א „הינטישער וואָפּראָס״, שטענדיגע קריעג און שטענדיגע געשלעג, דער קאָפּ אזש ווערט דול! וואָרטשון א שטיינער, א דאָרפּס־הונט אָהן חכמות, ווייסט נישט מעהר וויא צו היטען דיא שטוב, ליגט זיך אויסגעצויגען אין דרויסען פאַר דער טהיר, קוקט בייז וויא א רוח מיט פערלאָפּענע פון בלוט, האלב צוגעמאַכטע אויגען, רייבט, קראַצט דעם בויך אין דער ערד, שטיל אונטערפּישטשענדיג פאַר גרויס הנאה, פּלוצים רוקט זיך אונטער קאַשטאַן, א הויכער, א דארער, איינער פון דיא שיינע בעלי־בתישע שטאָדט־הינט. ס׳איז איהם פון דערווייטענס אין דער נאָז אריין א ריח פון יודישע

פיש, אויף וועלכע ער איז א גרויסער בעלן, אויף א ריח פון געבראַטענעס, וואס קאָכט זיך לכבוד יום־טוב דאָרט אין שטוב, און ער כאַזט זיך, וויא געוועהנטליך, צוקומען נאָהענט, שמעקען, נישטערען, טאָמיר וועט דאס מזל איהם דיענען א חאַפּ טהון עפּיס. וואָרטשונען אָבער איז דיא זאַך נישט געפעלען — וואס געהסט־דוא עזות־פּנים, אין מיין גבול אריין? און וואס איז עס גלאַט פאר א מאָדע, הונט איינער, ארומגעהען איבער דיא הייזער, אריינשטעקען א מאָרדע וואו מען בעדאַרף נישט?! ער נימט זיך אויף איהם פון הינטען פּלוצים א וואָרף, טהוט א ביס און רייסט איהם אויס א זשמענע האָר. קאַשטאַן ווערד אַזש פערצאַפּעלט, פערליינט, מחילה, דעם ווידיכ, חאַפּט דיא פיס אויף דיא פּלייצעס — און אוועק אוועק מיט א קוויטש... דאס איינענע איז אויך מיט פּילקען, א שווארץ הינטעל מיט איין אויסגעקרימטען ריקען און הינקענדיג פיסעל, וואס לעבט פון קצבה — פון יודישע פּאָמיינינצעס. ער לאָזט זיך וויא דער שטייגער זיינער איז, צו א יודענס שטוב, וואס זאָל ער דאָ איבערטראַכטען? פּלוצים טהוט איהם א חאַפּ טרעזאָר, א געזונטער, א קודלאַטער דאָרפס־הונט, און ברעכט איהם א ביין, אזוי אז ער פערגעהט זיך נעביך פאר וועהטיג, לויפט שפּרינגענדיג, דאס הינקענדיג פיסעל אין דער לופטען, דאָס געזייסיל אין דער זייט אויסגעקרימט און הייליט, רויעט אויף א גריכצענדיג קול. אזא פּסק חאַפּען אויך נאַך אַנדערע שטאָדט־הינט. ס'איז זייא פערשטערט דאס לעבען — נישטאָ קיין צוטריט צו א יודישע שטוב! דערפאר אָבער, דערטאַפּען זייא א דאָרפס־הונט בייא זיך, ערגיץ אויף דער גאַס, מעג ער שוין זיך געזעגענען מיט דעם לעבען. זייא וואַרפען זיך אויף איהם פון אלע זייטען, שאַרפען דיא ציין, צופּען און רייסען. עס ווערד א געקוויטשערייא, נישט אויסצוהאַלטען. קונדסים מישען זיך אויך אריין, הידען אונטער, וואַרפען שטיינער, מאַמעס שטעהען אין דיא טהירען, רופען, שרייען און שעלטען. יודען אויף דער גאַס חאַפּען א ציטער, ראַטעווען זיך און לויפען גאר אין איין אָטעם, האַלטענדיג זיך בייא דיא פּאָלעס.

הכלל עס רעשט זיך, עס קאָכט זיך, דאס שטעדטיל איז אויף, ס'איז וויא מען זאָגט, ליהודים! דאס לעבען אין דעם שטעדטיל געהט שוין שטאַרקער, עס זעהט אויס, וויא א שטעהענדיג טייכעל, וואס וועסנע־צייט צוגיסט זיך עס, פּלייצט זיך, האַסטיג מיט א געריש.

און בשעת דעם געריש ווייזט זיך פון דערווייטענס א לאַנגער וואָגען פול אנגעזעצט מיט חנאָ מליניצערס הויזגעזינד. דיא אַלטע שקאַפּע, וואס האט אביסעל

זיך צונעשטעלט אויפ'ן וועג, מהוט זיך אצינד אָן א כח, ארייננפאָהרען אויף דעם מארק קוממיות, האָפערליך, מיט דער פאָמפע. און לכבוד דעם שטעדטיל ולכבוד דיא פארשוינען, המסובין בכאן אויפ'ן וואָגען, פעררייסט זיא דעם ווידיל, שטעלט אויף דיא אויערען, הייבט פיסליך און העצקעט זיך לעבעדיג פרעהליך מיט א מאראַם, א נעקלאַפעריא פון דיא רעדער. צוציק לאָזט זיך פאַראויס מיט דער בשורה — אז מען פאָהרט! היטענדיג זיך, פון דעסטוועגען, דיא ביינער בייא א בענעגעניש מיט זיין גלייכען, אין הינטישע מיילער נישט אריינצופאַלען. יענע איהם א שמעק — שלום עליכם, און ער יענע א שמעק — עליכם שלום! מאכט ער אָפּ בקיצור, א שמעק נאָר פון יוצא וועגען, דרעהט זיך באלד מאקי אוים און לויפט ווייטער, דיא „זקנה" נאך איהם, האַץ־האַץ בייא ר' חיים'ס שטוב, וואס פון א היבשע צייט יאָהרען שטעהט דאָרט איין חנאָ פון דער מיהל מיט ווייב און קינדער— א גרוים פעקיל, אָהן עין־הרע!

פאר שלמה'לען שטעלט זיך דענסטמאָל א וועלט מיט נייע עסקים. ס'איז דאָ ברוך־השם וואס צו טהון, אויף וואס צו קוקען, וואס צו בעטראַכטען. לאָז זיך שוין גאָט אָנשרייבען דאָרט, וואס ער וויל, דערווייל אָבער אז מען לעבט בעדארף מען לעבען.

קודם־כל האפט שלמה'לע זיך ארויף, באלד מאקי נאך חנאָ'ס אָנקומען אויף דעם וואָגען, עטליכע קונדסים אריין מיט איהם, א פאָר שטעהען, אָנהאַלטענדיג זיך פון הינטען, צווישען דיא רעדער — און היידא! מען ציהט בייא דיא לייצען, מען שמייסט, מען מאכט מיט דיא ליפען, שרייעט אין איין קול: „וויאָ־וויאָ! און מען מהוט א פאָהר אביסעל פערבייא דער שטוב. דערנאך נעהמט מען צום סמיק צוציקין, מען מהוט מיט איהם א רעד עפּים אויף איין אנדער מין לשון, אריינ־לאָזענדיג זיך מיט איהם אין דיא הויבע דרכים פאַרהערענדיג איהם וואס ער קען, פריהער פון דערווייטענס, מיט אָפשייא, אונטערוואַרפענדיג איהם שטיקליך ברויט, שפּעטער אַלץ נעהנטער ביז מען פערקירט דעם דרך־ארץ, און עס ענדיגט זיך, וויא דער שטייגער איז, מיט א שטיין און מיט א קוויטש ...

שלמה'לע אינטערעסירט זיך אויך שטארק מיט דיא נייע מיני דאָרפס־פארשוינען, אלסדינג אין זייא קומט איהם אוים עפּים משונה. מיידלעך אין נייע גראָבע שיך און זאָקען אין נייע סימצענע קליידעליך פון א מיתה־משונה קאָליר, מיט גרויסע רויטע קווייטען, גלאָטצען אוים גרויסע קעלבערנע אויגען, א פינגעריל אין דעם מויל — און קוקען. יונגליך אין חאלאטליך, אין נייע קנאַקענדיגע לייב־

סערדאקליך און לייוועגדע פלידערליך, בלאָזען זיך, שעהמען זיך, דאלובען די נאָז — און שיסען פלוצים אויס, אין קילאַק, אַ געלעכטער, ווישענדיג בשעת מעשה מאקי מיט דעם ארבעל, מיט דער פאָלע די נאָז, מחילה. היינט דאס ריידען זייערס, דאס עסען, איז אויך עפּיס אומגעלימפּערט — דאַכט זיך גערעדט, און ס'איז עפּיס נאַר געבעבעט, דאַכט זיך געגעסען, און ס'איז עפּיס נאַר געפרעסען. אַ קייען אביסעל, מישטעהנס־געזאַנט, אַ מאַכען מיט די באַקען, אַ זופּען מיט אַ הילך! דאס אייגענע פּנים, דאַכט זיך, דאס אייגענע פלייש, און פאַרט עפּיס נישט אַזוי וויא ביי שטאָדט־לייט — עס שמעקט עפּיס מיט דאָרף. די ווילדע גאַנז, אַ שטייגער, איז דאָס אייגענע מאקי וואס די היימישע, איין פלייש, און דאָך עפּיס אַנדערש — איין אַנדער טעם, איין אַנדער קאָליר. חנאַ אליין איז אייגענטליך געווען נישט קיין גראָבער מענש, נאָר צווישען איהם און ר' חיים'ן איז גאָר קיין פערגלייך. דער חילוק צווישען זייאביידע האט שלמה'לען געוואָרפען זיך אין די אויגען — חנאַ אקעגען דעם טאַטען האט גאַר עפּיס קיין פנים נישט! ס'איז אויך אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנאַ'ס ווייב, און דער מאַמע זיינער. טויבע־סאָסיע איז אַ ברייטביינענדיגע, אַ יאָדערדינע; איהרע הענד, איהר פּנים זיינען עפּיס מגושם: פערברענט, פערבראָטען פון דער זון. געהט זיא — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אז זיא שטעלט אַ פוס, רעדט זיא — איז גערעדט מיט לעפּצען, אויף דער געמבע. זיא איז גוט נאָר אָבער פראָסט. זיא איז פרום, וויינט ביי ליכט־בענשען, חליפעט וויא באַלד זיא דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, חאָטש זיא פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אקעגען־זשע שרה, די מאַמע זיינע, איז איין איידעלע, אַ שוואַכע. האט קליינע, ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערליך, אַ פערפרומט בלייך פּנים מיט דינע ליפּען — אין גאַנצען עפּיס אַ רוחניות, און אז זיא געהט דאַכט זיך זיא שוועבט. זיא איז אַ וואויל־קענענדיגע, קען אלע תחינות פון ארץ־ישראל, ווייסט אויך דעם „מעין־טהור", אלע דינים פון „חנ"ה", וואס געהערען זיך אָן מיט איין אשה, לייענט דעם „צאינה־וראינה", דעם „מנורת־המאור" און נאָך אַזעלכע ספרים. ווייזט ווייבער אין שול צו דאַווענען, וואס צו זאָגען, ווען צו שפּרינגען קדושה, לייענט זייא אויף פיר, און האט מיט זיך דאָרט, אין דער ווייבערשער שול, אַ כימענע אָדער טראָפּענס אַזוינע, אויף־צומינטערען אי זיך אי אַנדערע בשעת דעם חלשה'ן....

און באמת מאקי, אז שרה פלעגט לייענען האט מען געקענט מאקי חלשה'ן. איהר לייענען איז געווען פול מיט געפיהל, איהר נגון'דיל דערביי האט געריהרט, געציפּט ביי דער נשמה, אַ שטיין אפילו וואָלט פון איהרע טרערען אויף

צוגאָסען געוואָרען. ס'איז כדאי אויף א ציקאָוועשט צו שטעלען דאָ תאָמש אביסעל פו דער תחינה ערב יום־כפור, בייא דיא וועקסענע ליכט מאַכען.

שרה לייגט קנייטליך. ווייבער, שכנות מיט געבראָכענע הערצער שטעהען ארום איהר. זיא לייגט און לייענט זייא דערבייא פיר מיט א ריהרענדער שטימע טיעף פונ'ם הארצען :

„רבונו של עולם, דערבארמדיגער גאָט! דיא ליכט וואס מיר וועלען מאכען אין שול אריין פאר דיין הייליגען נאָמען וועגען און פאר דיא הייליגע ריינע נשמות, זאָלען דערוועקען דיא הייליגע אבות ואמהות, זייא זאָלען אויס זייערע קברים פאר אונז בעטען, אז קיין בייז, קיין צרות, קיין לייד זאָלען אויף אונז נישט קומען, און אונזער ליכט און אונזער מאנענס ליכט און קינדערס ליכט זאָלען נישט אויסגע־לאָשען ווערען פאר דער צייט, חס ושלום.... וויא איך וועל לייגען דעם פאָדעם פון דיא קנייטליך פאר אונזער פאטער אברהם, וואס דוא האסט איהם מציל געוועזען פון דעם פייער אין קאלכאויווען, אזוי זאָלסט־דוא אונז רייניגען פון זינד, אונזער נשמה זאָל קומען ריין פון שוכר צו דיר, וויא זיא איז געקומען ריין אין אונזער גוף אריין. — אין דעם זכות וואס איך לייג דעם פאָדעם פאר אונזער מוטער שרה, זאָל גאָט ברוך־הוא אונז גדענקען דעם זכות פון איהר צער, אז מען האט איהר ליבען זוהן יצחק געפיהרט צו דער עקדה. לאָז זיא א גוטע מליצה זיין, אז מען זאָל נים האפען בייא אונז אונזערע קינדערליך, זייא זאָלען פון אונז נישט אוועקגענומען ווערען און נישט פערוואָרפען ווערען ווייט פון אונז וויא דיא בלודנע שעפעליך. — אין דעם זכות, וואס מיר לייגען דעם פאָדעם פאר אונזער פאָטער יצחק, זאָלסט דוא זיך איבער אונז דערבארמען, אז מיר זאָלען קענען מגדל זיין אונזערע קינדער, זייא קענען האלטען בייא א רבי'ן, עס זאָלען, וויא דאס ליכט, אונזערע קינדערס אויגען לייכטען אין לערנען, אין דער ליעבער תורה.... פאר דעם פאָדעם, וואס מיר לייגען פאר אונזער פאָטער יעקב, וועלכען דוא האסט געהאָלפען פון דיא שונאים, בייגעשטאנען איהם אין זיינע נויטען, אזוי זאָלסט־דוא אונז העלפען פון כל המשחיתים והמקטרגים, זייא זאָלען נישט קענען אנריידען אויף אונז שלעכטס, אויסטראכטען בלבולים, צו פערשווארצען אונזער נאָמען.... מיר זאָלען אין דעם יום־הדין האבען א גוטען משפט מיט אונזערע מאנען און קינדער, מיר זאָלען חלילה נישט זיין קיין אלמנות און אונזערע קינדער קיין יתומים.... בזכות שלמה וואס האט געבויעט דאס בית־המקדש און תפילה געטהון, ווען אפילו נישט קיין יוד, א פרעמדער נאר פון איין אנדער אומה, אז ער וועט קומען אין בית־המקדש

אריין און דיך בעטען, זאָל זיין געבעטען אויף אַנגענומען ווערען — אין דעם זכות, רבונו של עולם זאָל נישט פערשלאָסען ווערען דער טויער פונ'ם הימעל פאַר מיין געבעט און לאָמיר געדאַכט ווערען מיט מיין מאַן און מיט מיינע קינדער און מיט אַלע לייט צום גוטען אין דעם נייעם יאָהר. אָמן!"

לאָז נאַכדעם לאַכען, ווער עס קען, לאָז ער זאָגען, אויב עס לייגט זיך איהם דאָס מויל, אז דאָס איז נאַרישע זאַכען. — אהער ליכט, אהער א סך אזעלכע רײנע נשמות-ליכט! א סך אהער אזעלכע ברענענדיגע געפיהלען, ריינע הערצליכע ווערטער, הייסע טרעהרען, געבעט און ליעבשאַפט צו תורה און חכמה, ליעבשאַפט צו מענשען, צו א גאַנצער וועלט מענשען! און דאָס אַלסדינג בייא וועמען איז עס? בייא יודענעס, בייא פראָסטע יודענעס, וואָס אַנקוקענדיג זייא פון דרויסען דאַכט זיך, זייא זיינען גאָר נישט; וואָס אַנקוקענדיג זייא פון מאַרק דאַכט זיך זייא זיינען משונה פערגרעבט.... הלואי א סך אזעלכע ווייבער מיט אזעלכע געפיהלען און אזעלכע ווערטער!

דאָס מעגען הערען יענע, יענע.... און וויסען וואָס אזוינס א יודיש הארץ בעטייט, מעגען הערען און — שטוימען!

6.

א פאָר יאָהר איז דרינען זינט שלמה'לע האָט אָנגעהויבען לערנען תנ"ך, אין גאַנצען איז ער נאָך א קינד, און וואָס פאַרט, רבונו של עולם, האָט ער שוין נישט איבערגעלעבט, וואו איז ער אין דער דאָזיגער צייט שוין נישט אויסגעוועזען? טאַקי נאָר עפּיס וויא איין אַלטער, וואָס וואָלט אוועקגעלעבט משותלח'ס יאָהרען! — ער איז געוועזען אין ארם-נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פרס ומדי און שושן הבירה דאָרט, און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטעניש, אין מדבריות און אַנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען. כאָז מען פון דעסטוועגען קיין טעות נים האבען, נישט מיינען, אז עס האָט זיך געמאַכט עפּיס איין אומגליק, און ר' חיים האָט געמוזט עוקר זיין, זיך ארומ-וואָלגען מיט זיין הויזגעזינד געביך, אָדער א שרפה, א מגפה, א בייזע מהומה, נישט דאָ געדאַכט, איז אָנגעשיקט געוואָרען אויף דעם שטעדטיל, און דיא איינוואוינער זיינען זיך צעלאָפען, האבען, וויא דער שטיינער פון יודען איז אין גלות, זיך צע-שלעפּט אער אהין, איבער דער גאַנצער וועלט. חלילה, קיין צער קיין בייז! דאָס

שטעדטיל איז וויא פריער א שטעדטיל, דיא איינוואוינער וויא פריהער איינוואוינער, ר׳ חיים איז ר׳ חיים, אלסדינג וויא פריער, איטליכער, ברוך־השם, אויף זיין אָרט און שלמה׳לע האט פונ׳ם שטעדטיל קיין פוס אפילו ניט ארויסגעשטעלט. — וואס־זשע דען? דאס איז אזוינס, וואס פאר אלע אנדערע פעלקער איז עס א סוד, גאר ניט צום פערשטעהן, נאָר בייא יודען פערקויפט זיך עס זעהר אָפט. בייא יודישע קינדער נאָר געשעהט אזוינס, אז מען זאָל זיטצען טאָג וויא נאכט פער־שפארט אויף איין אָרט, נישט צו וויסען, וואס דאָ ארום געהט פיר, וואס מען ברויכט צו לערנען, צו טהון, בכדי צו לעבען מיט לייטען גלייך; מען זאָל אויס־געטהון זיין פון אלסדינג דאָ, מבטל זיין אלע זאכען, וואס זיינען נייטיג פשוט אין לעבען אריין און איבערטראָגען זיך איינגאנצען מיט דיא ביינער און אלע געדאנקען העט ווייט אין איין אנדער עולם, אין אנדערע צייטען; מען זאָל נישט זעהען פאר זיך דיא וועלט, דאס וואס פאר דער נאָז, און אָפּגעבען זיך איינגאנצען נאָר מיט אזעלכעס, וואס העט א מאָל, צו וועלכס מען בעדארף נישט האבען אזוי דיא אויגען און דיא אנדערע מענשליכע נראָבע חושים וויא א שארפען כח הדמיון — א הויכע נאקעטע נשמה אָהן לייב אָהן לעבען!

שלמה׳לע נאָך א יונג קינד, א היהנדעלע, וואס ליגט נאָך אין דעם איי, נישט צו וויסען דאס אָרט, דאס לאנד, וואו ער איז, נישט דאס פאָלק, דיא מענשען, צווישען וועלכע ער געפינט זיך; וואס פרעגט איהם בחרם פון א לעבען דאָ צו זאָגען — ער, שלמה׳לע, בעקלאָגט זיך אין דיא געדאנקען ארום ערגיץ אין דיא ווייטע מקומות דאָרט! ער איז פערוואָגעלט אין מצרים, אין דיא לענדער פון סיחון, עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליגט איהם אין דעם ים־סוף, אין דעם ים־המלח, אין דעם טייך פרס און דעם ירדן. פאר איהם גע־פינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען בעדארף ריידען לשון־קודש, עפּיס גאר תרגום, מען זיטצט זיך בייא זייא אין געצעלטען, מען רייט אויף מויל־אייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון א „לאָגעל", מען געהט באָרפיס און טראָגט נאָזבאנדען, אלסדינג וויא דער שטייגער איז. אונזער נאטור דאָ, מיט איהרע מיני געוועקס, חיות און עופות געהער זיך מיט שלמה׳לען נישט אָן. וואס מאכט עס איהם אויס פעלדער מיט תבואה — קאָרען, רעצשקע, קארטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט א „קרופּניק" מיט ברויט אלע טאָג? וואס וויסט ער א סאָסנע, בערעזענע און דעמבענע ביימער! ער וויסט נאָר בייא זיך אין הארצען: וויינגארטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבירטען, פימסענהאָלץ און בוכסענביימער. פון לבעדיגע מיני בעשעפעניש וויסט ער: א ווייזלטהיר, א לינדענוואָרם און א פיפערנאטער, א

לעמפערט, א אינד, וואס מהוט טאָהן גלוסטען אויף קוואלען וואסער, א שור־הבר און א טירקילטויב. הכלל שלמה׳לע איז נאָר א געבירטיגער דאָ און אליין איז ער עפּיס וויא נישט קיין היגער, לעבט ערגיץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז פארצייטען און זיין וועלט איז א יענע, וואס א מאָל, דאָ איז ער א גר און דאָרט — איין אלט־געזעסענער; ער קומט א היים, נאָר אויף א ווײלע, וויא א גאסט אויף דער סטאַנציע, עסט־אָפּ, געבטינגט איבער — און מארש אהין, ווייטער טאקי אהין!.... זיין לעבען איז, וויא דאס לעבען פון טויזענדער אנדערע שלמה׳ליך, נאָר פון א זכר וועגען — אזוי און אזוי איז געווען דענסטמאָל, בימים ההם, אין יענע צייטען.

נאָר לעבען מיט דעם זכר אליין דערפון, וואס איז געווען; בלייבען בייא א געשיכטע און דרעהען זיך, דרעהען זיך אויף איין אָרט, ווייטער נישט אויף קיין האָר — אזעלכעס הייסט נישט געלעבט נאָר געטרוימט. אונזערע עלטערן, וואס זיינען געזעסען בייא דיא טייכען פון בבל און דער קאָפּ איז זייא געלעגען נאר ערגיץ אנדערש, האבען שפּעטער ערשט, ביים צוריק־קעהרען זיך פונ׳ם גלות, דערפיהלט אליין און אין שמחות דערצעהלט, לויט עס שטעהט אין דעם שיר־המעלות, אז נישט געלעבט האבען מיר, נאָר היינו כחולמים, מיר האבען געחלומט.

און וויא באַלד אזא לעבען וואס איז א חלום, וואס־זשע איז פאר א וואונדער, אויב אין איהם גרייםט זיך אזוינס, וואס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, אויב עס דרעהען זיך ארום אין איהם רוחות, שלעק, און ס׳איז גאנץ רעכט אויף בהמות מיט מענשליכע צורות, וכדומה נאך אזעלכע ווילדע בעשעפעניש!....

ווען נישט דיא ציצית, דיא מזוזה און קריאת־שמע, דיא דאָזיגע דרייא גוטע שמירות, וואס האבען שלמה׳לען אביסעל בערוהיגט, וואָלט ער חלילה יונג פון דער וועלט געגאנגען פאר גרויס מורא, וואס ווילדע בעשעפעניש האבען אויף איהם אָנגעמאכט.

ס׳איז כדאי צו וויסען האטשע נור א טהייל חלומות פון שלמה׳לעס יוגענד, וויא אזוי און דורך וועמען ס׳איז איהם ענטפּלעקט געוואָרען דער סוד פון רוחות, גלגולים און פיעל אנדערע שרעקליכע זאכען נאך נאר אין דיא קינדישע יאָהרען.

אין דעם שטעדטיל ק... פלעגט צייטענווייס זיך א וויז טהאָן, וויא פלוצים פונ׳ם הימעל אראָפּגעפאלען, א יוד מיט א ווילדער גרויער באָרד, איין אויג א בלינדס, דאס אויסזעהן זיינס שטארק משונה און געקוקט האט ער ביין פון אונטער דיא לאנגע ברעמען, האלטענדיג אביסעל אייגנעבויגען דעם קאָפּ.

זיין אנקומען האט זיך געלאזט הערען אין דעם גאנצען שטעדטיל, אלע אין איין קול: דער בעל־שם, רבי אליה בעל־שם! יודען פלעגען נים קענען זיך זאט אנדערצעהלען פון רבי אליה׳ס גרויסע וואונדער פון זיינע סגולות און קמיעות — דארט און דארט האט ער ארויסגעטריבען א גלגול, דענסטמאל און דענסטמאל האט ער געהאט צו טאהן מיט „זייא“, מיט דיא נישט־גוטע, וואס האבען פאר איהם דאס נייןֿ־יעהריגע, ציטערען פאר זיין פיפס. דערבייא איז דערקלעהרט געווארען דער טעם פון זיין בלינד אויג, אזוי: אז ער רופט צונויף דיא שדים ווענען עפיס א זאך, שיט ער אוים א זעקעלע מאהן און הייסט זייא מיט א שפרונג, ביז איין מאהנדעל צונויפ־קלייבען, ווארום אהן עפיס איין ארבייט, לאזען זייא איין רגע שטעהען ליידיג קענען זייא מזיק זיין. איינמאל האט ער זיך פארגעסען מאהן אויסצושיטען האבען זייא איהם איין אויג אויסגעדראפעט.

אט דעם רבי אליה׳ן, איבער וועלכען עס האט זיך ארומגעטראגען אזעלכע שרעקליכע מעשיות, אז שלמה׳לע האט דערזעהן, איז איהם פאר שרעק דער מאמעס מילך ענטפאלען. אמת טאקי וויא רבי אליה פארעט זיך מיט רוחות, דערבייא איז ער נישט געווען, נאר דאס בלינדע איינעל האט איהם בעוויזען גאנץ קלאהר, אז דיא מעשה א־פנים איז טאקי אזוי — אלא נישט, פאר וואס־זשע איז ער בלינד?... שפעטער אביסעל מיט דער צייט, איז איהם בעשעהרט געווען צו זעהן אזוינס אליין טאקי, מיט זיינע אויגען.

ווינטער בייא נאכט, ארום ניין א זייגער, פלעגט געוועהנטליך שלמה׳לע און זיינע חברים געהען פונ׳ם חדר מיט פאפירענע לאמטערנעליך אין דיא הענד, מיט געפיילדער און געזאנג, פייפענדיג אין דיא קולאקעס און צופויקענדיג מיט דיא באקען. קוים איז מען אויפ׳ן וועג צוגעקומען צו דער גרויסער קאלטער שול, וואו עס דאוונען אלע נאכט מתים, לויט יודען מיט בערד זאגען, האט פלוצים עפיס וויא אפגענומען דאס לשון. מען איז אין איין שרעק איבערגעלאפען דאס שטיקעל וועג פארבייא איהר, האלטענדיג זיך בייא דיא ציצית און שרייענדיג, בייא זיך אין הארצען, שמע־ישראל! דערנאך אז גאט האט געהאלפען מען איז פון דער סכנה ארויס, האבען יודישע קינדער, וויא דער שטיינער איז, זיך געשטארקט, געעפענט א מויל און געזונגען שירה האפערדיג בעהארצט.

איינמאל, אין א שטארק קאלטער ווינטער־נאכט, אז שלמה׳לע איז בעהארצט, וויא געוועהנטליך, ארייגעלאפען אין שטוב, האט מען איהם באלד אפגעשטעלט מיט א בייד־אומיטיגער מינע, און דער „גוט׳ן אוונט!“ איז איהם געבליעבען שטעהן

ווי א ביין אין האלז. ער וויל ארויס מיט עפעס א וואָרט, נאָר מען וויזט איהם ווינקענדיג מיט א פינגער אויפ׳ן טויל — שאַ! ער זעהט, ס׳איז עפּיס נישט גלאַט. אין שטוב איז טונקעל, דיא מאַמע איז נישטאָ, פון דיא מאַנסביילען אויך קיינער נישטאָ, דיא קינדער זיטצען צושטערט, איטליכער פאר זיך אין א ווינקעלע. וואס זאָל ער נעביך טאָהן? ער געהט, פון קיינעם נישט בעמערקט, אויף דיא שפּיטץ׳ פינגער און קלעטערט ארויף שטיל ווי א קעטצעלע אויפ׳ן אויווען, האַטש צו דער־ווארעמען אביסעל דיא נשמה פאר קעלט. פונ׳ם אַקירעל אויף יענער זייט אויווען — א חדר׳ל פאר א פּאָר־פּאָלק, פאר דעם עלטערן ברודער מיט דעם ווייב — טהוט איהם עפּיס שטארק א שיין, ער ציהעט ליגענדיג זיך אויס מיט דעם קאָפּ אהין, נימ בגנבה א בליק און בלייבט פערגאַפט, נישט קענען א ריהר זיך צו טהון מיט קיין אבר. דאס ווייבערשע בעט דאָרט איז פערהאַנגען, זעהט ער, מיט א פאָרהאַנג, אָנגעזעטצט פון אויבען ביז אראָפּ מיט בריווליך־שפּילקעס, וואס פונקלען אָקעגען דער שיין פון וואָגיש־ליכט, (א גראָב־חלבדיג ליכט מיט א באַוולענעם קנייט׳ל), דיא באנק, וואס לעבין דער רובע דאָרט, איז אָבגעריקט און אויף איהר אָרט איז אויסגעגראָבען אין דער ערד א גריבעל. איינער עפּיס פון א ווילד אויסזעהען האלט א שווארצען האָהן, רייבערט קרייטיכער אזוינע און מאכט משוגענע הוויות. טהוט א זעטץ דעם האָהן אין קעפּיל און לאָזט ארויס אויף משונה קולות עפּעס נישט קיין מענשליכע ווערטער: „איה־ביה סטיטיה, אגרפטי, מרום, שמריאל", ער דרעהט מיט דיא אויגען, בלאָזט שעפּשטשעט: „מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ", א טופּ געבענדיג מיט דיא פיס, א מאך מיט דיא הענד, ווי ער ראנגעלט זיך מיט עמיצען, און בייא איטליכעם „מצפּץ" דערלאַנגט ער א דרעה, א זעטץ דעם האָהן אין קעפּ׳ל אזוי, אז ער פערגעהט זיך נעביך חאַרחלענדיג. פון אונטער דעם פאָר־האנג הערט זיך אויך א שרייען, א קרעכצען, וואס רייסט אויס א שטיק הארץ. דער ווילדער פארשוין צושאָקעלט זיך שטארק בייז, ציהעט איין דעם אָטהעם אין זיך, קוועטשט זיך און לאָזט ארויס ווי א פונ׳ם בויך עפּיס משונה׳דיגע ווערטער: „תלמכא חישה ובכוסביק פסכמניא", האפּט דעם האָהן ביים גאָרגעל, דרעהט מיט איהם ווי צו כפרות, טהוט איהם א וואָרף אין גריבעל.... פארשיט און — דאס ביינקעל שטעהט באלד טאקי ווידער אויף זיין אָרט.... פון אונטער׳ן פאָרהאנג געהן ארויס א ביטער געשרייא, צוגלייך טאקי א קוויטשעלע מיט א געוויין — מזל טוב! זאָגט עפּיס א יודענע און דיא מאַמע, צונעהמענדיג אביסעל דעם פאָרהאנג און ארוישטעקענדיג דיא קעפּ, א יונגעל, הלואי אויף לאנגע יאָהר!

— מזל טוב! — מאכט יענער פארשוין, סאפענדיג וויא א גאנז — איך האב נעהאט היינט מיט „זייא" א גוט שטיקעל ארבייט. פון היינט אן וועלען שוין בייא דער קינפעטאָרען דיא קינדער זיך האלטען און קיין „בענעמעניש" וועט זיך, גאנץ זיכער, מעהר נישט טרעפען.

דעם פירוש פונ'ם דאָזיגען גאנצען ענין און פון „בענעמעניש", איז שלמה'לע אין עטליכע טעג ארום געוואָהר געוואָרען דורך „גרויסע", וואס האבען וועגען דעם צווישען זיך געפיהרט א ברייטען שמועס און דערבייא גאנץ ערנסט מיט אויס־געצויגענע פנימער דערצעהלט א געשריבענע מעשה, וואס דיא האָר שטעלען זיך קאפויר זיא הערענדיג.

„אין דעם קליין שטעדטיל גאלינג, נישט ווייט פון חעלעם, איז געוועזען איינער מיט דעם נאָמען ר' גבריאל. אז דאס ווייב זיינס איז געלעגען געוואָרען למזל מיט א יונגעל, האט ער געשיקט בעטען דעם חעלמער רב, רבי אליה בעל שם, ער זאָל קומען מיט זיין כבוד מהל זיין דאס קינד. דיא מעשה איז געשעהען אין חודש סיון, דאָנערשטיג. רבי אליה איז אין דעם טאָג טאקי אָוועגט־צייט געקומען נאָהענט צום שטעדטיל, האט ער דערזעהען מכשפים און מכשפות מעהר פון הונדערט טויזענד. איטליכען פונ'ם מויל געהט ארויס א פלאם־פייער, ארום זייא ברענט אויך א פייער, און זייא אלע שפילען זיך אָט מיט דעם דאָזיגען קינד טאקי, וואס איז געבוירען געוואָרען. אז דער רב האט א קוק געטאָהן, ער'העט, אזוי איז דיא מעשה, טהוט ער א זאָג דעם משרת זיינעם: גיבער גיב מיר אהער וואסער פון מיין פלעשיל! פאר'ן וואשען דיא הענד האט ער געזאָגט א שפרוך מיט דעם שם און גענומען זיבען מעסערס, זיבען ברעטליך, צווייא חלות מיט זיבען שיך, און איטליכען שוך אריינ־געשטעקט א מעסער, דערנאך טהוט ער אויס דיא שיך פון זיינע פיס, וואשט צווייא מאָל דיא הענד, שטעלט אויף דעם גראָבען פינגער פון דער רעכטער האנד און זאָגט אזוי: מיט דעם כח פונ'ם הייליגען שם, אזעלכען און אזעלכען, בין איך מבטל דעם כישוף פון דיא מענער און ווייבער, דיא מכשפים און מכשפות, עס זאָל נישט שאדען דעם קינד, און מיט דעם דאָזיגען שם האט רבי אליה דערהרגעט אלע מכשפים. באלד טאקי נעהמט ער דאס קינד, אָפפיהרען עס צו זיין פאָטער און מוטער, און תיכף וויא ער קומט אריין צו זייא רעדט ער ארויס דעם הייליגען שם „שמשיהו" האבען אלע מענשען אין שטוב באלד דערזעהען, אז יענס קינד, וואס ליגט לעבין דער קינפעטאָרען, איז גאר שטרוי און קליאָטשע — א פערבלענדזשער־ניש, בעהיט זאָל מען ווערען! עס האט זיך גאר געדאכט, אז א מענש מישטעהנט

געזאָגט, ער געחמט דאס אמת'ע קינד, וואס ער האט מציל געווען פון די קליפות, און ניט עס אַפּ צוריק דער מוטער" *).

פון דענסטמאָל אָן איז שלמה'לע שטארק צודרעהט, עס דאכט זיך איהם, ס'איז איינגאנצען דאָ — א פערבלענדזעניש! אָט האפט דעם, יענעם דער רוח, אָדער דער רוח האט זייא שוין לאנג געהאפט, עס דאכט זיך נאָר בריות, און באמת איז זייער נשמה פון קליאַטשע. ער אליין איז אויך קליאַטשע....

7.

א מייסטערין שרעקליכע מעשיות אזעלכע צו דערצעהלען איז געווען יאחנעד־סאָסיע, אָדער לייבציכע, וויא זיא האט געהייסען. זיא האט, זאָל זיך איהר גרינג שלוקערצען דאָרט, מיט איהרע מעשיות זעהר פיל אויף שלמה'לען געווירקט.

לייבציכען, קען מען זיכער זאָגען, האט גאָט בעשאפען אויף דער וועלט מיט דער איינציגער כונה אליין, כדי אויסצודריקען מיט איהר געשטאלט גאנץ שארף, אין העכסטען גראַד, א טהייל פון יענע חפצות, וואס געפינען זיך בייא ווייבער איבערהויפט צו ביסליכווייס נאָר. ווען א גרויסע מאָדניצע אין פאריז, אָדער אין ברדיטשוב א שטיינער, שטעלט מיט זיך פיר וויא זיא שטעהט און נעהט, א לעבעדיג בילד פון דער ווייבערשער תאוה — פוטצען זיך, דאס הייסט, איינגאנצען איז זיא א גאַרנישט, נאָר א פוטץ, אזוי האט לייבציכע אויך פירגעשטעלט מיט איהר מיילכען דיא ווייבערשע תאוה — צוריידען און בעריידען, נישט אויסצולאָזען קיינעם און קיין זאַך אין דער וועלט. אוועקגענומען בייא איהר דיא דאָזיגע איינציגע מעלה, וואלט זיא געמענט גאר ניט געבוירען ווערען, קיינעם חלילה וואלט עס נישט געארט. — לייבציכע פלעגט, וויא א נאָהענטע שכנה, קומען צו שרה'ן ר' חיים'ס ווייב, לייען אמאָל דאס, אמאָל יענס, און כמעט אלע פריהמאָרגען נעהמען פונ'ם פריפיטשאָק א קויל פייער בייא איהם. שוועבעליך, וויא היינט, האט מען דענסטמאָל ווייניג געוואוסט, מען פלעגט געברויכען אנדערע מיני מיטעל און פייערגעצייג. לייבציכע פלעגט דאס קויל פייער אריינשארען אין א טעפיל, בלאָזען עס צווישען דיא קאַלטע קוילען דאָרט, און דערבייא אויסשיטען גאנצע זעק רייד. איין מאָל אין וואָך האט געטוזט צווישען דיא דאָזיגע צוויא שכנות זיך מאכען א רונג.

*) ספר „תולדות אדם" מאת הר"ר אליהו בעל שם, סימן פ״ע.

געוועהנטליך פלעגט דער רוזע ארויסשפרינגען אין א מארק־טאג, איבער עפּיס א מציאה, נאָר מעהר פון א טאָג האט ער קיינמאָל נישט געדויעט. מאָרגען גאַנץ פריה איז שוין לייבציבע מיט דעם פייערטעפּיל געקומען, איז געווען זיס וויא צוקער, געבלאָזען אין טעפּיל און גערעדט א שרעק.

אין דיא לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זיא אָפט קומען זיטצען בייא שרה'ן מיט עפּיס אין ארבייט, טיינסטענס מיט א זאָק אין דער האנד און האלטען זיך עצות, צי ס'איז שוין צייט אָנצוהויבען דיא פיאטע, אָדער אויף וויפיל אייגליך אָפּ־צולאָזען דיא זאָק. דערבייא האט זיך איהר נישט צוגעמאכט דאס מויל, גערעדט, בערעדט, דערצעהלט משונה וואונדערליכע מעשיות, וואס זיינען זיך פערלאָפען אין דער וועלט, אויך מיט איהר אליין און מיט איהר זיידען עליו־השלום, שווערענדיג זיך מיט כל השבועות, אז אלסדינג, וואס זיא דערצעהלט, איז אמת. פון איין מעשה איז זיא איבערגאַנגען אין דער אנדערער, און אמאָל האט זיא אויסגעמישט צווייא מעשיות אינאיינעם. פון וואס מען זאָל נישט געווען ריידען איז זיך עס נישט אויסגעגאַנגען אָהן לייבציבעס א מעשה. האט מען גערעדט פון עפּיס א שלאפּקייט, קדחת א שטיינער, איז לייבציבע ארויס מיט דער שפּראַכע:

— שא, אָט האט איהר אייך, יודישע קינדער, גאר א פרישע מעשה! פסח קלאָטץ, אָט דער ישובניק קלאָטץ, א רויטער, א געזונטער, גאָר טאקי א פויער. זיטצט ער זיך, פסח, איבער א גרויסער שיסעל זויערמילך, ארייגגעטאָהן איג־גאנצען מיט חשק אין דער אכילה. וואס דען־זשע זאָל א גראָבער יונג טאָהן? וויא פסח זיטצט זיך דאָ אזוי, דיא נשמה זיינע אין שיסעל, קומט אריין אין קרעטשמע צו איהם עפּיס א פרישער פּארשוין. ווער דער פּארשוין איז? דאס וועט זיך שוין ארויסווייזען ווייטער, שפּעטער אביסעל. שטעהט ער זיך דער פרישער פּארשוין אקעגען קלאָטץ'ן, קוקט־קוקט, נישט אראָפּצונעהמען פון איהם דיא אויגען. און וויא פסח שעפּט אָן א גרויס לעפעל זויערמילך און טראָגט עס צום מויל, אזש מיין פּארשוין טהוט איהם א פּאטש איבער דער האנד און דאס לעפעל מיט דעם זויערמילך פאלט אריין באַץ אין שיסעל. דוא זעהסט, מאכט דער פּארשוין צו איהם, אָט דאס קליינעטשקע שווארצענקע פינטעלע, וואס שווימט דאָ ארום אין שיסעל? ניין, דאס איז נישט קיין פּראָסטע פּינטעלע. ס'איז דיין מזל, וואס איך האב מיך דאָ בעצייטענס אונטערגעחאפּט איידער דוא האסט עס אראָפּגעשלונגען. דאס נוטעטשקע פינטעלע איז עס. ווילסט וויסען ווער, וואס? — נאַ! דאס קדחת האט זיך עס פערוואָרפען אין א שווארץ פּינטעלע און געוואָלט מיט׳ן עם זויערמילך

אינאײנעם דיר אין בויך אריין. ער נעהמט באלד טאקי א פאחירי, ניסט אהין אינוויינינ אריין דאס זויערמילך מיט דעם פינטעלע און היינגט עס אויף איבער דעם אויבען. פסח קלאָטץ שטויסט זיך שוין אָן ווער דער פארשוין איז, איינער פון דער גוטער כנופיא איז ער. ער האט איהם זעהר שיין בעדאנקט. דערנאָך איז פסח קלאָטץ געפאָהרען אין שטאָדט אריין און געבענשט גוטל.... וועט איהר דאָך מיך פרעגען, וואס איז, יאחנע־סאָסיע, דער סוף מיט דעם פאחיריל? אוי, אזא סוף מיט אלע אונזערע שונאים געזאָגט געוואָרען! עס איז אויסגעטריקענט געוואָרען וויא א שפענדיל, פון א מינדסטען בלאָז האט עס מיט איהם געוואָרפען וויא א קדחת. דער רוח האט שיער נישט צונענומען דאס קדחת, אזוי האט עס געליטען, לינענדינ דאָרט פערשפארט. בעדארף זיך מאכען, אז מען זאָל מיט א שפילקע א שטאָך טאָהן אין דעם פאחיריל איז דאס קדחת וויא א רוח ארויסגעפלוינען. אזוי פליהען זאָל איך, רבונו של עולם, אין פיעל גוטס, אָמן!

זינט דער דאָזיגער מעשה זאָגט זיך שלמה'לע אָפּ, פאר שרעק, פון זויערמילך. עס בעקומט איהם נישט איבערהויפט דאס עסען, דיא בעסטע שפייז אפילו. ער קוקט זיך צו אין טעלער צו א מינדסט שווארץ פינטעלע און ציטערט — אָט טהוט איהם א נעהם דאס קדחת!

איינמאָל אין א ווינטער־נאכט זיצט זיך שרה מיט לייבציבען לעבין אויבען און פליקען ביידע פעדערען. אקעגען זייא אויף דער באנק זיטצט דיא קאטץ, פערלײנענדינ אונטער זיך דיא הינטערסטע פיס, מאכט מיט דעם ווײדעלע און קוקט מיט א פאָר גרינע אוינען. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט א פייעריל, דיא קינדער, א מאָל דער, א מאָל יענער, ווארפען אונטער דארע שפענדליך. אין שטוב איז ווארם, מחיה, עס רעדט זיך עפּיס געשמאק, אזוי נעשמאק.

— וואס פון דער קוה, שרה, רעדסט־דוא? — פאלט לייבציבע אריין שרה'ן אין דיא רייד — דיא קוה נית עפּיס ווייניג מילך, זאָגסט־דוא, דיא קוה? דאס נעהמען דיא מכשפות צו דאס מילך. איין מיטעל דערצו איז, קאָכען דאס „צער־דעלקע" (א שטיקעל לײנוואנד אויף איבערזייען דאס מילך). אז איך בין נאָך א מיידיל געוועזען האט זיך נעטראָפען ביי'ם זיידען, פיר אויף צולאנגע יאָהר, א מעשה, אין דעם יאָהר טאקי, וואס מיט דעם גאָנער, א ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האבען — דער זיידע. ס'איז נאָך אזא מעשה נישט דערהערט געוואָרען אין דער גאנצער וועלט. מען האט איהם נישט געקענט ריהרען פונ'ם אָרט, אזוי שווער איז דער גאָנער געוועזען, א הונדערט פונט, און אפשר נאָך מעהר. ער האט בעדארפט

געבען אודאי עטליכע טעפּ שמאַלץ, און גריווען נאר אָהן א צאָהל. צוריקטראַגענדיג איהם פונ׳ם שחט, א געקוילעטער שוין, גימ ער זיך פּלוצים א שטעל אויף די פיס, טהוט זיך א לאָז, מיט א פייף איבער דער גאַנצער גאַס, און ווערט פערשוואינדען. ווער גאַנער, וואס גאַנער — א גנגול איז דאס גאר געווען!.... טפו, איך מיש איין מעשה מיט דער אַנדערער, פליישיגס מיט מילכיגס. פון מילך וויל איך דאָ נאר דערצעהלען. א מיידיל אז איך בין נאך געווען, האט די רויטע קוה דעם זיידענס, עליו־השלום, אויפגעהערט במעט צוגעבען מילך, איז געוואָרען מאָגער, דאַר־קוואר מיט ליידיגע אייטער. די באָבע טעמע, זאָל א גוטע מליצה זיין, האט זיך שטאַרק נעערגערט. געה, זאָגט זיא, גיב פרעסען א קוה, אז זיא וויל נישט געבען קיין מילך. מכות איהר... פּעטריכע, זאָל זיך מיהען נישט מיהען דאָרט, האט צוקריגענדיג זיך מיט איהרע א חברתה, א מכשפה, אויסגעזאגט דעם סוד, אז דאס איז איהר מלאכה, און פאַר א טרונק בראַנפען געהייסען אָט וואס: „טעמא, מאַכט זיא, נעהם צעליינ אָווענט־צייט אויפ׳ן פּריפּיטשאָק א פייער, שטעל ארויף דאָרט אויף א טרינישקע א טעפּיל, אין טעפּיל טהו אריין די „צעדעלקע“ און די האָר פון א פלעדערמויז מיט די קרייטעכצער, וואס איך גיב דיר דאָ. טהיר און לאָדען זאָלען זיין גוט צוגעמאַכט, חוץ דיר, זאָל קיינער אין שטוב נישט זיין. אויב דוא האסט שטאַרק מורא, מעג יאחנא־סאָסיא מיט דיר בלייבען. אז דאס טעפּיל וועט אָנהויבען קאָכען וועסט־דוא הערען א קלאַפּ אין דער טהיר, שפּעטער אביסל קולות מיט א געבעט: טעמא עפען די טהיר! און דוא שאַ. דאס וועט די מכשפה קייקעלינדיג זיך אויפ׳ן בויך, קומען בעטען זיך, און אָננעהמען דאס קול פון דיין מאַן, און נאך אַנדערע אלערלייא קולות, דוא אָבער ציט.... עפען נים למען־השם ולמען־השם“. כך־הוה. איך געדענק עס וויא היינט. ס׳איז אָווענט־צייט, אין שטוב איז פינסטער, איך מיט דער באָבען, מיר אויף צו לאַנגע יאָהר, שטעהען מיר ביים פּריפּיטשאָק. דאס טעפּיל אויף דער טרינישקע, אונטען ברענט א פייער, קוים הויבט אָן דאס טעפּיל טיאָך, טיאָך, הערט זיך אין דער טהיר קלאַפּ, קלאַפּ. די באָבע ציטערט, שטשירעט אוים אויף מיר איין אויג, פאַרבייסענדיג מיט די ליפּען. מיר אין הארצען קלאַפּט אויך — טיאָך, טיאָך, נאָר גאָרנישט, שאַ! פּלוצים הערט זיך א קול וויא פונ׳ם זיידען, אָבער אקוראַט אזוי, מען האט געמענט שווערען, מיט א געבעט: טעמע, לאָז מיך אריין, טעמע! די באָבע פאַרבייסט נאך שטאַרקער מיט די ליפּען, ווינקט מיר מיט א פינגער אויפ׳ן מויל, דאס הייסט — שאַ יאחנע־סאָסיע! איך לייג אַלץ אונטער שפּענדליך. דאס טעפּיל קאָכט פון דרויסען הערען זיך קולות: ווידער וויא דעם זיידענס קול מיט גוטען און מיט

בייזען. דאס איז געווען זיא, דיא מכשפה'טע, עס האט איהר א פנים גוט געדרעהט אין בויך פונ'ם קאָבעניש אין טעפיל. שפּעטער אביסעל א חריוקען פון א חזיר, א היילען פון א הונד, א מעקען פון א ציג, א מיויקען פון א קאַטץ. דערנאך, דערנאך, הערסט־דוא, שרה, וואס איך וועל דיר בעסער זאָגען — טהוט פלוצים א זאָג לייבציכע, פארקוקענדיג זיך אויף דער קאַטץ, וואס ליגט זיך אויסגעשטרעקט אקעגען אויף דער באנק, דרעהענדיג דעם ווידעל און מאכענדיג מיט דיא פאָדערסטע לאַפּקעס — דוא הערסט, עס געפעלט מיר עפּיס נישט דיין קאַטץ. איך האב מורא, אוי א וועהטיג איז מיר נישט, דאס איז א גלגול!.... א קאָטא!

— א־קאָטא, א־קאָטא, א־קאָטא!....

דיא קאַטץ דערשרעקט זיך, לויפט און פאלט אריין אין דעם טאָפּ פּידערען, שפרינגט געשווינד ארויס, איינגעטינקט אין פעדערען וויא א שווארץ־יאָהר. עס ווערט א געשרייא, א יאָגעניש, זיא פוטץ אויף טיש און אויף ביינק, און אלע נאך איהר. ס'איז א צאָרען, א מחומה אויף דער בידנער קאַטץ נעביך נאר פלוצים, אומגעריכט!....

פון דענסטמאָל־אָן דאבט זיך שלמה'לען גלגולים. דער גאָנער איז נישט קיין גאָנער, דיא קאַטץ איז נישט קיין קאַטץ, אויך דער מענש, להבדיל, איז נישט קיין מענש, דיא גאָנצע וועלט דאָ איז אינגאנצען טאקי נאָר — איין עולם חרטיון!

8.

דאָ אויף דעם עולם איז שלמה'לע א למדן, ווייסט נישט פון א לעבען צוזאגען, דערפאר דאָרט — אויף יענעם עולם, וואָהין ער פארפליהט דורך דעם לערנען, איז ער א ווילדער חכם, פּען אלסדינג וויא א גרויסער למדן, אזעלכעס אפילו, וואס איז פאר אנדערע היינט נאר א סוד; ער לערענט גמרא, פארנעהמט זיך מיט דינים ומשפטים און נאך אנדערע זאכען דאָרט. ער איז א דאָרטינער מיט אלע געגג, מיט דעם שטיינער רעדען, מיט דעם שאָקלען זיך, איננאנצען מיט דיא ביינער, מיט ליב און לעבען. פאר איהם איז דאָרט א וועלט מיט עסקים — ס'איז דאָרט א מחלוקת איבער איין איי, וואס דיא הוהן האט יום־טוב געלעגט. לוים נעהמען מעשר, כהנים נעהמען תרומה, זיינען מקריב קרבנות, און יודען — שטייסט

מען מלקות.... שלמה'לע איז שטארק פארנומען. וואו פאר איהם צייט, ווען צייט? נישטאָ קיין צייט! — דער קאָפּ איז איהם דול.

איינמאָל, נאך א גרויס דולעניש, אז שלמה'לע איז וויא א גאסט פון יענער וועלט אהיים אראָפּגעפאלען, עפּיס איבערצוחאפּען, האט ער באלד ביים אריינגאנג אין שטוב דערהערט א יאָמער א קלאָג, וויא מען בעוויינט א טויטען. דיא מאמע ברעכט דיא הענד, טענה'ט עפּיס און וויינט אויף א ניגון. דוד'ל און איידעלע, צוויא ברעקליך קינדער, שטעהען פון דערוויילטענס אין א ווינקעלע און רעווען, קוקענדיג אויף דער מאמע, מיט אָפענע מייליכליך. לאָה, דיא עלטערע שוועסטער, זיטצט אויף דער מילכינגער באנק אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און איז שטארק פאר־אימערט. שלמה'לען נימ א טיאָבקע דאס הארץ, אין דיא אויגען שטעלען זיך איהם טרערען, און ער הויבט אָן באלד מאקי אויף צו וויינען.

— אוי, א גזר־דין, א גרויס אומגליק, אוי־וועה, האט אונז געטראָפען! — טענה'ט דיא מאמע, פארגעהענדיג זיך פון טרערען.

— מא—אמע, מא—מע—ע! רעווען דיא קליינע קינדער און קראַטצען דיא קעפּליך מיטביידע הענטליך.

— אי—איק—היק! שלויכצט שלמה'לע, דער ד אָ ר ט י ג ע ר חכם, און שנייצט דיא נאָז.

— וויין, שלמה'לע, וויין! — זאָגט דיא מאמע מיט תחנה־לשון, אז זיא האט איהם בעמערקט, און לייגט ביידע הענד איהם אויפ'ן קאָפּ ארויף — טהו, אל־מאכטיגער פאָטער, דיא טרערען פון ריינע אומשולדיגע קינדער מאָהן אין דיין לאָנעל. אוי, אומגליקליך קינד, וויסט איז אונז, פינצטער איז אונז — פינצטערע שקאָלעס ... יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאָלעס!

— געוואלד! — שרייעט שלמה'לע, פארגעהענדיג זיך אונטער דער מאמעס הענד.

שלמה'לע דער „ד אָ ר ט י ג ע ר" האט געהערט, אז אויף דער וועלט „ד אָ" געפינט זיך בייא „ז י י א" עפּיס שקאָלעס. וואס מען טהוט דאָרט אזוינס? דאס האט ער נישט געוואוסט. געהערט נאָר, אז מען שמייסט א שרעק. אצינד, דער־וויסענדיג זיך, וואס דער מאמעס געוויין בעטייט, — אז ס'איז דאָ א בעפעהל, מען זאָל יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאָלעס, איז איהם ענטפאלען דאס געזונט. עס האט איהם זיך געדאכט, אָט שטעהען זעלנער, מען נעהמט איהם, מען פיהרט איהם, מען שמייסט.... און דאריבער האט ער נעביך געשריגען — געוואלד!

דיא מאמע־זשע ווידער האט געוויינט נישט אזוי דערפאר, וואס מען שמייסט, שמייסען שמייסט מען דאך אין חדרים להבדיל אויך, נאר נכאט אזוי, וויל שקאָלעס איז א מיאוסע זאך. דער נאָמען שקאָלעס אליין איז שוין פע, א שרעק, ס'איז דאך איין עק פון דער וועלט, אוים יודישקייט. וואס קען חלילה פון יודישע קינדער ווערען?

יודען אין שטעדטיל זיינען ארומגעגאנגען אָהן קעפ, מען האט געזיפצט, גע־קרעכצט און גערעדט פון דיא שקאָלעס. דערבייא געמומעלט אויף עפּיס א דייטשיל, א ליכענטהאל, וואס פון איהם און נאך אזעלכע וויא ער, „בערלינער", קומט דאס גאנצע שפּיל ארויס. מען האט געמאכט אסיפות און געטראכט, וואס טהוט מען עפּים דערצו. ס'איז געבליבען: מען זאָל גוזר־תענית זיין, זאָגען תהלים, רייסען קברים און איינלעגען דיא וועלט. מלמדים נעביך זיינען געווען געפּלעווט, שטארק דערשלאָגען, האבען געציטערט פאר זייערע קנעלונגען. דיא שקאָלעס וועלען זייא דאך דערגעהען דאס לעבען, מאכען דעם טויט. אז גאָט אליין וועט זיך דאָ נישט אריינמישען, נישט טהון עפּים א נס, וועלען זייא דאך בלייבען אויסגעשטעלט. עס פערשטעהט זיך, דאריבער, וויא שטארק נעביך זייא האבען געפּילדערט, אונטער־געהידעט דעם עולם. אלע טאָג פריה און פארנאכט זיינען דיא שולען פול געווען פון יודען. מלמדים האבען געפיהרט אהין קינדער פון דיא חדרים. מען האט געזאָגט געוויסע קאַפּיטליך תהלים, געוויינט, געפאסט. דער ערשטער תענית שלמה'לעס איז געווען יענער, וואס וועגען דיא שקאָלעס. ווייבער זיינען געגאנגען אויף קבר־אָבות, געמאָסטען פעלד און פארגאָסען טייכען טרערען. — ס'איז געווען א פאר־ווינטער זומער! אפילו דאס ביסעל גוים אין דעם שטעדטיל זיינען אויך געווען עפּים וויא צודרעהט. דיא גוים און יודען פונ'ם שטעדטיל האבען געלעבט צווישען זיך זעהר גוט — איינער פונ'ם אנדערען געצויגען דאס שטיקעל פרנסה, איינער ביים אנדערען האט געוואוסט וואס עס טהוט זיך, און איינער דעם אנדערען זיך געלאָזט דערקענען סיי אין לייד, סיי אין פרייד. איז א חתונה געווען, א שטיינער, בייא א יודען, האבען בעקאנטע גוים, געשיקט איהם דרשה־געשאנק: דער א הוהן, יענער עטליכע צעהנדלינג אייער, איינער א ברויט, דער אנדערער א קויליטש, איטליכער נאך זיין שטאנד, און דאס אייגענע טאקי אויך פארקעהרט. דאריבער האט דאס געוויין, דאס געפּילדער, דענסטמאָל בייא יודען אָנגעמאכט א מרה־שחורה אויף דיא גוים און זייא האבען זיך געוואונדערט וואס זאָל עס אזוינס בעטייטען!

— אָי, ריצקאָ, קאזשי, שטשאָ נאשי זשידקי טאמיטשקי פּלאטשוש, קריטשאט נוואלד, יאַק בודטאָ איך ריעזשוט?

— עווטאָ חאפּתא וויני פּוגאַיעטסאַ, שטשאָבי חאַפּן איך ני חוואַטאַיע.

— א־ני! דאָ חאַפּונאַ שצאָ דאַליעסאַ. מאָזשע מיסיאַצי דוואַ אַלבאָ טרי בודע דאָ איך סודנאָווא דניא. טרעבאַ פּיטאַטי, שטשאָ צע מאַקיי? באַציש אָט חיקאַ!

— סטאָפּ חיקאַ! קאַזשי־נאָ, שטשאָ עווטאָ טי מאַקי בינאַיע אי נירקאַ פּלאַטשעס, אַ?

— אוי־וועה מעקיטאַ, נעסצענסיטצע! נימאַ טצאַסי. אָט בערקאָ! פּיטאַי או בערקאָ, ניחאַי קאַזשי בערקאָ, וועה איז מיר! — ענטפערט חיה־גרונא, לויפענדיג באַרג אראָפּ צום בית־עולם אין איין אָטהעם.

— אָי, בערקאָ! טשויעש, אַ־אַ שטשאָ טאַק זשידקי חניקאַיוט, חאַ?

— עטאָ אוי, צעלאָוויצי דאָבריע, אוי ליחאָ.... בודוט חאַפּאַט חלאָפּצעוו נאַשיך אוב שקאָלי! — שטעלט זיך בערקא דערצעהלען דיא גוים, וויא ער קען, דעם גאַנצען ענין פון דיא שקאָלעס. ס'איז עפּיס אויסגעקומען טאַקי אז אָך און וועה צו דיא שקאָלעס, וואס פאר א פּנים זייא האבען נעביך געהאַט, אריינפאַלענדיג צו בערקאַ'ן אין מויל. דיא גוים אָבער האבען איהם פערשטאַנען, זיך איבערגעצלמט און דרייא מאָל אויסגעשפּיגען, וויא דאס איז טאַקי איין אומגליק.

ביז וואַנען אָבער זכות־אָבות וועט ביישטעהן, זיך מיהען פאר דעם כסא־הכבוד און דער אייבערשטער וועט א נס טהון, דערווייל האבען יודען זיך געטהון דיא אַלטע סגולה — חתונה מאַכען יונגע קינדער. ס'איז געוואָרען א בהלה. שדכנים, גוטע פיינע מענשען, האבען נישט געשפּאָרט קיין מיה, געאַרבייט, אויס ליבע צום פאָלק ישראל, אויף אַלע כלים. מען האט געחאַפּט און אָפּגעשטעלט חופּות קליינע יונגליך מיט יונגע מיידליך, עס זאָל הייסען, אין דעם פאַל ווען חלילה שקאָלעס, הע־הע, אָפּגעטאָהן אויף טערקיש — נישטאָ קיין קינדער, נאָר לויטער בעלי־בית'ליך, קליינע יודליך!... און בכדי טאַטעס פון קליינע מיידליך זאָלען זיך נישט איינשפּארען, זיך נישט שטארק איבערנעהמען מיט זייער כחורה, איז ארויס א קלאַנג, אַז מיידליך וועט מען אויך נעהמען עפּיס אין דיא קאַלאָניע ערגיץ. אז שלמה'לע איז ארויס טרוקען. נישט חתונה געהאַט דענסטמאָל אין דער בהלה, איז דאס מסתמאָ נאָר א גאָט־זאָך — פאר איהם איז אין דעם שטעדטיל נישט געווען זיין בעשעהרטע, און אקעגען גאָט קען מען נישט געהן, עס העלפט נישט אקעגען איהם קיין חכמות. מיט וואס דען אנדערש לאָזט זיך עס דערקלעהרען?.... דיא מאַמע האט דאָך חשק געהאַט, דער טאַטע, אמת טאַקי, האט זיך געקרימט, וויא איינער רעדט:

פע! נאָר נאַרישקייטען. אין אזוינע זאכען איז דער ווילען פון דיא ווייבער שרעקליך שטאַרק, ברעכט אייזען. און פון שלמה׳לעס זייט וואָלט נישט נאָר קיין מניעה נישט געווען, אדרבה עס וואָלט איהם נאך גאר משונה הנאָה געטאָהן. איין מאָל, פאר וואס זאָל ער ערגער זיין פון אנדערע יונגליך, פאַר וואס אנדערע יונגליך קומט עס יא כלות און איהם נישט? — אָי, האט ער עס מקנא געווען א חתן־בחור׳ל, עפּיס איז אזעלכער א גאַנצער מיוחס. קיין בערדיל, אמת, האט ער נישט, שמייסען אין חדר שמייסט מען איהם ווייטער טאַקי אויך, פון דעסטוועגען איז ער פאָרט עפּיס וויא א שטיקעל גרויסער: ער מענשעלט זיך, קוקט אויף זיינע חברים אראָפּ מיט גאוה, אָט־אָט, נאך אביסעל, איז ער שוין אליין א טאַטע.... און צווייטענס, האט זיך איהם, גאר אָהן דיא אלע זאכען, גלאט אזוי זיך געוואָלט האבען א כלה. ס׳איז עפּיס א גאַנצער עסק — איך, בחור׳ל, האב מיר א כלה, זיטץ מיר און טראכט מיר בייא זיך — כלה! מען בעדאַרף נישט פערגעסען, אז שלמה׳לע איז דאָך געווען א ד אָ ר ט י נ ע ר, א גאַנצער ירושלמי, קליינע חתן־כלה איז דאָרט אין לאַנד גאַנץ געוועהנטליך, היינט האט ער דאָך אין דער גמרא מכת פאַר־פאָלק־זאכען עפּיס נעלערענט אויך, דערצו נאך געהאַט א פייערדיגען כח־הדמיון, דאס פּאָעטישע פינקעלע, וואס גיט אמאָל פּלוצלים, וויא פון דער העלער הויט, א בריה....

נאָר וויא דיא מעשה איז, שלמה׳לע האט אין דער בהלה נישט חתונה גע־האַט, געבליבען וויא פריהער א יונגעל. גם זו לטובה! וואָרום וויא דערנאך האט זיך ארויסגעוויזען איז אומזיסט געווען דיא בהלה. יונגליך אין דיא שקאָלעס אריין האט מען מיט געוואלד נישט גענומען, מיידליך אין דיא קאָלאָניעס — אויך נישט. חדרים זיינען געבליבען חדרים און מלמדים ווייטער טאַקי מלמדים, אלסדינג וואס פריהער. אין אַנדערע גרויסע שטעדט האט מען אפילו געמאַכט יודישע שקאָלעס, נאָר אָהן סכנות! קינדער זיינען דאָרט ווענינ געווען, און מישטעהנס־געזאָגט וועלכע? אָרמענקע עפּיס, פון דעם געמיינעם עולם — אויך מיר מענשען!

אויך ליכענטהאַל איז עפּיס וויא פערשווינדען געוואָרען. פון דער קאָמפּאַניע זיינער איז אין דעם שטעדטיל ק.... וויא פון דיא שקאָלעס, קיין זכר נישט גע־בליבען. מען האט איננאַנצען אין זייא פארגעסען. שלמה׳לע וואָלט נישט געוואוסט פון זייער געביין, אויב אזעלכע זיינען גאר אויף דער וועלט ערגיץ דאָ, ווען עס זאָל זיך נישט געווען שפּעטער מאַכען אָט דיא דאָזינע מעשה:

ויהי היום איז אין א שיינעם זומער־טאָג געקומען אין דעם שטעדטיל א

גרייד־גרויער יוד, נידעריג געוואַקסען מיט א בייכעל און מיט זעהר א ליעבליך פנים. עס האט געהייסען בייא איטליכען אין שטעדטיל: מיר האבען א גאַסט — רבי נחום רויזעווער, רבי נחום איז געקומען זיך געזעגנען!....

און אלע האבען זעהר גוט פערשטאַנען, וואס „געקומען זיך געזעגנען“ הייסט אַזוינס.

אז רבי נחום פונ׳ם שטעדטיל רויזעוו האט אויסגעגעבען דיא יונגסטע טאָכטער זיינע און איז געבליבען אויף דער עלטער איין אלמן האט ער זיך פירגענומען פאָהרען בלי־נדר שטאַרבען אין ארץ־ישראל. נאָר אזוי וויא ביז דעם שטאַרבען בעדאַרף דאָך א מענש האבען צום לעבען און א יוד — דערצו נאָך חתונה האבען אויך, הייסט דאָך עס, מען בעדאַרף האבען געלד, וואס־זשע טהוט מען? בכן האט רבי נחום געטהון דאס, וואס אנדערע יודען אין אזא פאַל טהון — ער איז עטליכע יאָהר ארומגעפאָהרען צווישען יודישע קינדער, פון איין שטאָט אין דער אנדערער זיך צו געזעגנען, דאס הייסט נעהמען שיינע נדבות און מאַבען בעשטעלונגען, אויב עס לאָזט זיך נאָר, אויף ווייטער אויך, אם־ירצה־השם. אזא פרנסה וויא „געזעגנען זיך“ רעכענט זיך בייא יודען שוין גאר ניש־קשה׳דיג, אזעלכער, וואס פאָהרט אהין שטאַרבען, איז בכבודיגער פון אלע אנדערע מיני מקבלים, בטלנים און אויך פון נשרפים א שטייגער, ער שמעקט שוין מיט קברות־בלעטליך — מיט ארץ־ישראל, ער איז שוין א קאַנדידאַט אויף א ירושלמי!.... רבי נחום איז ארומגע־פאָהרען אזוי עטליכע יאָהר און האט צו יודען חלילה נישט דערלעגט. מען האט איהם פאַרבעטען דער אויף א וועטשערע, יענער אויף וואַרמעס, און ביים געזעגנען זיך, איהם געגעבען אין האנד אריין אויך. רבי נחום פון זיין זייט האט זייא צוגע־זאָגט דערפאַר זעהר פיעל הבטחות. — דעם אזוי, יענעם אזוי, איינעם — בעטען פאַר איהם אויפ׳ן קבר פון מאיר בעל־הנס, און דעם אנדערען — ארץ־ישראל ערד.... רבי נחום האט נישט פארשעהמט דאס שטעדטיל ק... וואו ער האט געהאַט בע־קאַנטע און עטליכע ווייטע קרובים, און אין א שיינעם זומר־טאָג איז ער געקומען זיך געזעגנען אהין.

געוועהנטליך עסט מען זומער אין שטעדטיל וועטשערע בייא דער שיין פון דער לבנה, אויב זיא איז דאָ, און אויב נים — בייא א חלב׳דיג גראָשען ליכטעל. מען נאַכט עס אָפּ בקיצור, און א גוטע נאַכט — שלאָפען! באַלד טאַקי, אָדער נאָכ־דעם וויא מען לופטערט זיך אין דרויסען אביסעל אוים. אין איין זומער נאַכט אבער, זעהר א ליכטיגע, חאָטש פעריל צוקלייבען, איז בייא ר׳ חיים׳ן אין הויז געווען א

פארענדערונג: דער טיש איז געגרייט גאנץ פיין, ליכט ברענען אין מעשענע לייכטער, עפּיס יום־טוב׳דיג. — דאס האט ר׳ חיים פארבעטען צו זיך רבי נחום רויזעווער אויף וועטשערע. עס האט זיך געצויגען ביים טיש א לאנגער, א ברייטער שמיעס איבער דעם כותל־מערבי און דער מערת־המכפלה, איבער דעם הר־הזיתים און דער מוטער רחלי׳ס קבר, איבער חורבות און קברים, און מען האט פארביסען מיט א שמיעס איבער פייגען, טייטלען, מילגרוימען און באקסהארען. אלע האבען זיך בעלעקט, דיא אויגען האבען געפלאמט, געפונקעלט פאר גרויס הנאה. רבי נחום איז זעהר בערעדעוודיג, רעדט און רעדט, גלייך וויא ער איז שוין דארט געווען, אלסדינג געזעהן מיט זיינע אויגען, און אלע קוקען איהם אין מויל אריין, קוקען מיט ליבשאפט, מיט גרויס דרך־ארץ און זיינען איהם אין הארץ שטארק מקנא, וואס איהם איז בעשעהרט דארט צו זיין. עפּיס אזוי גרינג זאגט זיך עס: ארץ־ישראל, ירושלים! דאכט זיך אין פלוג א לאנד—א לאנד, א שטאדט — א שטאדט: הייזער, ערד, שטויב, מיסט, בלאטע, נאר ניין! עפּיס איז עס אנדערש. וואס אנדערש, וויא אנדערש? דאס לאזט זיך גאר נים זאגען. עפּיס איז עס נישט מגושם גראב, נאר א רוחניות. מען בעדארף עס פיהלען. הייגט נעמען — אויף לשון־קודש, שטעדט, ערטער, וואס שטעהען אין דער תורה!...

דער שמיעס איז דערנאך איבערגעגאנגען אויף אנדערע, פראסטע זאכען. רבי נחום איז דאך אויסגעוואון עפּיס א וועלט, זיך געזעגענט מיט אזוי פיעל יודען, אהן עין־הרע, און אנגעזעהן, אנגעהערט זיך זאכען נאר א ים! ווילנא האט אין דעם שמיעס געשפּיעלט דיא הויפּט־ראליע, מעהר וויא פון אנדערע שטעדט האט מען זיך אינטערעסירט מיר איהר. רבי נחום האט דערצעהלט חידושים פון איהרע משונה בעריהמטע רבנים, פון איהרע ווילדע קצינים און שרעקליך גרויסע גבירים, פון קלויזען, ישיבות און ארמע בחורים — אך־אי! אויסלאזענדיג מיט האלבע־מלכות עפּיס, אין א געסיל ערגיץ דארט, וואו ס׳איז סכנות, און מען שייעט זיך געהען דארט בייא נאכט — שוין אויף א נידעריג אומוטיג קול: אך־אי! און גאר צום סוף איז ער ארויס שטארק אנגעלאדען אויף בערלינער עפּיס. — אט דיא יודען פון דיא שקאלעס דארט פון לילענטהאלס בנופיא, האט ער געזאגט, פארדרעהענדיג מיט דער נאז, נעמומען דערצעהלען מעשיות, חוזק מאכען פון זייא, אז דאס זיינען עפּיס ווילדע ברואים, זיטצען בייא זיך, ווען קיינער זעהט נישט, אהן היטלען און עסען אהן געוואשען! דיא תורה זייערע בעשטעהט אין לשון, אין קורצע שורה׳ליך מיט מליצה, אלץ: אהה, אהה, וועהגעשריגען!.... איינער, דער עלטסטער זייערער, עסט, זאגט מען, שנייצען מיט ברויט. מען זאגט, ער

שמעקט אריין א חלב'דיג ליכט אין דער קאשע און עסט.... שיינע ברואים, מישטעהנס־געזאָגט — לאָזט אויס רבי נחום מיט א קרעכץ — אָה־האָ־חאָ !

מילא האלבע־מלכות יא ! דאס האט זיך נאך געלייגט שלמה'לען אין מח. האלבע־מלכות זיינען מסתמא קליפות, דיא נוטע נקבות וויא לילית און רוסאָלקעס, א שטיינער, איבער וועלבע ער האט זיך גענוג שרעקליכע מעשיות אָנגעהערט, וויא אזוי זייא פערפיהרען מענשען מיט זייערע תנועות און זיינען הונדערט מאָל ערגער פון דעם טייפעל, פונ'ם אשמדאי אליין. דעריבער איז רעכט, וואס דיא ווילנער שייען זיך געהען בייא נאכט אין יענע וויסטע געסליך. אָבער בערלינער, נישט קיין לצים, נאָר יודען מיט א קאָפּ, מיט הענד און מיט פיס. יודען, וואס אָהן היטלען און וואס עסען אָהן געוואשען — אזעלכעס איז גאר נישט צום פערשטעהן !.... סטייטש, וויא געשיקט זיך עס, א יוד — און אָהן א היטעל ! סטייטש, סטייטש א יוד — און נישט וואשען זיך צום עסען !! משוגע זיינען זייא צי חסר־דעה ? ווייסען זייא דען נישט, וואס פאר א פסק עס קומט דערפאר דאָרט — פעך, שוועפעל און אייזערנע רימער !.... און גאר אָהן דיא אלע זאכען, וואס פאר א פנים האט עס גלאט א יוד אָהן א היטעל ? — נאָר אזעלכס אָבער האט דאך געזאָגט רבי נחום, א יוד וואס געזעגענט זיך, וואס פאָהרט קיין ארץ־ישראל. אזא יודען מוז מען גלויבען. אין־ברירה, בייא שלמה'לען האט שוין געמוזט זיך לעגען אין מוח אי אזעלכעס אויך, און דער נאמען בערלינער האט זינט דענסטמאָל גע־ האט בייא איהם דעם טייטש : א יוד אָהן א היטעל, וואס וואשט זיך נישט און עסט ברויט מיט שנויצען.

9.

שלמה'לען געהט למזל דאס עלפטע יאָהר. דיא תורה פאר איהם בייא ליפּא־ ראובן'ס לאָזט זיך אויס און ער געהט איבער אויף דעם מאטענס הענד, לערנען אונטער זיין השגחה. — ללמוד, לערנען אליין, וללמד לערנען אויך מיט אנדערע, בפרט נאך מיט אייגענע קינדער, דאס איז איינס פון נאָטס געבאָט, וואס יודען זאָגען עס, בעטען דארויף אין דאווענען אלע טאָג, און אז וואויל איז דעם, וואס איז אין שטאנד עס מקיים צו זיין. ר' חיים פלעגט אזוי טאקי מיט זיינע קינדער זיך נוהג זיין. מיט איטליכען בעזונדער פון דיא צווייא עלטערע זיהן האט ער געלערנט, נאכדעם אז זייא זיינען ארויס, איטליכער אין זיין צייט, פונ'ם חדר, ביז דער חתונה. וויא בעשעפטיגט ער איז געווען פלעגט ער אָפּרייסען א שעה אָדער א פּאָר שעה

צייט אין טאָג, צו לערנען א בלעטיל גמרא מיט זייא און מיט זייערע חברים, איך פאל אז זייא האבען אזעלבע געהאט. אזוי האט ער געלערענט אויך מיט זיין איידעם, לאה'ס מאן, דיא ערשטע צייט נאך דער חתונה, און מיט נאך יונגע בעל־הבית'ליך צו איהם, נאר אומזיסט. און אזוי איז אויך געקומען שלמה'לעם צייט לערנען תורה ביים טאטען. דער שטיינער לערנען זיינער איז געווען אזוי: אלע פריהמארגען, באלד נאכ'ן דאווענען, פלעגט דער טאטע, זיטצענדיג אויף זיין שטאט אויבענאן אין קלויז, לערנען מיט איהם א פרק אדער צווייא פרקים משניות כסדר. נאך דעם אנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אלקירעל דארט דאס לייענען, וואס דער טאטע האט איהם אין דער גמרא פארגעבען מיט תוספות און מהרש"א. ער האט עס בעדארפט דערנאך איבערזאָגען, אין דער היים טאקי, אמאל בייא טאג, אמאל בייא נאכט, וויא דעם טאטען איז אויסגעקומען, און נאר אמאל פלעגט דער טאטע אויפוועקען שלמה'לען פארטאג אויף, און אוועק־געהן מיט איהם לערנען אין קלויז.

אמת טאקי, דאס אויפשטעהן פארטאג, בשעת דער שלאף איז אזוי גע־שמאק, איז שלמה'לען אנגעקומען נישט אזוי גרינג. נאר איז ער אבער שוין אויפ־געשטאנען, אראפ פונ'ם געלעגער האט עס איהם זעהר הנאה געטהאן. דאס אויף־זיין, דאס געהן אין קלויז און דאס לערנען האט איהם גרויס פערגניגען געמאכט. ווער ס'איז א יוד, א יוד מיט דעם פינטעלע, דער קען פיהלען דעם טעם פון אזא פערגניגען. אין דעם יורענס קאפ מאהלט זיך דיא נאכט מיט וואונדער־שעהנע בילדער. עס שטעלט זיך איהם פיר אין דער נאכט געטליכע זאכען, יענע וואונדער־ליכע ערצעהלונגען פון דיא הייליגע ספרים, וואס ריהרען בייא דער לעבער — און ער ווערט אזש צושמאלצען פאר הייסע ברענענדיגע געפיהלען.

„נאך דעם ערשטען משמר, ארום האלבע נאכט — אזוי שטעהט געשריבען — ווייעט א צפון־ווינטעלע, און דיא וואכען פון דיא מלאכים בייטען זיך דארט אין הימעל. עס גיט, אט דאס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל א ריהר — און ער שרייעט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאך פון א בוך ארויס דיא מענשענס אַרגע מעשים וואס ווערען אפגעטהון בייא טאג. פון איהם דארט גיט עס א טארע אונטער דיא פליגעל דעם האהן דא. ער האפט זיך אויף און קרעהט הויך אויף א קול. אי אויבען אי אונטען ווערט א געטימעל; דער האהן קרעהט אויף דער ערד, און גבריאל אויפ'ן הימעל. דערנסטמאל לאזט זיך גאט פון דרייא הונדערט און נייינציג הימלען אראפ אין גן־עדן אריין. כתות מלאכים לויפען פאראויס און זאגען שירה:

עפענס טויער'ן ברייט זיך אויף,
עפענס הויך זיך ביז ארויף —
א איהר אייביג פעסטע טהירען,
קומען לאָז דאָ נאָך שפּאַצירען!

עס זינגען אויף דיא ביימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך ארויס זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אריין, נאָך דער מכה, מיט זיין כבוד אליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף דיא היילינגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פּלוצלים לאָזט ער ארויס א געשרייא, א ברומען וויא א לייב, דאָס ווייגט ער, קלאָגט אויפ'ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, דיא וויסטע שטאָדט, אויף ציון, דיא ביטערע אלמנה, אויף דיא קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צווייא הייסע טראָפּענס טרעהרען פאַלען איהם אויס דיא אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אריין....

אַזוי ווייגט נאָך דרייא מאָל אלע נאַכט דאָרט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט איינשלאָפען. זייא שטעהען־אויף ביי־נאַכט פון דיא געלעגערס, „ריכטען אָפּ חצות“, וויינען זיך אויס פאַר דעם זיסען, בארמהערצדיגען פאָטער אין הימעל, און דאָס יודיש הארץ פיהלט עפּיס דערנאָכמאָל א מין בעזונדער טעם — זיס ביטער און זויער אינאיינעם.

שלמה'לע געהט פאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעדטיל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דאַכט זיך איהם: דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפּיס גאָר א שרעק! טהוט פון ערגיץ א בלאָז, דאַכט זיך איהם יענס צפון־ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס ווייעט אונטער דיא פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט א מאָל אויך געבלאָזען אויף דוד־המלך'ס פידעלע, איהם צוקאָפּענס ביי־נאַכט אויפ'ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפּילט זיסע געטליכע לידער. זוזשען ערגיץ ביימער אין א גאָרטען — דאָס זשוזשען דאָרט דיא ביימער אין גן־עדן; קרעהט ערגיץ א האָהן — דאָס זאָגט ער שירה, און זיינען איהם דיא האָר, דאָס פּנים, פייכט פון טוי־טראָפּען — דאָס זיינען גאָטס טרעהרען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פארוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער ישראל!.... עס צושפּילעט זיך שלמה'לען דיא גע־בלוטען, זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס הארץ צוגעהט איהם שיעור פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף א ניגון.

מיט דעם גרויסנעהען שלמה'לעס פונ'ם חדר גנעהם ביסליכווייס ביא איהם פיר א פארענדערונג אין דעם לעבען. אצינד פיהלט ער זיך שוין פרייער צו פער־בלייבען אביסעל מעהר דא אויף דעם עולם. עפּיס טהוט א וויהע אין איהם איין אנדער גייסט, העלער אביסעל ווערט איהם אין מוח, ער הויבט זיך אָן ארומ־צוקוקען — און דערזעהט פאר זיך עפּיס אזוינס, וואס פריהער האט ער עס, דאכט זיך, אויך געזעהן, נאָר עס האט איהם זיך אויסגעוויזען גאר אנדערש, אָבער עס האט גלאט אזוי זיך איהם געווארפען אין דיא אויגען, נישט צוטאכען אינווענינ אין דעם קאָפּ קיין פּיטצעל רושם. עפּיס טאקי נור א מענש־א בהמה, א לייטענער גולם, מישטעהנס־געזאגט: שטעהט און ווייסט נישט אויף וואס ער שטעהט, זעהט און ווייסט נים וואס ער זעהט. געגוג איז דאָך זיין וועלטיל דא אזוי אויך קליין, האט ער עס נאך מעהר פערקלענערט — פון דיא אלע גאסען אין שטעדטיל איז פאר איהם געוועזען נור דער שול־הויף: פון אלע הייזער — דער חדר, דער קלויז, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל; פון אלע מענשען — איינ־וואהנער — נור דאס ביסעל יודען, און דאס אויך דוקא דיא וואס פון זיין בית־מדרש, יענע אקענען וואס פון דעם אָדער פון איין אנדער קלייזעל זיינען שוין עפּיס בע.... און באמת טאקי, כפי עס שטעהט געשריבען, איז דאך דיא וועלט אקעגען יענער וועלט נישט מעהר וויא א פאר־הייזעל אקעגען א פאלאטין, און וואס מאכט עס א יודען אויס, שוין נאָר א גרויסען מיט א באָרד אפילו אז דאס פאר־הייזיל איז עפּיס נישט אזוי, אביסעל איינגליך? מילא הייקערט מען זיך אביסעל איין, מאכט מען זיך א קאפּעלע נים ווייסענדיג און שטערבט אָפּ דאס לעבען וויא עס איז, פון יוצא־ווענען, אבי איבערקומען. לעבט דען נישט דער וואָרעם, להבדיל' אין חריין, און ס'איז איהם געוויס גוט און זיס, אויף כפרות דיא וועלט מיט דער גאנצער „עולם הזה" ?!....

שלמה הויבט זיך אָן ארומצוקוקען וויא איינער וואס שטעהט אויף פון שלאָף, אין דיא אויגען גנעהם איהם אויף א ליכט און אלסדינג קוממ איהם פיר עפּיס גאר נייא, גלייך וויא ערשט פונ'ם איי ארויסגעקראָכען. עס שטעהט זיך א שטעדטיל אויף א הויכען בארג, חוץ דעם שול־הויף זיינען דא נאך גאסען, וואו ס'איז אויך א לעבען, עס געפינען זיך נאך אי געסליך אזוינע, דוקא נישט קיין יודישע, וואס זיינען, גאָט זאָל נים שטראָפען פאר דיא רייד, אפשר טאקי ריינער און שעהנער, מיט גערטנער,ביימער און שאָר־ירקות. — דיא טאָהלען „בארג־אראָפּ" זיינען ערטערווייס אויך בעזעטצט, בעוואקסען מיט גרינוואַרג. זייא ציהען זיך ווייט ארום דער שטאָדט, צו־וואַרפענדיג זיך אין פערשידענע פּאנאָראמעס:

גערטנער, פעלדער און וועלדליך פון ניס, אויך געמייזאכצען, גרינבעהאפסענע זומפען מיט פליושניק (זשאווער) און חושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואלען וואסער, עס שוויבלען און גריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאהלען ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדליך און וועלדער. שלמה'לע שטעלט אויס א פאר אויגען, קוקענדיג דארויף איינגאנצען פארגאפט, מיט אזא מינע, גלייך וויא ער זעהט עס דאס ערשטע מאל.

שלמה'לע דערגעהט זיך שפעטער, אז דאס שטעדטיל געהער גאר צום גראף וויטגעשטיין, יודישע קינדער זיינען נור שכנים דא, זיטצען אויף צינש; אז דיא גוים דא, הערט א מעשה, זיינען בעלי־הבתים אזוי גוט וויא זייא, און אפשר נאך מעהר, האבען אויך א שטיקעל ווערטה! היינט פון־וואנען, איז איהם א גרויס וואונדער, זאל זיך עס צום שטעדטיל נעהמען דיא קדושה, דער ק"ק, וויא עס הייסט? דער מארק מיט דיא קלייטען, מיט דיא סוחרים און מעקלערס, מיט דיא שיינקען, אכסניות מיט דיא משרתים און פאקטוירים — דיא אלע זיינען, אמת טאקי, אין דער גוטער יודישקייט, אבער דיא ערד, דיא פעלדער ארום־און־ארום זיינען דאך גויעשע, זייערע להבדיל!.... א בעווייז דערויף האט ער אין דיא יאגעדעס, און דיא ניס, — יודישע קינדער געהען מיט טעפליך, קרינליך קלייבען יאגעדעס אין וואלד, רייסען ניס און עס ציטערט אויף זייא דיא הויט: אט קומט עשו נעהמט עס אוועק און איז נאך מכבד מיט א קלאפ אויף. ס'איז זייא פארשטערט נעביך דאס לעבען, דער וואלד מיט זיינע ביימער מיט זיינע שמעקענדיגע קרייטעכצער איז פאר זייא נור א ריינע אפקומעניש, א שרעק. זאל ערגיץ פאלען א בלעטיל, ענט־פאלט זייא דאס געזונד, זאל ערגיץ א פיפס טאהן א פויגעל טהוט זייא א טיאכקע דאט הארץ. איטליכער שרייעט אין דיא געדאנקען „שמע־ישראל", זיפצט נעביך און מתוט תפלה שטיל אינוועניג אין זיך, גלייך וויא זייא וואלטען געוואנדערט אין דער מדבר ערגיץ.... ער אליין איז דאך נעפריווט געווארען, געוועזען אין אזא צרה, נישט היינט געדאכט, אז ער איז געגאנגען איינמאל מיט א פאר חברים רייסען גרינס אויף שבועות, קוים האט ער אפגעריסען א צווייגעל עפיס פון א בליהענד בארענביימעל ערגיץ דארט לעבין א פלייט פון א גארטען, אזש צוויא שקציםליך טהוען זיך א לאז איהם אקעגען און וואלטען זיכער איהם געמאכט דעם טויט. א נס וואס גאט האט איהם געגעבען פיס, האט ער זיך צונויפגענומען מיט אלע זיינע קרעפטען און באלד טאקי געשווינד מיט אימפעט אוועק, אוועק, איבער לאזענדיג זיינע חברים אויף גאטסבעוואהר.

שכמה'לע קוקט זיך צו און זעהט — אָווא, א חידוש חלעבין, עס זיינען דאָ יודען, וואס גיבען זיך נישט אזוי אָפּ מיט דער גמרא, האבען אין זינען אנדערע זאכען און לעבען אויך! ער האט געמיינט, א וועלט יודען ווייסט נישט מעהר וויא לערנען, וויא אויפצוטוהען א פשטיל, וויא צו פאלען אויף מהרשא'ס א קשיא. מען אינטערעסירט זיך נור איינער ביים אנדערן צו־וויסען וואו האלט דער אין „ביצה", יענער אין „מכות"; נאך „בין־הזמנים" ארבייט מען אויף אלע כלים און מען טהוט זיך א נעהם לערנען — און לסוף זעהט ער, אז ס'איז עפּיס נישט אזוי די מעשה! תחילת איז איהם דיא זאך אפילו אביסעל פריקרע, וואס הייסט?... נאָר דערנאך טראכט ער בייא זיך: טאַ; מסתמא בעדארף דאך געטעניאַ אויף זיין וועלטיל האבען אזעלכע יודען אויך.

און ווענעס ארבייט האט עס געקענט זיין, ארייגלעגען שלמה'לען א פינגער אין מויל, ארויפצופיהרען איהם אויף אזוינע זאכען? סטייטש, ווענעס אנדערש ווען נישט דעם יצר־הרע'ס! אז אין דעם מענשען שטעקט א יצר־טוב און א יצר־הרע, דאס איז קלאָר וויא דער טאָג, אלע ווייסען עס, א קינד אפילו. דיא פראגע איז נאָר, ווער פון דיאביידע קריגט דעם מענשען פריהער אין דער נשמה אריין — דאס הייסט, בשעת קומענדיג אהער אויף דער וועלט אין דעם מענשענס נשמה, א נאָלד, אָדער אונטערגעשלאָגען מיט הינד? ווער פון דיא ביידע איז בעריידעוו־דיגער, קלינער, פאליט־טשנער, פארשטעהט בעסער וויא זיך־בעליבט צומאכען, וויא אָפּצואורבייטען איין עסק? און וויא דיא מעשה איז, אזוי צו אזוי, איז דען דאס איינענע מאקי בייא אלע מענשען גלייך, אָדער ניין? — נאָר ענטפערען אויף דיא דאָזיגע אלע זאכען איבערהויפּט, דאס זאָלען מוחל זיין יענע חקרנים, וואס זיינען מחויב צו־וויסען אלסדינג, אפילו אזעלכס, וואס נישט נעשטויגען, נישט געפלויגען.

דאָ אָבער נעהט דיא ריידע איבער שלמה'לע ר' חיים'ס. דיא בעקאנטשאפט מיט זיין יצר־טוב און יצר־הרע הויבט זיך אָן דאָ אין דער דאָזיגער מעשה מיט איהם ערשט דענסטמאָל ווען ער ווערט פרייער אביסעל, ארויסצוהאפען זיך פון דאָרטי פון יענעם עולם הייסט עס — אהער אויף אונזער עולם — וואס דאָרט, אויף יענער וועלט, עס נעהט מיט א יודיש קינד, פיר, דאס געוועגדט זיך נישט אין איהם, נישט אין דעם יצר־טוב און נישט אין דעם יצר־הרע זיינעם, דאָרט געפינען זיך רבי'ס, משגיחים, בעהעלפערס, מיני נפשות אזוינע, און אזוינע, וואס פיהרען איהם, לערנען איהם, קענען אליין אָהן יענע זייער שטעדטיל בעשטעהן און שלאָגען איהם חכמות, זאבאבאָגעס זייערע אין קאָפּ אריין. דאָרט געפינען זיך אויך מזיקים, מחבלים מיט אייזערנע ריטער.... שלמה'לעס ערשטער שטעל דאָ אויף

דער וועלט, נאך גאר ביים אָנהויב, בעוויזט שוין, וואס פאר א מין יצר־הרע זיינער איז, וואָהין ער קוקט, וואס ער טראכט, וואס ער זאָגט, און עס לאָזט זיך שוין בעד־ צייטענס פאָראויסזעהן, וואס פון איהם וועט אויסוואקסען שפעטער. א קעפיל האָ־ה־אָ ! ....

שלמה׳כע איז בטבע געווען א הייסבלוטיגער, אין איהם איז געלעגען פאר־ בארגען א פאָעטישער פונק, און דעריבער האט דער יצר־הרע זיך געקליגט אויפ־ צובלאָזען דעם דאָזיגען פונק, איינגעבען איהם שכל, געפיהל, ליבשאפט צו דער שעהנער נאַטור — א גוט מיטעל אוועקצורייסען פון יענעם עולם, ארויסצושלאָגען דאס דולעניש פונ׳ם קאָפ.... אָט גאר דורך וואנען־ארום ! פריהער מיט דער פּאָליטיקע, דיא שמד־שטיק אין דער יראָה אריינגעלעגט, אלץ גאָט און זיין הייליג געבאָט — זעה, בחור׳ל, זייא מקים א מצוה, שטערבעט ער איהם, זעה „גאָטס־ וואונדער" אין דיעם אויסגעשטערנטען הימעל, אין דעם רעגענבויגען און אין דיא פונקעלדיגע טוי־טראָפּענס אויף דעם גרינווארג אין גאָרטען. הער „גאָטס קול" אין דונער, אין בליטץ, אין שטורמווינד און אין דעם ווייען פון א שטיל לופטעלע, אין דעם זשומשען פון בינען זשוקליך, און אין דעם שוועבען פון מיקען... שלמה׳לע לאָזט זיך איינריידען, פארקוקט זיך אויף אלסדינג, שפילט זיך און איז דערווייל מפסיק פונ׳ם לערנען. וואס ווייטער, ווייטער ציהט עס איהם אהין אין דיא פרייע גרינע פעלדער, אין דיא געדיכט פערצווייגטע וועלדער. — לכה דודי, רעדט איין דער יצר־הרע, קום שפּאַצירען ! שלמה׳לע גנב׳ט זיך ארויס פון שטוב און געהט אויפ׳ן קבלת פנים צו דער שעהן חנ׳עוודיגער נאַטור, וויא א חתן אקעגען דער כלה !....

דיא כלה וויטעט זיך, לאָזט זיך איהם הערען שטיל אויף א שושקענדיג קול׳כיל פון צווישען שאָקלענדיגע זאנגען ווייץ און קאָרן ; ווינקט איהם דורך זשוואווע־ ריתרענדיגע צווייגען פון הויך־געוואקסענע ביימער ; שמייכעלט, מאכט חן דורך א שיינענדיגען זייל שטראהלען, דורכברעכענדיג זיך צווישען דעם גרינעם ים בלעטער. זיא וועיזט איהם איהר שעהנע־רייכע גארדאָראָבע, מאכט איהם א חשק אויסציהען זיך אויף גרינע מיט קווייטען־בלומען געשטיקטע קאָוויאָרען, און מיט א ווייך־ געשפּרינקעלטע קישעלע פון מאָך צוקאָפּענס ; שיקט איהם א קוש, גרייזעלט איהם דיא האָר דורך א מילד־ווארם ווינטעלע און לאָזט פאר איהם ארום־און־ארום שפילען א וואונדער־שעהנע קאפּעלע — עס קנאַקט דער סאלאווייא, צוגיסט זיך אין טרעלען, דער ציזיג, דער שטיגליטץ מיט דער גאנצער חברה משוררים זייערע האלטען איהם אונטער אויף פיסטליך, געליינקליך און בייקול׳כליך. ערגיץ פון דערווייטענס רופען זיך אָפּ געטבעס : א מעקען פון ציגען, א הירזשען פון פערד,

פיטערענדיג זיך דארט אויף דער פאשע און עפּיס וויא א שופר־בלאזען פון קית. פיינעליך זיננען, שפּרינגען אויבען אויף דיא ביימער, פּאביטשקעליך, געפּוצט־געצירט באלאווע דרעהען זיך, טראגען־זיך אין דער לופט, גרילען, היישרעקען שמוצערען, טאנצען, הייבען פּיסקיך אויף דער ערד אונטען. עס איז א לעבען, א וועלט נישקשה דא אויך!.... שלמה׳לען טחום עס אינוועניג א בריה, ער ווערט אזש צושמאלצען פאר הייסע־זיסע געפיהלען. זאל מען געווען מגדל זיין איהם וויא געהעריג איז, וויא עס פּאסט אזעלכען מיט גוטע מתנות פון זיין ליבען נאטען, וואלטען דיא געפיהלען זיינע ארויסגעגאסען זיך אין שרייבען, אין מאהלען, אין שפּילען, א שטייגער. שלמה׳לע אבער האט דיא אלע זאכען, חוץ תנ״ך און גמרא, נישט געוואוסט, נישט געהערט אפילו, אז אזעלכע זיינען אויף דער וועלט נאר דא. מליצה־ביכליך האט ער אין דיא אויגען אפילו נישט געזעהן, דעריבער פלעגט ער אין דער הייסער שעה צוגיסען זיך אין א טרעלעליייקען — אין א נגון׳דיל פון זמירות, און א וויינענדיגס צו א „בעדעקענס״, אדער געזאגט „ברכי־נפשי״ הויך אויף א קול, צוקייענדיג איטליכס ווארט, און געפיהלט דערבייא עפּיס נאר א בעזונדער טעם.

דאכט זיך אין אהויב נאנץ גוט, וואס קען מען, הא, צו אזא יצר־הרע האבען?....

10.

מילא נאטור־שמור איז נאך צו דערליידען. הגם ס׳איז דאך א נארישקייט, נישט ווערטה צו פארליערען דארויף א מינוט צייט אפילו, גלאט אזוי זיך אחן א שום נוצען; נאר דאס וואס איז נישט שעהן, פּאסט נישט פאר א יודען, א בעווייבטען, א טרוד אין דער פּרנסה, קען מען עס נאך וויא ס׳איז מתיר זיין א יונגעל: מהיכא־תיתי, שפּאציר דיר א מאל הינטער דער שטוב — אויף דער נאַ־טור, וויא הייסט עס בייא זייא דארט, וואלגער זיך אויף דער ערד, אויפ׳ן גראז און קוק דיר אָב אָט איז א זשוקעל, א משה־רבנו׳ס קיהלע, א פייגעלע, א שטיינעלע! פּאַרט נישט מעהר וויא א נאריש יונגעל, אָבער אלסדיננג, שיינעץ, מיט א מאָס. פּאַרנעס נישט, יונגאטש, אז א יודיש קינד בעדארף לערנען, אז א יונגעלע, דוא שנעק איינער, בעדארף אין זינען האבען דיא גמרא, עפּיס איז דאך, שקאץ, א גמרא „ביצה״, „כתובות״ אויף דא אויף דער וועלט!.... יא, ווען אזוי, וואלט מען צו שלמה׳לען נאר נישט געקענט האבען, מילא איז ער זיך אביסעל... ווייס איך וואס?

נאר נישט! דיא צרה פאקי איז דאָך אָבער וואס ער האט נישט געוואוסט קיין מאָס, האט זיך אביסעל פאקי פארגעסען, פלעגט פערפאלען ווערען א מאָל און פערשפעטיגען אהיים צו טיטאָג. דער מאמע האט עס נישט בעמערקט, ווייל שטענדיג איז ער בעשעפטיגט, פלעגט תמיד, חוץ שבת און יום־טוב, עסען בעזונדער נישט אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד. דיא מאמע ווידער האט געהאט צו טהון מיט דעם בעל־הבתישקייט, פערנומען געווען מיט איהרע זאכען. און אז זיא איז אקעגען איהם איינמאָל ארויס מיט דער שפראך: וואהין ווערט עס א יונגעלע פארפאלען? דערבייא איהם געשראָקען, אז זיא מוז עס נישקשה דערצעהלען דעם טאטען — האט שלמה׳לע זיך געמאכט תם, געענטפערט מיט אזא מינעלע, וויא איינער וואס איז גאָט דיא נשמה שולדיג, סטיימש, ער איז דאָך געזעסען דיא גאנצע צייט אויבען, הער׳הע, אין דער וייבערשער שול און געלערנט!

אָט דענסטמאָל ערשט, אז שלמה׳לע איז שוין פערקראָכען אביסעל וייטליך, האט דער שלימזלניק, דער יצר־טוב זיינער, זיך אויסגעשלאָפען איהם גוט אוישײנעצען — אזוי און אזוי קונדים איינער! לא־די וואס געהסט ארום שלינג־און־שלאנג, אפגעריסען זיך פונ׳ם לערנען, ביסט־דוא נאך צו אלע צרות א ליגנער אויך — נארסט אָפּ, ווער נאך? אין איינענע מאמען! דער גיהנם איז דאָך פאר דיר קארג....

אוי, א ווערטיג א גרויסער, דעם גיהנם האט דאָך שלמה׳לע גוט געקענט פונ׳ם „שבט מוסר״ און נאך אזעלכע ספרים, וואו יענע בעשרייבען דיא זיבען מיני העלישע פייערען, אין וועלכער עס פרעגלען זיך, עס קומען אָפּ דיא אָרמע בעלי־עברות; אויך דיא משונה ווילדע מלאכי־חבלה מיט דיא אייזערנע ריטער; בע־שריבען אימליכעס פיצעלע בעזונדער, גלייך וויא זייא וואָלטען דאָרט געווען אליין, אלסדינג געזעהן מיט איינענע אויגען! — אוי־וועה, ס׳איז דאָך עפּיס גאר נים גוט! וואס טהוט מען? —

שלמה׳לע טהוט תשובה!.... ער דאווענט, בעט, גיסט אויס זיין הארץ פאר גאָט שטיקערהייט מיט געפיהל, און זאָגט איהם צו הרים־וגבעות; נעהמען זיך בלי־נדר ווייטער צום לערנען, זיין, אם־ירצה־השם, א יוד, טאקי וואס א יוד הייסט — חוץ דעם בית־מדרש נישט אָנצוקוקען דיא וועלט, פע־פע!....

דאס איז אָבער נאָר געזאגט. פערפאלען! איז אין א מענש דאָ געשמאק, געפיהל, בעהיט זאָל מען ווערען, לאָזט זיך עס נישט אזוי גרינג מיט דער האנד

אויפגעקומען. איז איהם געפעלען, מעשה־שטן, דיא מגושם־שעהנע ווערק גאַנץ, פשוט אין דער פאָרמע, אין דער געשטאלט וויא זייא זיינען, וועט קיין מוסר־ספר נישט קענען עס איהם פערמיאוסען, מאכענדיג דערפון אש, עפר ועפר.... עס וועט איהם, לא־עליכם, אלץ וואס ווייטער מעהר אריין אין טעם, עס וועט איהם, נישט פאר יודישע קינדער געדאכט, עפּיס נאָר וויא א מאגנעט ציהען, ציהען, ציהען ... שעהנע צורות, גוטע זאכען, דעם זינדיגען מענשען דערמיט צו פער־פיהרען, זיינען פאר דעם יצר־הרע אויף דער וועלט דאָ גענוג, איבערגענוג — ווילסט נישט דאס, נא־זשע דיר, נשמה׳ניו יענס, דאס בלומר׳שט איז פע, נא־זשע דיר, שלמה׳לע, א פראדיל, א שעהנעס, א פיינס, מלא־חן!....

פראדיל, נאך נאר א קינד, מיט שלמה׳לען אין איינע יאָהרען, שטאמט פון לייטישע עלטערען, ר׳ חיים׳ס שטיקליך מחותנים, וואס האבען מיט עטליכע יאָהר צוריק זיך בעזעצט אין דעם שטעדטיל ק.... פראדיל פלעגט זעהר אָפט קומען צו ר׳ חיים׳ן אין הויז, זיך שפּילען מיט דיא קינדער דאָרט, איז בעליבט געווען ביים גאנצען הויזגעזינד פאר איהר גוטסקייט, פאר איהר שעהנקייט — און שלמה׳לע האט זיך אויס איהר נארנישט געמאכט, גלייך וויא זיא איז נאר אויף דער וועלט נישטאָ. פראדיל — פראדיל, איינע וואס האט געהייסען פראדיל! מיט א מאָל אָבער וואקסט פאר איהם אויס פּלוצלים, וויא פון דער העכער הויט, א פראדיל, א בילד־שעהנע, גאר אנטיק — און עס גיט איהם עפּיס א ציה, א טיאָבק דאס הערצעלע, עפּיס לויפט איהם וויא א הייסער שטראָם דורך דיא אלע גלידער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאָל! עס ציהט איהם, עס גלוסט זיך איהם אויף איהר צוקוקען און קוקען, נאָר גוואלד, רבונו־של־עולם, וואס טהוט מען מיט דיר? ס׳איז דאָך א גרויסע עברה!... ער ראנגעלט זיך מיט דעם יצר־הרע, וויא א יוד, א ווילדער עקשן: ניין, מען טאָר נישט, ניין־ניין, וועסט עס בייא מיר נישט פועל׳ן — און חאפּט לסוף נעביך א קליין קוקעלע! שפּעטער אביסעל — שוין עטליכע, וואס ווייטער, ווייטער ווערט דאס ראנגלען זיך זיינס מיט דעם יצר־הרע שוואכער, דיא מורא פאר גאָט שוין נישט אזוי גרויס וויא דיא מורא פאר לייט — אוי, כאָז חאָטש א זייטיגער מענש עס נישט בעמערקען חלילה. אין הונדערטען פאַל, טאָמיר שטויסט זיך עמיצער אָן איז איהם ניחא בעגראָבען זיך לעבעדיגער־הייט. ער האט אָנגעהויבען פאר מורא זיך ארומצוקוקען וויא א גנב, חושד זיין בייא זיך איטליכען אין שטוב טאָמיר האט דער עפּיס אָנגעשמעקט, טאָמיר ווייסט יענער וואס אין הארץ בייא איהם טהוט זיך אזוינס, גלייך וויא ער וואָלט געווען פון נכאַז,

דורכזיכטיג, מען זעהט זיינע געדאנקען, זיינע געפיהלען, אלסדינג וואס אינווענינ אין איהם נעהט פיר.

דיא מורא זיינע איז אָבער געוועזן אומזיסט. ווען אפילו עס זאָל מעגליך געוועזן אריינצוקוקען איהם אין הארץ, וואָלט מען נאָר געקוקט וויא דער האָהן אין „בני־אָדם״, נישט צו וויסען דעם פירוש פון זיינע געדאנקען דאָרט. ליעבעס, דאס איז נישט פאַר דעם יודישען מוח, דאס איז פאַר איהם תרגום. בייא יודען איז גאר אזוינס נישט דערהערט געוואָרען, בפרט נאך דענסטמאָל אין יענער צייט, און נאך וואו? — אין אזוינע קליינע שטעדטליך וויא ק... און נאך בייא וועמען? — בייא מענשען פונ׳ם בעל־בתישען שטאנד!.... פאַלש איז דער חן און נאריש דאס שעהנקייט, זאָגט דער פסוק, ליעבעס איז אויך נישט קיין אייביג געוועהר. בויען דארויף דאס פאמיליענלעבען, דאס אייגענע גליק און דאס גליק פון קינדער, איז וויא שטעלען א בנין אויף א הינעריש פיסעל, היינט ביסט דוא שעהן, בליהסט וויא א רויז, מאָרגען ביסט־דוא פערדאַרט; היינט נעה איך אוים נאך דיר און מאָרגען — נאך עמיצען אנדערש, נעה דיר צו אלדע שווארץ יאָהר!.... חתונה האבען, קינדלען, דאס איז בייא יודען א גאָטס געבאָט. עהרליך האלטען א ווייב, זיא ליעב צוהאָבען, ווייל זיא איז א ווייב, א בעל־הבית׳טע, א מאמע פון קינדער, און זאָרגען זיך פאַר דעם הויזגעזינד — דאס איז א הייליגער חוב, א מצוה, וואס דארויף איז זיך א יוד מקריב. און אָט דאס טאַקי האט צוגעגעבען דעם פאָלק ישראל א שטיק געזינד, דאס אייבינע לעבען; אָט דאס איז אונזערע עלטערן אלע מאָל בייגעשטאנען אין דיא נויטען. איז שלעכט, ביטער, פינסטער, טרויערדיג דאָרט אין דער וועלט, דערפאַר איז גוט, זים, ליכטיג, פרעהליך בייא זיך אין הויז צווישען אייגענע — לעבין ווייב און קינדער!... יא, אזא זייפענבולבעלע וויא ליעבעס, וואס פלאַצט, צושפרינגט פון א בלאָז, האט מען בייא יודען אין יענער צייט נאך נישט געוואוסט. דאס איז איין מאָל. היינט צווייטענס ווען אפילו יא ליעבעס, בייא מענשען אפילו פון היינטיגער וועלט, וואָלט בשום אופן זייא נישט געקענט איינפאלען, אז בייא קליינע קינדער זאָל גאר געמאָהלט זיין אזוינס! קינדער זיינען קינדער. יונגליך, מיידליך, וואס מאכט עס אוים, אָדער זייא שפילען זיך אינאיינעם מיט צאַצקעס צווישען זיך, אָדער דיא ניאנקעס, באָנעס, גובערנאנטקעס שפילען זיך, צאַצקען זיך מיט זייא, קושען זייא, האלזען זייא, און — נארנישט, פרעגט זייא בחרם!...

זאָל דאס אייגענע טאַקי, וואס בייא שלמה׳לען, זיך געוועזן מאַכען מיט איינעם, א דערוואַקסענעם מענש, וואָלט עס אונמעגליך אין איהם געבליבען פער־

באָרנען. עס וואָלט זיך ארויסגעגויסען איהם אין דעם פּנים, אין דעם ריידען ובהוטח נאך אין אנדערע זאכען, עס וואָלט דערפון געוואוסט בפירוש, נישט אנדערש טאקי, דער אנדערער צד אויך. ליעבען וויא געוועהנטליך איז א שרפה, וואס גערט אונטערגעהאַלטען פון מאַטריאַל מנושמ׳דיגע זאכען. עס ברענט, עס קנאקט ביז פנ׳ים מאַטעריאַל ווערט האַלאָוועשקעס און דאס פייער לאָזט זיך אים מיט א טשאַד, א רויך.... שלמה׳לעס ליעבע אָקעגען, דאס איז א ריינע, אינוועניגסטע, אין זיך אליין; דאס איז יענס נעטליכעס פייעריל, וואס האט געברענט און דער דאָרענבוים איז נישט געוואָרען פערברענט; דאס איז א בליץ פון גייסט, א חשק, א גלוסטען צו שיינקייט, וואס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט־פּאַרבינען הימעל ביים אויפגאַנג פונ׳ם מאָרגענשטערען, אין פוקע־זיך פון דער רויז, אין פרישע פורפּער־ליפּען, אין חן־גריבעליך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם וואַרעמען בליק פון ברענענדיגע אויגען.... דאס איז יענע ליעבע, וואס ברענט וויא א „נר־תמיד“ אין הארצען ביי פּאָעטען — פון גאָט געלייטזעליגטע מענשען; וואס וואַרעמט דיא נשמה, גיט א מאָל א נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבעט, אויס־ווינען זיך פאַר גאָט שטילערהייט....

עס פערשטעהט זיך, אז שלמה׳לעס ליעבע איז, אזוי גוט וויא פאַר אנדערע, אויך פאַר פראַדלין געווען א סוד! אבי ער ווייסט וויא שטאַרק אָנגעלייגט בייא איהם איז, אז זיא קומט צו גאַסט, וויא עס טהוט איהם הנאָה, אז ער חאַפּט בגנבה אויף איהר א קוק, אז ער עסט זיא מיט דיא אויגען הינטערוויילעכס, און וואס, הא, וועט ארויסקומען, איהם אָדער איהר, אז זיא וועט עס אויך וויסען? — פאָרט וואָס?.... און גאָט אליין וואס קען עס איהם ארען? — טראַכט שלמה׳לע, טרייסטענדיג זיך אין הארצען — מה רעש, אז עס טהוט זיך א מאָל א קוק! אָבער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאַווענען געהער עס זיך כלל גאַר נישט אָן. זיינס בעקומט דאָך דער רבונו־של־עולם פינקטליך: א שחרית, א מנחה, א מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און א נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאַפּיטליך תהלים א מאָל אויך!....

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאקי איז שלמה׳לען בעשיינפּערליך געשעהן א נס פון גאָט, אז ער איז געשטאַנען אין א סכנה איינמאָל, אכיין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבען.

שבת־נחמו, וויא דער וועלט איז בעקאַנט, איז א טאָג פון שמחות, סעודות בייא יודישע קינדער אין דיא שטעדטליך. נאָך מיט א וואָך, אָדער א פּאָר

[illegible] פריזאר שטיסן קינדער, פעקליכויים, צורייסן זיך אפ, צוטאכען יענעם שבת א סעודה דערפון, וואס איטליכער וועט בעצייטענס מיט דעם נוטען ווילען זיינם ברענגען צו דעם, בייא וועלכען חברה האט אויסגעקליבען. און באלד מאכי הויבט זיך אן איין עסק פון טראגעניש, וואס מען קען נאר, כשר צי בגנבה, בייא זיך אין דער היים דערטאפען. איינער ברענגט א שטיקעל קיכעל, א גרינעם עפעל, א מער — בשתיקה פונ'ם בינטעל וואס צום צימעס; דער אנדערער א גרויסע, געלע אוגערקע, א האלב איי, אפגעשפארט נעביך פון זיין מיטאג: דער דריטער דאס, דער פירטער יענס. א דאר שטיקעל ברויט, א רעטיכיל, א ציבעלע, א שוועגציל פון א הערינג איז אויך א סחורה. אזוי טהון דענסטמאל קינדער, קונדסים, און קינדער, בר־מצוה בחורים — האבען חתונה. אט אין אזא שבת־נחמו, בייטאג נאך דעם שלאף, איז געווען, אהן עין־הרע, פרעהליך, א רעש, א געפילדער פון קינדער, יונגליך און מיידליך, דארט אויפ'ן פרייעם פלאץ לעבין ר' חיים'ס שטוב. בייא א טהייל קינדער איז דאס מויל, דיא ליפען געפארבט, מיט וואנטשעס, פון געקאכטע שווארצע יאגאדעס און האבען א פנים וויא משונה ווילדע בריות, עפיס גאר א שרעק! ווידער בייא א טהייל פייערט א באק, צודראפעט אביסעל דיא נאז — צייכענס פון דיא גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זיינען בייא דער סעודה פריהער נישט צופרידען געווען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואס בייא יענעם און זיינס איז גארנישט — עפיס אזוינס, וואס קיי־שפיי, פויל, בימער, טפוי זאל עס ווערען! הענד האט דאך גאט געגעבען, נעגעל אויך, נעז, אהן עין־הרע, בייא יודישע קינדער זיינען אויך דא, נו האט מען זיך אביסעל, וויא דער שטיינער איז — צודראפעט. מאכי נאר אביסעל, ווייל דער טאג שטעהט נישט, נישטא קיין צייט, מען בעדארף זיך שפילען. אויף פראדיל האט זיך געפונען צווישען דיא קינדער, זיא איז געווען וואונדער־שעהן, עפעס נאך שעהנער וויא תמיד, און שלמה'לע האט זאט אנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאנגער, נידעריגער באנק דארט פאר דער שטוב זיצען ווייבער שכנות, בעקאנטע, צווישען זייא שרה, אויך ניטיל, פראדעלס מאמע, און דיא גוטע לייבציכע. מען זיצט חלילה נישט ליידיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואס אויף דעם הארץ. איינע א מעוברתע, א דיקע מיט געלע פליאמעס אויף דיא באקען קלאגט זיך, אז עס שפארט איהר אונטער'ן לעפעלע, א פנים פונ'ם טשאלענט. זיא שוויצט, פאכט זיך מיט דעם עק פארטוך, פערווארפענדיג ארונטער דעם קאפ, איין ווארט, איין געשרייא: אי, וואו נעהמט מען א קאל[illegible]

טרינק וואסער! ס'איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאָזמע, וואס גענײצט נאר א שרעק, שפּייט און ווישט מחילה דיא נאָז. איינע א דארע, הויט און ביין, נאך הייזעריג פון דיא תשעה־באָב'דיגע קינות, רעדט מיט דעם גאנצען כח אויף א צוריפּעט־פּארדומפּפען קול, קוים וואס זיא חאַפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, ארויס שטעקענדיג נעביך דיא צונג. א גאנץ כייטישע, שעהנע יודענע מיט פערזאָטענע אויגען אָהן ברעמען קוקט אריין א קינד, וואס בייא איהר אויפ'ן שויס, אין קעפּיל, גייזענדיג עס אויך אנדערע לעבין איהר, אויף א ציקאָוועשין, וואס פּאר א מיטעל וועלען זייא ראָטען.... לייבציכע קען, שונא־ציון, זיך נישט צורייסען, אזוי פּיעל ארבייט האט זיא אצינד. א קאַטאָוועס עפּיס מיט אזא עולם ווייבער איבערצוריידען, איטליכער זאָג א וואָרט, דערצעהל א מעשה, נאר נישט לאנג געטראכט! חיינט האט דאָך גאָט גענעבען אויגען אויך, אז זייא זאָלען אומיטום קוקען, נישט אויסצר לאָזען חלילה קיין שום זאך, בייא אזוי פּיעל ארבייט וועט נאר קיין וואונדער נישט זיין, אז לייבציכע פערפּלאָנטעט זיך אמאָל, מישט אויס, וויא מען זאָגט, „קאשע מיט מאָהן“ עטליכע מעשיות אינאיינעם, אין דער האָפנונג אז מען וועט זיך אָנ־שטויסען, נישקשה, און איטליכע וועט פונ'ם אויסמישעניש ארויסנעהמען דאס, וואס איז איין אָנצוהערעניש אקעגען איהר.

— למען־השם, זיך נישט געקוועטשט! אז דעם מגיד, געדענק איך, איז דאס צונגעל אראָפּגעפּאלען, האט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט עליו השלום: שאַ. האלט זיך, זייט מוחל, אייך, קוועטשט זיך נישט אזוי — ריידען.... אז עס הויבט אָן צושפּארען, נישט געפּריווט זאָל מען ווערען, שפּארען אָט דאָ אונטער דעם לעפּעלע, איז איין ברירה: עפען א מויל, ברען־אָפּ, גיב ארויס וואס דאָרט אין דיר איז און האלט נישט.... אָהאָ, האלט ער זיא עס אביסעל! נאכגעיאָגט, נע־חאַפּט און האלט זיא, דאס שעהן בחור'ל, יא־הא־הא!

אָט דיא דאָזיגע לייבציכעס ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרען אקעגען דער הייזעריגער און דער מעוברת'דיגער יודענע. און חאַפּענדיג דערווייל א קוק אויף דיא קינדער דאָרט, וואס שפּילען זיך אין זשמורקעס, זעהט זיא, וויא שלמה'לע יאָגט זיך נור נאך פראדלען, אלץ מיט איהר, מיט איהר און לאָזט זיא פונ'ם אויג נישט אָפּ.

— אוי, ניטעלע, איך האלט עס נישט אויס! — מאכט לייבציכע, שאָך לענדיג מיט'ן קעפּעלע פון דערוויטענס צו פראדעלס מאמע — אוי, איז זיא שטע

איער פּראָדעלע, ס'איז איהר אין פּנים נישט אריינצוקוקען וויא אין דער ליב־פינגער זון!

— גיט איהר נאָר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אָפּ גיטעל, וואס האלט אין א שמיעס מיט א פּאָר ווייבער איבער דער דאָליע זייערער.

— טפוי־טפוי! — שפּייט לייבציכע, פּארדרעהענדיג דיא נאָז מיט א ווינק אויף יענער מיט דער ספּאָזמע — א געביצען אביסעל, א שפּייען!.... ביים אָפּ־שפּרעכען א גוט אויג דיא באָבע מיר צו לאַנגע יאָהר, מיידעלוויים. שעהן בין איך געווען וויא נאָר דיא וועלט, מען האט זיך אויף מיר געהאנגען. מאכט זיך א מעשה פּלוצלים נאָר אומגעריכט... שאַ, שרה'ניו דוא ביסט דאָך עס מחויב צונעדענקען — דרעהט זיא זיך געשווינד אוים צו שלמה'לעם מאַמע — קוק נאָר אָן דאָרט, אין מחשבות'ן, דיין בחור'ל! לויפט איהר נאָך וויא א קוח א קעלבעל, פּראָדלען. הא? זעהר א שעהן פּאָרעל... הלואי אין גיכען, רבונו־של־עולם, זאָל יאחנע־סאָסיע דיר זאָגען מזל־טוב! געדיינק מיינע ווערטער.

— אין איינפאַל אביסעל, נאָך אזוי יונג!

— ביסט עס, שרה'ניו, מחויב צו געדענקען דיא מעשה א מאָל, א מאָל בשעת דער בהלה. וויפיעל, הא, מיינסט־דוא איז מיר דענסטמאָל געווען צו דער חתונה? מיינער איז נישט מעהר געווען וויא א יאָהר אכט־ניין, און אפשר טאקי נאָך וויינינער.

— אודאי מיט עטליכע יאָהר צוריק, בשעת דער בהלה פון דיא שקאָלעס, נישט היינט געדאכט, ווען דענסטמאָל פּראדיל זאָל זיך אונטערוואקען, הע־הע! וואָלט געוועזען מאקי דיא רעבטע צייט. מסתמא איז דאָך עס נישט בעשעהרט. צינד איז עס, נארישקייטען...

— יאחנע־סאָסיען זיינען נאָך, ברוך־השם, דיא אויגען נישט ארוים... אָט זעה איך זעה! — דיא דאָזיגע לעצטע פּיער ווערטער האט שוין לייבציכע געזאָגט דער יודענע מיט דיא פּערזאָטענע אויגען, וואס האט איהר אָנגעטהון כבוד, גלייך וויא דיא אלע אנדערע דאָ, און דאס קינד מיט דעם קעפּיל כמעט אונטער דער נאָז איהר אונטערגערוקט. לייבציכע האט וויא א געניטע עס בעטראכט, דארויף פּאמעליך געבלאָזען, אָנגעהויבען צו דערצעהלען מכח דעם א לאַנגע מעשה, און פארקראָכען וויים, אזוי אז זיא האט דערווייל אין שלמה'לען זיך פערגעסען.

שלמה'לע האט גענומען בטבשען גומל. ווען נישט דיא מעשה, וואָלט ער, חס־ושלום, וויא דיא בידנע קאַץ נעבין אמאָל, טרוקען פון לייבציכען נישט ארוים!...

11.

מען קען זיך שוין פירשטעלען, וואס פאר א טעם „ביצה" קען האבען נאָכ־
דעם אז מען טהוט א לעק פון יענע זאכען, צו וועלכע דער יצר־הרע נים אונטער א
חשק. געה פארשפאר זיך, לערען און טראָג זיך איבער מים אלע געדאנקען העמ־
העם אין אזא צייט, אין אזא אָרט, גאנץ וויים און פרעמד פון דיר, בשעת פאר
דיא אויגען שטעהט דאָ גאָטס וועלטעלע מיט שיינע גוטע זאכען, וואס ציהען דיך
בייא דער נשמה: נאַ, פארזוך, נישקשה, און וויים פון דיין חיות צו זאָגען!
שלמה'לע איז אצינד עפּיס וויא דערוויטערט געוואָרען פון „יענעם עולם", אין
וועלכען ער איז געווען אריינגעטהון פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער
לינט שוין נישט אין דער גמרא וויא א מאָל. עס גלוסט זיך איהם דאס, יענס און
ער האט אין זינען הבלי־העולם. דאס שטיקעל „לייענען" פאר דעם טאטען מאכט
ער נאך וויא ס'איז, זיפט אָפּ א בלעטיל גמרא אין־האפעניש, אין־אייכעניש עס
אזוי, אבי געפּטר'ט, איבערגעקומען, און שפּאצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען
טהייל טאָג ארום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני נייעס, נייע מיני חברים, זיין גלייכע,
נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם וואס מאכט עס אוים? אבי זייא
זיינען איהם צום הארצען, עס פערברייננט זיך מיט זייא דיא צייט, עס שמועסט
זיך, עס טראכט זיך און עס פיהלט זיך עפּיס אזוי גוט, אזוי געשמאַק....
שלמה'לע האפּט זיך עפּטערס אריין צו אייזיק דעם שמידט אין קוזנע, בער־
זאָנדערענס ווען אין־דרויסען אין נאס, קאלט און איהם איז עפּיס אומיטיגליך
אויף דעם הארצען. ער זיטצט זיך דאָרט אין א ווינקעל און קוקט פארטראכט.
אין קוזנע איז טונקעל, אקעגען איהם פאָכט הייזעריגליך א לעדערנער, געלאַטעטער
בלאָז־זאק. ער טהוט א בלאָז און א זייל פונקען שפּרינגען, טאנצען וויא דיא רוחות
אין אויבען. עס קומט איהם דערבייא פיר יענע מעשה אין חומש, א־מאָל, א־
מאָל — וויא אברהם־אָבינו זיטצט מרה־שחורה'דיג און דרעמעלט. דיא זון געהט
אונטער. עס איז א נעבעל — און אָט אין איין אויבען, רויך און א פלאַם־פייער...
דיא פונקען שפּרינגען און שלמה'לעס געדאנקען פארפליהען ווייטער־ווייטער; עס
מאָהלט זיך איהם עפּיס משונה'דיגע צורות, דרעהענדיג זיך צווישען דיא פונקען
און דראפּענדיג זיך פון דאָרט אויף דיא אָפּגעשיינטע וועגד אקעגען. עס בייטען זיך
דיא געשטאַלטען, ארויס־אריין, ביז עס טהוט איהם שיינענדיג זיך א וויז פראדיל!
ער גוערט צוקאָכט, נעהמט זיך מיט גרויס חשק זיא צו בעטראכטען, קוקט־קוקט

און דערזעהט בעשײנפערליך דיא ליכטיגע צורה פון אײזיקען, וואס הידעט־אונטער פארנרעסערט אלץ דאס פײער. פלוצים, אין דער היסער מינוט טאקי, תאפט אײזיק פונ׳ם העליש־פײער ארויס מיט צוואנגען א גליהענד שטיק אײזען, און האל־טענדיג עס אזוי אויף דער „קאוואדלע" מיט אײן האנד, שלאגט ער עס מיט דעם האמער אין דער אנדערער האנד, בשעת א געזונטער, ברײט־בײנעדיגער, צר תראסטעטער בחור, בעוואפענט מיט א גרויסען, שווערען האמער קלאפט דארויף אקעגען. אײזיק אײן קלאפ, דער בחור צווײא; אײזיק א דרעה דעם אײזען אהער, דער בחור — קלאפ; אײזיק א דרעה אהין און דער בחור קלאפ־קלאפ, אזש פונקען פליהען... ס׳איז דא פאר שלמה׳לען וואס צו זעהען, א מאל עפים אנדערש, ס׳איז דא פאר איהם אויך וואס צו הערען — דיא ארבײט האט ליעב א המצאה, א ווערטיל, עס זאל געטהון ווערען לעבעדיג, פרעהליך. דארט ווערט אויך דערצעהלט שרעקליכע מעשיות, וואס דאס לײב גרוילט הערענדיג זײא. און מענשען צום רײדען איז ברוך־השם נישטא קײן מאנגעל. ס׳איז דא געננג, אי אײגענע, אי פרעמדע, וואס קומען געבען ארבײט: דער קומט מיט א שטימפע האק, יענער קומט מיט א צעבראכען מילעכדיג קלינגעל, אײן איבערגרדרעהטען שלאס. אײנער קומט פידקאווען א פערד און דער אנדערער ארויפציהען אײן אײזערנע רײף אויף א ראד. — אײזיק אלײן איז בטבע געוועזן זעהר בערײדעווודיג, א צונגלאזטער מענש, מיט אבי וועמען זיך ארײנגעלאזט אין א ברײטען שמיעס. בעזאנדערס האט ער ליעב געהאט ארײנלאזען זיך אין חקירות, געבען יענעם צופארשטעהן דעם שפיטץ פון א זאך, און דערקלערען פאר וואס איז יענס אזוי און איז נישט אזוי? פאר וואס נעזלעבער, א שטײנער, זײנען אין דער נאז אונטען, נישט אויבען, דיא לופט צו אטהײמען איז דאך פון אויבען פרישער, רײנער וויא פון אונטען מחילה? אזא קשיא האט ער זיך געסענט פרעגען, פארקנײטשענדיג זיך גאנץ ערענסט, און דער־נאך פארענטפערן עס מיט א גוט שמײכעלע, אזוי: דאס איז, פארשטעהט איהר מיך, גאנץ שכל׳דיג; כדי דער רעגען זאל אהין נישט ארײנרינען, אין דער נאז, פארשטעהט איהר מיך. נאך און נאך קשיות אזעלכע פלעגט ער פרעגען, וואונדערענדיג זיך אויף דעם סדר־העולם, אויף דײא ווערק גאטס און זײן פיהרונג אין דער וועלט, אלץ: פאר וואס, פאר וואס? און לסוף אויסדרינגען על פי חקירה, אז אזוי וויא עס איז, אזוי מסתמא בעדארף זײן, אזוי מסתמא איז גאנץ גוט, גאט נישקשה איז גערעכט! דיא קאטץ האט דעריבער שארפע נעגעל כדי זיא זאל זיך קענען דראפען אויף דיא גלײכע ווענד, דאס פערד האט דעריבער א ווײדעל כדי אראפשמײסען פון זיך דיא פליגען, און דיא פליגען ווידער האבען

דעריבער פלינעל כדי געשווינד מאַסי אוועקצופליהען.... לערנען האט אייזיק דער שמידט דוקא גאָר נים געקענט, פונדעסטוועגען האט עס איהם כלל נישט געשאַדעט צו דיא חקירות זיינע, צו הייסען ביים עולם: אייזיק דער חקרן. לערנען מיט חקירה זיינען א פנים נאר צוויא בעזונדערע זאכען.

נענוג שיין האט דאָך אייזיק דער שמידט דיא גאַנצע וואָך זיך אויסגענומען שטעהענדיג אין א צעלעבערטען לעדערנעם פארטוך, אָהן א קאַפּאָטע בייא זיך אין קוזנע און זאָגענדיג דאָרט חקירות, נאָר נאָך שעהנער אויסגעזעהען האט ער שבת און יום־טוב פארנאכט אויפ׳ן שולהויף. ער שטעהט זיך דאָרט אָנגעטהון אין א לאַסטיקענע זופּיצע, אויפ׳ן קאָפּ א שטריימיל, גלייך מיט אנדערע בכבוד׳יגע בעלי־בתּים, און דרשה׳ט פאר א רעדעל מענשען ארום איהם, אריינשטעקענדיג איין האנד אין דעם גארטעל ביז דעם גראָבען פינגער. אלץ וואס ווייטער פארגרעסערט זיך דאס רעדעל, עס ציהעט איטליכען עפּיס וויא א מאַגנעט צוגעהען נעהענטער, צולייגען איין אויער און האָרכען, וואס זאָגט אייזיק דאָרט עפּיס אזוינס. עס גערהט דאָרט א שמועס איבער צימעס, דערנאָך א חקירה: וואס צימעס? וואס טייטש צימעס? מען קומט פון דעם ענין ארויף אויף פאסטערנאַק, און אייזיק נעהמט זיך דערקלעהרען על פי חקירה, פאר וואס פארלירט פאסטערנאַק דעם טעם באַלד נאָך דעם ערשטען דונער. ער פארפּוטעט זיך אין דער חקירה און פארקריכט אויף קראָפּיווע: פאר וואס קראָפּיווע זייעט מען נישט און עס וואַקסט? — הערסטו! טהוט ער זיך א דרעה צוריק, הערסטו, אָט דעריבער טאַקי וואס מען זייעט עס נישט וואַקסט עס אליין. אויף דיא אייגענע מעשה, פארשטעהט איהר מיך וואס מיט נאראָנים ... גאָט נישקשה פארשטעהט, פארשטעהט איהר מיך, אז אזעלכס בעדארף אויף דער וועלט אויך זיין, פארשטעהט איהר מיך. אין דעם רעדעל ווערט פרעהליך, מען האט משונה הנאָה און מען לאכט. דיא חדוה אָבער איז נאָך גרעסער ווען עס קומט אמאָל אויס א שפּארעניש דאָרט צווישען אייזיק דעם שמידט און לייזקען, דעם צווייטען חקרן אין דעם שטעדטיל. לייזקע איז א געוועזענער ארענדאר, א ישובניק, וואס אויף דער עלטער האט ער זיך בעזעטצט אין דעם שטעדטיל, כדי צונעפינען זיך צווישען יודען, הערען א „ברכו“, א „קדושה“ און לעבען וויא גאָט האט געבאָטען. לייזקען איז דיא נאָז פארליינט, עפּיס אָנגעדראָלען, דעריבער אז ער רעדט קומט אויס געפּאָנפעט און א מאָל אויך עפּיס וויא געפּייפט. לייזקע קען בעל־הבתיש לערנען, קוקט אריין אין אלטע יודישע חקירה־ספרים און צווישען איהם מיט אייזיקען איז תמיד א שפּארעניש. לייזקע פאררופט

זיך אלץ אויף אנדערע חקרנים, אויף אריסטו, אויף דעם „ספר־הברית" וכדומה נאך אזעלכע, און ער אליין איז נישט אזא בעל־מוח; אייזיק דער שמידט אקענען שטעלט נור אויף זיין שכל, ווייסט נישט פון קיין אריסטו און געהט אין חקירה אויף זיין אייגענעם דרך. בעזאנדערענס בעריהמט איז זייער שפארעניש איבער באנקעם — פאר וואס שטעהט א באנקע צו פעסט צום לייב און פאלט נישט אראפ? לייזקע זאגט:

— אזוי איז דיא מעשה, רבותי! דורך דעם שטעק מיט דער ברענענדיגער ליכט, וואס מען טהוט אין דער באנקע ווערט זיא, אט א־פנים, אויסגעליידיגט פון דער לופט. היינט געדיינקט־זשע, יודען! אזוי וויא מיר האבען א קיימא־לן, אז דיא נאטור האט פיינד ליידיגקייט, בבן־רבותי, ציהעט זיך דאס לייב, אט א־פנים, פארנעהמען דאס ליידיגע ארט אין דער באנקע.

— וואס מיר שטעק, וואס מיר ליידיגקייט־שמיידינקייט! — זאגט אייזיק מיט א שמייכעלע גאנץ רוהיג, נעהמענדיג זיך פאר'ן בערדיל — און פריהער וואס איז דען, זאלט איהר מיר געזונד זיין, דיא באנקע געוועזן, נישט ליידיג? לופט האט דען א ממשות? אדרבה, פרובט זיך אויסציהען אויבען אין דער־הויך אויף דער לופט, אויב ס'איז אזוי. און גאר א־חוץ דעם, וואס איז עס גלאט פאר א לשון — אויסגעליידיגט דורך א שטעק מיט דער ליכט!

— דאס איז נישט מיין לשון — פאנפעט בייזליך לייזקע — אזוי זאגט אריסטו. איהר הערט? אריסטו!

— אווא, אריסטו! א קאטאוועס אביסעל אריסטו! א רב איז ער דען, וואס פסק'ט שאלות, הא?

— אבער אז אזוי שטעהט דארט אין אונזערע יודישע חקירה־ספרים! — זאגט לייזקע שוין שטארק אויפגעבראכט.

— וואס טויג מיר, וואס בייא אייך, זאלט איהר מיר געזונד זיין, שטעהט אלץ דארט, דארט! איך אליין שטעה, ברוך־השם, אזוי פיעל יאהר שטעה איך אין קוזנע ביים אויבען. דארט ברענט א פייער, אביסעל א גרעסערעס פון אייער ליכט, און פונדעסטוועגען גארנישט, נישט דאס וואס דיא באנקע.... פאר וואס?

— ע־ע, וואס האט מען צו ריידען מיט א יונגעל! — טהוט לייזקע א זאג, א מאך געבענדיג פאר גרויס פארדראס מיט דער האנד, און געהט אוועק, נישט אויסהערענדיג, וויא אייזיק דערקלערט דעם עולם אויף זיין דרך דעם שפיטץ, וואס איז דער באנקע שטעקט.

אייזיק דער שמידס, א יוד, א זיידע, ברוך־השם, וואס האט שוין דערלעבט אייניקליך פון זיין עלטסטער טאכטער, ביי איהם אויף קעסט מיט דעם מאן א וואויל־לערנער, איז מיט אלע פאסטעמקעס זיינע געווען טאקי נור עפיס א יונגעל— איין אלטער־יונגעל, וואס איז א חידוש צווישען יודען. נאך דער גרויסער מרה־שחורה, וואס דערוואקסענע יודען, בעווייבטע, מאכען אן מיט זייערע ערענסט־פינסטערע פנימער, מיט זייער זארגען אך־און־ווע, און ביטער־זויערען מוסר־זאגען תמיד, איז אייזיקס פריינדליכע־פרעהליכע צורה געווען שלמה׳לען אזוי טהייער גוט, אזוי צום הארצען וויא דיא ליכטיגע זון ביים בעווייזען זיך איהרס פון דיא פינסטערע חמארעס, און דער גאנצער שטייגער שמיעס זיינער מיט אלע זיינע אגדתא איז איהם געווען אזוי געשמאק, נאר א דערקוויקעניש, וויא א שטיקעל חקירות נאך א משונה. פריקרע הארב בלעטיל גמרא. דאס יודיש קינד, וואס קוים שטעלט זיך עס אויף דיא פיסליך יודעלט מען עס שוין, מאכענדיג אויס איהם א קליין יודעל; וואס זיין יוגענד פארשווינד ניך וויא א חלום און ווערט, אז־אך־און וועה צו איהם, פאראומערט, געעלטערט פאר דער צייט — אט אזעלכס געביך פיהלט זיך עפיס וויא ניי־געבארען אין דעם געזעלשאפט פון א מענשען, וואס איז צו איהם צוגעלאזט, ווייזט איהם א גוטע מינע, וואס איז אליין אויך נאך גאר א קינד, וואס רעדט מיט איהם איין לשון, און געהט איהם אריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשיות. דאס קינד לעכטצט נאך אזעלכען, נאך זיינס א ווארט, וויא א דאר גרעזעלע בשעת דיא גרויסע היטצען נאך א טראפען וואסער, און ווערט צו איהם צוגעזאטען מיט לייב און לעבען. נאר אזעלכע יונג־אלטע מענשען אבער איז זעהר שווער ביי אונז צו געפינען, וואס ווייטער־ווייטער וועט פון זייא נישט זיין אפילו אויף קיין שהחיינו. אין שלמה׳לעס צייטען איז נאך, אויף זיין מזל, געבליבען א פאר לייט אזוינע אין זיין שטעדטיל — אייזיק דער שמידט, איינער, און הערצעל קיילעס דער סטאליער, דער צווייטער.ביידע האבען געווירקט אויף שלמה׳לעס גייסט, דערהאלטען אין איהם דאס יונגע פייעריל, ביידע זיינען איהם געווען זעהר טהייער און צו ביידע האט איהם דאס הארץ שטארק געצויגען.

הערצעל קייל׳עס איז געווען וויא אייזיק שוין אין דיא יאהרען, א טאטע פון קינדער, אויך א דארער א בלייכער וויא ער, מיט דעם אונטערשייד נאר: אייזיק איז א הויכער און הערצעל א קליינטשקער, נידריג געוואקסען. אייזיק איז געווען תמיד רוהיג, געלאסען, גערעדט אויף איין שטימע גלייך, נישט געדרעהט, געשריגען זיך נישט געיאגט, געהיצט און נישט ארויס פון דיא כלים, אזוי וויא עס פאסט

טאקי פאר א חקרן. אקעגעז־זשע הערציגל איז א שפירט, ביים רעדען בייט זיך איהם דיא שטימע און ער גיט פון זיך ארויס משונה׳דיגע קולות, א מאל אויך מיט א קוויטש. דער שטיעס זיינער איז געהאקט, געבראכען, לאזט זיך אויס, פאר גרויס אייכעניש, מיט א ווינק, א מאך מיט דער האנד. גאר עפיס נישט אזוי וויא ער וויל, קאכט ער, זידט און צאפעלט מיט אלע גליעדער, אינגאנצען טאקי א פאעט מיט דיא ביינער, אזוי משונע, אזוי קאפריזנע, אזוי אויפגעבראכט וויא א פאעט. און באמת האט אין איהם טאקי עפיס אזוינס געבורטשעט — עס האט אין איהם געשטעקט א גייסט פון א קינסטלער. דער דאזיגער גייסט זיינער האט אינוועניג אין איהם וויא דער סמבטיון נישט גערוהט, זיך געריסען מיט אלע קרעפטען ארויס, זיך צו ארויסווייזען אין אלערלייא האנד־ארבייט. דיא סאלעריא איז בייא איהם געווען נישט אזוי, וועגען דער פרנסה וויא צוליעב דעם פארגניגען, וואס ער האט דרינען געהאט — צו מאכען א כלי. ער האט געקענט אוועקזיטצען איבער א שטיקעל ארבייט מעהר וויפיעל מען בעדארף. פארציהרען עס מיט צאצקעס, שניטצערייא, חאטש יענער האט גאר אזוי פיל נישט פארלאנגט, נאר צוליעב דעם אליין, עס זאל זיין שעהן... ער האט געזעהען ליפא־ראובן׳ס מאהלט „אוישפיזין“, אויפצוהענגען עס אין סכה, ארייגדרעהענדיג אהין, וויא אין נח׳ס תבה, אלערלייא חיות און עופות, געהמט ער און מאכט „א רבי יוסי“ — א גע־מעהל אזעלכס, וואס שטעלט פיר א מעשה פון דער גמרא: „וויא רבי יוסי (אויסגעמאהלט מיט א גריי שפיטציג בערדעלע אין טלית און תפילין) דאווענט אין איינער פון דיא ירושלים׳דיגע חורבות און הערט דארט א בת־קול, וואס ברומט וויא א טויב (שטעהט אויסגעמאהלט עפיס אביסעל משונה), זאגענדיג: „אוי, וועה איז דיא קינדער, וואס פאר זייערע זינד האב איך חרב געמאכט מיין הויז, פאר־ברענט מיין הייליגען פאלאטץ און זייא האב איך פארטריבען אין גלות צווישען דיא אומות!“ מבינים אין דעם שטעדטיל האבען זאט אנקוקען זיך נישט געקענט אויפ׳ן געמעהל און געזאגט, אז עס איז איינס טאקי אין דער וועלט. רבי יוסי איז נאך יאך רבי יוסי, אבער דיא טויב, דיא ברומענדיגע טויב, רבונו־של־עולם, ס׳איז עפיס גאר א גוואלד!.... הערצעל האט אויך געשפילט פידעל, נישט אויף חתונות חלילה, דארויף איז דאך געווען דער יודישער כליזמר, פייטעל, אויף דיא וואכענדיגע טעג, און קאנדראט דער גויעשער אויף שבת, בייא דער כהה אויף דעם „פאר־שפיל“ — נאר גלאט אזוי זיך האט ער זיך געשפילט. זומער פארנאכט, אז דיא שטאדט־בהמות זיינען שוין געקומען פונ׳ם פעלד, ליגען זיך, שוין אויסגעמאלקענע, אויף דער גאס; אוים דיא קוימענס ציהעט זיך פאמעליך עפיס וויא פארשלאפע

חעל־גרויע זיילען רויך, ווייבער שטעהען בייא דיא פריפעטשיקעס, קאָכען וועטשערע; ערגיץ פון־דערווייטענס, פון א טייכעל פארטראָגט זיך א קוואָקען פון זשאבעס און זשוקליך טראָגען זיך זשושענדיג ארום אין דער לופט — דענסטמאָל צוניסט זיך געוועהנטליך הערצעל אויף א פידעלע, שטעהענדיג אין־דרויסען, בייא זיך אויפ'ן גאניקעל, באָרפיס, אין איינע תחתונים, מחילה. קינדער מיט שטיקער ברויט און האלבע אייער פארזאמלען זיך ארום איהם; שטאָפען אָן פולע מיילער, שטעלען אויף דיא אויערליך, גאפען און הערען. הערצעל פידעלט און זינגט אונטער, פידעלט און מאכט זיך נארעש מיט דיא קינדער, מהוט א פידעל און שטעלט זיך אָפּ, עס ארט איהם עפּיס, וויטער א פידעל און — הע־הע! ער איז שוין אין כעס. אין דער־ערד אריין דיא פידעל, אויס שפּילען, הערצעל האט זיך צושפּילט — און באלד לאָזט זיך איבער דער גאנצער גאס הערען וויא א תקיעה־גדולה א לאנגער, א משונה־ווילדער קוויטש!.... הערצעל האט אויך ליעב געהאט אָפּגעבען זיך מיט זייען און פלאנצען בייא זיך אין גאָרטען. עס האט געהייסען בייא איהם איז דאָ א ביכעל, א „ספר־הרפואות“, וואס געהט אין דער משפחה זיינער איבער בסוד־סודות פון טאטעס צו קינדער, אין וועלכען עס שטעהט בעשריבען דיא טבע פון אלע מיני גראָזען און קרייטעכצער מיט דיא סגולות זייערע צו איטליכער קראנק־הייט בעזונדער, א שאָד, נאָר, חלעבען, וואס איז שטארק פארבאָטען מיט אלע פארבאָטענישען, אָסור־חזיר, דערמיט זיך צו בענוטצען. זיסט, וואָלט ער פשוט טאקי געקענט מחיה־מתים זיין. אויף כפרות פעריקלא, אלטע גויעס, מאָטערקעס מיט זייערע קרייטעכצער! הערצע'ס שטייגער לעבען איז איבערהויפּט נישט געווען לייטען גלייך וויא בייא אנדערע יודען — קיין שיינקעל אין שטוב בייא איהם נישטא, חוץ קיה איז נאך אין שטאל דאָ א פּאָר אָקסען, א פערד אויך, א פּויער, טראָחים, אויף שכירות, אויך, אויף צו אקערען, בעארבייטען דיא פעלדער, וואס זיינען איהם איבערגעגאנגען בירושה פון זיינע עלטערן. א הונט, עס פארשטעהט זיך, איז אויך געווען, דער איינציגער יודישער הונט אין דעם שטעדטיל. אין שול אריין איז הערצעל געגאנגען זעהר זעלטען, נישט דערפאר ווייל ער איז געווען אין אפּיקורוס, האט נישט מורא געהאט פאר גאָט, חלילה! אדרבה, ער האט גע־גלויבט אפילו אין רוהות, מורא געהאט, געציטערט וויא געוועהנטליך א יוד נאָר וואס דען? גלאט אזוי זיך, נאר אָהן א שום טעם. דאס איינענע טאקי מיט עמיצען אנדערש, ער זאָל פארפעהלען נור א מנחה, וואָלט מיט איהם געהאט צר טאָהן א וועלט מענשען — סטייטש הולטייא אָנזעטצען א מנחה! הערצעל אָבער האט זיך געמענט אָנזעטצען הונדערטער מנחות און נארנישט. קיינער האט זיך

דארויס גאר נישט נעמאכט, ווייל ער איז פאררעכענט געווען בייא איטליכען פאר
א יונגעל, א צוטראגענע מין בריה, מישטעהנס־געזאגט. היינט טאקי האט מען נאך
מורא געהאט, צו־וואס זאל מען זיך דא נארען, פאר זיין קוויטש אויף. איז ער גע־
קומען א מאל אין שול איז זיין בעסט ארט געווען צווישען יונגליך ווייסע חברה,
הינטער דער בימה, עס ווערט דארט א לעבען, א גערעדערייא, א געשטופערייא,
און דאוונען נישט קיין ווארט, דער שמש מעג זיך, פון יוצא וועגען, שרייען: שא!
און שיינע בעלי־בתים מעגען פאטשען אויף דיא שטענדערס, מיאוס־קרומענדיג זיך,
און מאכען: אי, אי!

הערצעל־קיילעס איז געווען פאר שלמה'לען אקוראט ווייא געווינשען. דיא
דאזיגע צווייא, פארשידען אין דיא יאהרען, זיינען געווען עפיס ווייא איינס אין זייערע
געפיהלען. דאס וואס שלמה'לען האט עפיס אלץ געמאנטעט, אינווענינג אין איהם
געבורטשעט; אזוינס וואס לאזט זיך נישט דערקלערען, א מין ציהעניש אזעלכס
ואס אהן א נאמען; עפיס אזוינס, וואס איז נישטא בייא אלע פערזארגטע,
שעהנע יודען אין דעם שטעדטיל, מיט וועלכע כ'איז איהם עפיס איינג, עס קוועטשט
איהם, שטיקט אי־ם נור צום חלש'ן — אט דאס האט ער, דיא נשמה זיינע, דער־
שמעקט, מעשה־שטן, אין הערצעל־קיילעס. און לויט ווייא עס ווייזט זיך שפעטער
ארויס, האט דער יצר־הרע קיין בעסערן חבר פאר שלמה'לען טאקי נישט געקענט
אפזוכען.

ענדע.

12

אייזיק דער שמיד און הערציל קיילעם דער סטאָליאר, וועלכע האָבען זיך גערעכענט ביים שטעדטעלדיגען עולם פאר בכבוד׳דיגע בעלי־בתים, זענען דערמיט געווען א חידוש צווישען די אַלע אַנדערע בעלי־מלאכות דאָרט, אין יענער צייט, דאָס אייגענע טאַקע, וואָס א יוד מיט א אויבעל־דענסמאָל, אָדער א יוד מיט א „פּאַטאָסוואָ" דערנאָך, און א יוד מיט א טיטעל „סאָוויעטניק" היינט, ביי וועלכע „שרייבערלעך" איז אָנ־געשטאַנען צו עסען פיש שבת, בימים ההם, און שררות צו טאַנצען אויף בעלער בזמן הזה. ס׳איז דאָך באמת טאַקע א וואונדער: בעלי־מלאכות — און א פנים פון מענשען! יודען — און אזא כבוד! . . .

יאָ אזוי טאַקע! ווי יודען ביי די אומות־העולם אזוי זיינען די בעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד ביי יודען. מעגליך, אז היינט נאָך ליגען זיי אויך אין דער ערד, אָבער פאָרט ניט אזוי טיעף ווי אַמאָל. היינט זענען בעלי־מלאכות צווישען יודען דאָך נישט פערהאַסט. דער עולם פער־האלט זיך אַקעגען זיי שען, פריינדליך, ווי עס געהער צו זיין. מיוחסים נאָר, צוויי־פנים׳דיגע, זענען אַקעגען זיי אין הארצען אַנדערש ווי מיט׳ן מויל,

אויך טאַקי ווי עס געהער צו זיין. נאָר אַ מאָל אָבער, און בפרט נאָך אין אַזאַ מקום תורה און יחוס ווי דאָס שטעדטעל ק... זענען בעלי־מלאכות געלעגן אין דער ערד טיעף ניין איילען — זעהר שטאַרק דערנידעריגט. האָבען אַ בעל־מלאכה אין דער משפחה, אַ שניידער, אַ שוסטער, אַ שטיי־נער, איז געווען אַ פּלעק, אַ שאַנדע. עס האָט זעהר אָפּט געשאַדט צו אַ שידוך. אין בעלי־בתי'שען גראַד פלעגט מען אין שידוכים זוכען יחוס, פלעגט אויסגראָבען פון דער ערד רבנים, לומדים, שוחטים, חזנים, בטלנים, און בענגראָבען דעם בעל־מלאכה, טאָמער האָט ער זיך געפונען אין דער משפחה. דאָס הייסט פאַרלייקענט זיין געביין: עט, ווייס איך וואָס, גאָרנישט, פערד'ס פוס־פּיטקעוועו! אַ שענקער, אַ ארענדאַר, אַ בעל־אכסניה, אַ קרעמער, אַ מלוה, זיי דאַגעגען זענען געווען נישקשה. אדרבה, זעהר פיינע מחותנים, אין שטאָדט געהייבענע בעלי־בתים מיט אַ ברייטער דעה אומעטום: אין באָד, אין שוהל, להבדיל, און אין קהל־שטיבעל. דערקלעהרען לאָזט זיך עס דערמיט, וואָס קיין אַנדערע נישקשה־דיגע פּרנסות פאַר לייטישע יודען זענען אַ חוץ די נישט געווען. דערפון האָט מען געקענט לעבען פאַר זיך און אַ מאָל פאַר אַנדערע אויך — מיט אַ נדבה, מיט אַ טובה און אַ גוט וואָרט. האָבענדיג צוליעב זייערע געשעפטען בעקאַנטשאַפט מיט פּריצים, גרויסע לייט אין די הויכע פענסטער, איז מעגליך זיי געווען צו העלפען איינעם אָדער דעם כלל אין אַ נויטפאַל. ניט איין מאָל נאָר איז די ישועה געקומען דורך אַ פּריצישען בעל־אכסניא, דורך אַ ארענדאַר און דורך אַ מלוה, אַ באַנקיר הייסט עס היינט. סתם ארענדאַרעס אין דערפער — איז זייער הויז אָפען געווען פאַר אָרעמע אורחים, וואָס זענען אויפגעקומען גע־וואָרען מיט עסען און טרינקען און מיט אַ נדבה אויך. מיינסטענס פלעגען אַרענדאַרעס אויסוועהלען פאַר זייערע טעכטער חתנים די בעסטע בחורים פון די ישיבות. אָט אויף אַזאַ שטייגער זענען יענע געווען דאָס, וואָס יששכר און זבולון אַ מאָל אין זייער צייט. זבולון האָט געהאַנדעלט און אונטערגעשטיצט יששכר'ן, וואָס האָט בעגעהרט לערנען תורה.

קהל האָט געהאַלטען בעלי־מלאכות אין דער מורא, אָבגעזונדערט פון בעלי־בתים אין פיעל זאַכען פונ'ם שטייגער לעבען. אַ בעל־מלאכה האָט נישט געטהאָרט שבת אָנטאָן אַ זיידענע קאַפּאָטע, טראָגען אויפ'ן קאָפּ אַ שטריימעל. אין בית־המדרש, אין קלויז, איז זיין אָרט געווען אויף דער לעצטער באַנק, הינטער דער בימה. צו דער תורה פלעגט מען איהם אויפ־רופען „החבר", נישט קיין „מורנו", אַ דאָס זעהר זעלטען, צולעצט צווישען די געשטוקעוועטע עליות. דערפאַר האָט מען איהם אָבגעגעבען אינגאַנצען דיביידע „תוכחות" ווי גרויס זיי זענען. ביי איהם בלייב עס. אויף אסיפות מיט די פיינע־בריות וועגען שטאָדט־זאַכען איז זיין פוס נישט געווען. זיין

דעה האָט מען נישט געפרעגט. פאַר עזות וכדומה עפּיס אַ פערברעכן, האָט מען איהם אויסגעשייגעצט, אויך אויסגעפּאַטשט, און אַ מאָל טאַקי מקיים פּסק געווען אין קהל־שטיבעל. זיינע קינד־ער פלעגט מען „חאַפּען", „אָבגעבען" אין דער דינסט, אַ כפּרה פאַר בית־המדרש'ניקעס, טאַטענס־קינדער. זעהר גוט טאַקי שיקט זיך דאָ צו זאָגען „טאַטענס־קינדער", ווייל צו קינדער פון בעלי־הבתי־שען שטאַנד פלעגען אַ מאָל שטעהן צוגעשריבען כלומר'שט ווי ברידער, כדי צו זיין פאַר זיי די כפּרה־הינדלעך, אָרעמינקע, ווילד־פרעמדע, ניט זייערע קרובים, ניט זייער טאַטענס קינדער. —

אליין פאַר זיך זענען די יודישע בעלי־מלאכות אין יענער צייט געווען, ניט היינט געדאַכט, געפאַלען. דאָס אויסלערנען זיך עפּיס אַ מלאכה איז פון אָנהויב־אָן זעהר שלעכט געווען אָוועקגעשטעלט. און דערפון איז ארויס־געקומען זעהר פיעל נישט קיין גוטע זאַכען. אַ לערען־יונגעל ביי אַ ליאַדע בעל־מלאכה'לע האָט בעדאַרפט יאָהרענלאַנג אָוועקטראָגען פּאַמייניצעס, העלפען אין בעלי־בתי'שקייט דער בעל־הבית'טע און חאַפּען פּעטש און קלעפּ ווי האָלץ. אַז געלערענט די מלאכה האָט ער מכות, האָט ער זי מכות טאַקי געקענט. ער איז געווען דערנאָך אַ פּאַרטאַטש, אַ פערביטערטער, אומגליקליכער מענש. פאַר צרות ליעב געהאַט דעם טרונק. די האַנד זיינע איז געווען פריי אויף אַ קלאַפּ, מכבד געווען אמאָל אפילו דאָס אייגענע ווייב אויך. אַז אָך־און־וועה די לערענייונגלעך, נעבעך, וואָס זענען צו איהם, אין זיין צייט, אין די הענד אריין! און ווער, מעשטיינס־געזאָגט, זענען עס געווען די יונגלעך, וואָס זענען אריין צו אַזעלכען לערנען די מלאכה? יתומים, אָרעמינקע, פאַרוואָהרלאָזטע, ניט געלערענט אין קיין חדר, ניט געקענט קיין עברי — עם־הארצים; דאָך ווי שלעכט די לאַגע פון די בעלי־מלאכות איז געווען, האָט זיך צווישען זיי געפונען זעהר פיעל גוטע, פאַרשטענדיגע מענשען, אויך אַזעלכע מיט האַרץ, געפיהל און לעבע־דיגע פרעהליכע קבצנים.

ווי אָרעם, פעראומערט דעם בעל־מלאכה'ס דירה האָט אויסגעזעהן פון דרויסען, אַזוי לעבעדיג־פרעהליך איז דאָרט צייטענוויז געווען פון די פועלים בשעת דער ארבייט. עס שטעהט זיך, אַ שטייגער, איציק דאָס שנייי־דעריל מיט אַ פּרעסיל אין דער האַנד איבער אַ שטיקעל ארבייט, הויבט־אָן אויף אַ קוויטש אַ מאַרש, צוקלאַפּענדיג צום טאַקט מיט'ן פּרעסיל, און חברה פועלים, בחורים, ארום טיש, ארבייטענדיג געשווינד מיט דער נאָדעל, העלפען אונטער, דער אויפ'ן געליינקעל, יענער אויפ'ן ביי־קולכעל, איטליכער מיט וואָס ער קען, און עס שפּילט זיך אָב אַ „מלך עליון" טשאַקענדיג, לעבעדיג, אַזש מלאכים מעגען זיך פרעהען. און טאַקי באַלד דערנאָך פערקרימט זיך איינער, נאָכמאַכענדיג אויף אַ אומעטיג קול דעם בדחן, ווי ער זאָגט גראַמען

צו אַ בערדעקענס. אַ טייל בחורים שפּילען־צו ווי די כלי־זמר אַ שטיל טרויע־ריג ניגון׳דיל, די איבעריגע פאַרגעהן זיך ווי די ווייבער אין אַ געוויין. ס׳איז אַ יאָמער, אַ קלאָג — און פון דער קאַצען־מוזיק לאָזט זיך אויס אַ „כשר־טאַנץ״! חברה געהט, זיצענדיג ביי דער ארבייט, מיט דער כלה אַ כשר־טאַנץ. אַנשטאָט „שבת״ טהוט איינער דעם אַנדערען אַ קניפּ, ארוק־אראָב פון הינטען דאָס היטעל און מען שרייט־אויס זינגענדיג: וויוואַט! די בעל־הבית׳טע, די שניידערקע, שטעלט אַנידער אויפ׳ן טיש אַ גרויסע פולע שיעל אָבגעקאָכטע קאַרטאָפעל, הייסע־זודיגע מיט דער שאָלעכטס, און מען מעג געהן אָנקוקען אויף בילעטען, מיט וואָס פאַר אַ גיבקייט די קאַרטאָפעל ווערען אָבגעשיילט, אין מויל אריינגעחאַפּט און אראָבגעשלונ־גען. מייסטערהאַפט! אַזעלכע בריה׳ס אויף קאַרטאָפלעס־עסען, ווי שניי־דער־יונגען וכדומה זענען, איז שווער אויף דער וועלט צו געפינען. זיי האָ־בען דרינען זיך אויסגעאַרבייט, בעקומען אַ ידיעה, ווייל דאָס, קאַרטאָפעל הייסט עס, איז זייער שפּייז, משטיינס־געזאָגט, טאָג־טעגליך.

דאָרט ביי די פּועלים ווערען אָפט געזונגען לידלעך, איינענע ארבייט טאָקי, וואָס געהן דערנאָך ארויס אויף דער וועלט, צווישען עולם, פאַלען אריין אין מויל צו מיידלעך, דינסטמיידלעך און בעקומען דעם נאָמען „פאָלקס־לידלעך״. פּועלים, וואָס פלעגען וואַנדרעווען, ארבייטען ביי גוים אין די דערפער, האָבען אין זייערע לידלעך אריינגעמישט גוי׳אישע ווערטער, אַזוי אַז ס׳איז אויסגעקומען האַלב יודיש, האַלב רייסיש. דער „תוך״ פון די לידלעך איז געווען זעהר פערשיעדען. ס׳איז געוועזען אַזוינע איבער ליעבעס, אַ דינסטמיידעל, אַ שטייגער, פאַרבייינקט זיך אין דער פרעמד נאָך איהר געליעבטען, דערמאָנט זיך וויינענדיג אָן די גוטע, זיסע מינוטען, ווי זיי פלעגען פאַרברייינגען צוזאַמען ווי אַ פּאָר טויבען אויפ׳ן שפּאַציר, אַ מאָל אין געדיכטע וועלדער און אַ מאָל צווישען ווייץ און קאָרן, אָדער סתם אַ מיידעל גיסט אויס איהר האַרץ, ציהט זיך מיט דער נשמה צו עפּיס אַ חתן, ווי אַ קליין קינד מיט די הענטלעך צו דער שיינענדער לבנה. אויך לידעלעך פון אַ שנור איבער אַ בייזע שוויגער, פון אַ יתומה איבער אַ שטיפמוטער, לידלעך פון יודישע רעקרוטען, ווי זיי געזעגענען זיך מיט אַלע זייערע ליעבע פאַר׳ן אַוועקגאַנג אין דינסט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען. בעווייבטע געזעגענען זיך מיט ווייבער און קינדער, יונגלעך, קליינעטשקע, נעבעך, ביים „דיאַדקע״ אויף די הענד, אין ברייטע, לאַנגע פעלצלעך, צוויי מאָל אַזוי פיעל ווי זיי, געזעגענען זיך מיט טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער. אַזעלכע הייסען אין די לידלעך בידנע יתומים׳לעך, וואָס ווע־רען, ווי פון אַ בוים אָבגעריסענע בלעטלעך, פערוואָרפען העט־העט וויית אין די קאַלטע ערטער, ערגיץ אין אַ העק, צווישען פרעמדע, גראָבע פויערען,

צו פּאַסען דאָרט ביי זיי חזירים, און גאָט ווייסט וואו זייער געביין וועט אהינקומען. טאַטע־מאַמע וועלען אפילו נישט זיצען „שבעה״. צווישען די לידלעך איז דאָ פּיעלע איבער נגידים, קהלס־לייט און כלי־קודש, אין וועל־כע זיי רעכענען זיך אָב מיט די אַלע פּיינע בריות פאַר די צרות און לייד, וואָס זיי שטעהען פון די לייט אויס, און לאָזען אויס צו זייער קאָפּ אַל־דאָס בייז מיט שאַרפע ווערטלעך און שפּיציגע שטעכווערטלעך. יענע הייסען ביי זיי: יאָלדען, שמעלקעס, דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, צימעס, לאָקש, קאַפּהאָהן־דאָס, שענע־ריינע־מורינו׳עס. מען קען מיט רעכט זאָגען, אַז ביי די בעלי־מלאכות האָט געטליעט אַ פּאָעטישער פונק. זיך געלאָזט פּיהלען אַ יונגע פרישע נשמה, און דערמיט טאַקי לאָזט זיך דערקלעהרען זייער אומגאַנג ווי חברים מיט קינדער, זייער ליעבשאַפט עד היום צו שרייבער, פּאָעטען.

קינדער זענען פון דער נאַטור אויך שטיקלעך בעלי־מלאכות, זיי האָבען ליעב צו מייסטערען, שניצען, בויען, מאָלען וכדומה. דאָס יודישע חדר־יונגעל, אַ שטייגער, נעהמט זיך מיט חשק שניצען פאָרמעס און גיסען דרעהדלעך אויף חנוכה, מאַכען המן־קלעפּלעך אויף פורים, מאָלען רייזלעך און קלעפּען אויף די פענסטער שבועות. נאָר אָנשטאָט אונטערצוהאַלטען דעם חשק ביי קינדער צו מייסטערען, דערשטיקט מען איהם נאָך באַלד אין אָנהויב מיט שטרענגע מיטעל — לאָזען זיי בעסער לערנען, זאָגט מען, נישט פארנעהמען זיך מיט נאַרישקייטען. טרעפט זיך אָבער אַ מאָל, אַז קינדער קומען צו בעלי־מלאכות, זענען זיי זיך פּשוט מחיה פאַר גרויס פאַר־געניגען צו זיצען און צוקוקען זיך, צוהערען זיך, ווי יענע אַרבייטען, ווי יענע ריידען, זינגען, זאָגען גלייכווערטלעך. נאָך דעם אומער, פינסטערע צורות, בייזע פּנים׳ער און פאַרקלאָגטע נשמות, וואָס זיי זעהען פאַר זיך שטענדיג אין חדר, אין בית־מדרש און אין דער היים, איז אַ פרייע מינע, אַ פרעהליך פּנים, אַ גוט וואָרט, פאַר זיי גאָר אַ דערקוויקעניש, די אויגע־לעך קוקען, די אויערלעך האָרכען און דאָס הערצעלע קוועלט, איז זיך מחיה!

יונגלעך זענען בעלי־מלאכות, בעלי־מלאכות זענען יונגלעך. אי די אי יענע האַלט מען אין דער מורא, זיי זאָלען האָבען תרבות. די — תרבות פאַר טאַטעס און יענע — תרבות פאַר בעלי־הבתים!

אַז אייזיק דער שמיעד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר זענען אויס־גענומען געווען פונ׳ם כלל דערנידעריגטע בעלי־מלאכות אין שטעדטיל, האָבען זיי דערמיט געהאַט צו פערדאַנקען זכות אָבות. זיי האָבען גע־שטאַמט פון אַ שענער משפּחה, זיך גערעכענט פאַר קרובים מיט די פיינסטע לייט אין שטעדטיל. די טאַטעס זייערע, אָנגעזעהענע, יוסטע בעלי־הבתים, האָבען איבערגעלאָזט זיי בירושה הייזער אויפ׳ן מאַרק, דער שענסטער

פלאַץ אין שטעדטיל, און שענע שטעט אין מזרח־וואַנד, אין שוהל דאָרט.ביידע זענען געווען שכנים מיט רבי חיים׳ן. אייזיק׳ס הויז איז געשטאַנען אין דער רעכטער זייט פון זיינער, און הערצעל קיילעס הויז — אין דער לינקער זייט. די דריי שכנים האָבען געלעבט גוט צווישען זיך, פלעגען איי־נער צום אנדערען קומען אויף שמחות און גוט־יום־טוב ביטען. אייזיק׳ס זוהן, מאיר־איצע, א וואויל יונגעל, מיט א קעפעל צו מייסטערווען שפיל־צייג, אויפטאָן הסברות און גראַגערס, המן־קלעפּלעך, האָט געלערענט מיט שלמה׳לען אין איין חדר. און הערציל־קיילעס זוהן, בן־ציון, איהם האָט רב חיים געגומען אומזיסט פאר א חבר צו זיין עלטערען זוהן, מיט וועלכען ער פלעגט לערנען א שעה אָדער צוויי שעה, ווען נאָר ער האָט צייט געהאַט. פון א זיידענע קאַפּאָטע און א שטריימעל שבת און יום־טוב, רעדט מען שוין נישט, אז זיי האָבען געטראָגען. די שאלה איז נאָר, ווי קומט עס, אז טאַטענס קינדער אַזוינע זאָלען זיין בעלי־מלאכות? לייט זאָגען: „א קליפה איז אין זיי אריין, אין דער יוגענד, זיי אָבגעריסען פון לערנען און פאַרדרעהט דעם קאָפּ מיט נארישקייטען, מיט יונגעלשע זאכען. יונגלעך זענען זיי געווען און יונגלעך זענען זיי געבליבען. עס האָט אין זיי גע־בורטשעט די קליפה, געבורטשעט, געבורטשעט, און וואָס איז פון זיי גע־וואָרען צום סוף? גאָרנישט, בעלי־מלאכות! נאָר... פאַרט טאַטענס קינ־דער".

אָט צו אַזעלכע אַלטע־יונגלעך האָט שלמה׳לען דער יצר־הרע געטראָגען. דאָס איז געווען דעם יצר־הרע׳ס לעצטער שטויס שלמה׳לען, ביים ארויס־שטופּען איהם פון „יענעם עולם". אצונד וועט ער שוין, ווי א קוואַצקע, שטענדיג איבער „ביצה" נישט זיצען!

13

אמת טאַקי, ווי אַלטע יונגלעך זענען ביידע, אי אייזיק דער שמיד אי הערציל קיילעס דער סטאָליאר, פאר שלמה׳לען געווען ווי געוואונשען; נאָר, וואָס אָנבעלאַנגט אייזיק דעם שמיד, האָט שלמה׳לעס הארץ געצויגען ניט אַזוי צו אייזיקס פערזאָן ווי צו זיין קוזנע. די קוזנע האָט עפּיס גע־רעדט איהם צום הארצען, געוועקט אין איהם זיסע־אָנגענעמענע געפיהלען א סך מעהר ווי אייזיקס חקירות. אקעגען־זשע הערציל קיילעס, איז ער אליין טאַקי, ער מיט זיין פערזאָן, ווי ער שטעהט און געהט, מיט זיינע תנועות, און אַלע זיינע קאַפּריזען, אַלץ מיט־אנאַנד, ווי ביי קיינעם ניט אין שטעדטיל, האָט שלמה׳לעס הארץ צו זיך געצויגען. הערציל קיילעס

אליין איז געווען, ווי זאָל מען עס זאָגן, עפּיס אַ מין קוזנע — עס האָט אין איהם געגליהעט, געברענט אַ פייער.

די ליידיגע צייט זיינע פון׳ם לערנען טיילט שלמה׳לע, לויט דער וועטערונג און די פערשיעדענע צייטען פון׳ם יאָהר, צווישען אייזיק דעם שמידס קוזנע און הערציל קיילעס. אָסיענצייט, אַ שטייגער, אין די בלאָטעס, אָדער בשעת אזוי אַ מיאוסע פּאָגאָדע, אז ס׳איז נאָס און קאַלט, בלאָזט פון אַלע זייטען, דער הימעל איז אָנגעדרודעלט, שלעפּט אויף זיך ארויף, מעשה־קבצן, אַ שטאַרק אָבגעבליאַקעוועטען מאַנטעל פון אַ מיתה־משונה־קאָליר, מיט פלעקען, מיט לאַטעס אויף לאַטעס פון גרויע, שוואַרצע, טונקעלע וואָלקענס און וואַרפט אָן אויף איטליכען אַ מרה־שחורה מיט זיין פינסטערען פּנים — דענסטמאָל טרייבט עס שלמה׳לען אין קוזנע אריין, ער פערקלייבט זיך דאָרט צווישען אָנגעוואָרפענע געצייג אין אַ ווינקעלע, בלייבט זיצען פערשטאַרט שטיל, פערטראַכט און קוקט. עס הידעט דער בלאָז־זאַק, עס פלאַמען די קויהלען, אייזענס גליהען, פונקען פליהען — שלמה׳לע איז פערגאַפט, פערצוויבערט, עס טראָגט איהם דער קאָפּ, פערפליהט עס עט־עט אין די ווייטע עולמות אריין, עס טרעטען פאַר איהם ארויס געטליכע בילדער, שענע געשטאַלטען פון וואונדערליכע מעשיות, אַלטע אגדתות — אַלסדינג וואָס דאָס הארץ גלוסט. פון די פלאַמענדע קויהלען אינ׳ם אויווען, קוקען צו איהם ארויס שוואַרצברענענדיגע אויגען. דער אויפגעבלאָזענער זייל פייער דאָרט וועררט ביז אין הימעל אריין אַ הויכער לייטער, די פונקען — פליהענדיגע מלאכים ארויף און אראָב אויף איהם. קלאַפּ־קלאַפּ, אויף דעם גליהענדיגען אייזען קלאַפּען די האַמערס — און עס דאַכט זיך, דאָרט, דאָרט ברעכען זיך פון פערצוויבערטע פּאַלאַצען די שלעסער און עס געהען ארויס פונ׳ם לאַנגען שלאָף אויפגעשטאַנענע בת־מלכות, שענע, שיינענדיגע, און פון צווישען זיי לויכט ארויס ווי דער מאָרגענשטערען פראַדיל, זיין פראַדיל! דער בלאָז־זאַק הידעט־הידעט — און שלמה׳לע ווערט אָנגעצונדען, רויט ווי פייער... אָט אין אַזאַ מרה־שחורה׳דיגע פּאָגאָדע פלעגט שלמה׳לע, ער אליין מיט לייב און ביינער, זיצען אין קוזנע, פערשלאָגען אין אַ ווינקעל, נאָר די נשמה זיינע, זי פלעגט זיך אויפהויבען און פערפליהען אין אַנדערע וועלטען, וואו ס׳איז איהר ליכטיג, וואַרם, שען, וואו עס שפּראָצט, עס בליהט און עס לאָזען זיך זעהען זעהר גוטע וואונדער־שענע זאַכען. שלמה׳לע, הייסט עס איז אַ בורא, ער בעשאַפט און לעבט אין זיינע, מיט דעם כח־הדמיון בעשאַפענע וועלטען — און די נשמה זיינע האָט הנאה.

איז אָבער גאָטס וועלט, דאָ ביי אונז, מילד, שען, דער הימעל לויטער, די זון שיינט — ציהעט עס, ציהעט שלמה׳לען אָבצוגעבען זיך איהר, אָט

אזוי ווי זי איז אינגאנצען מיט ליב און לעבען און אלע חושים טאקי. און דענסמאל טרייבט עס איהם צו הערציל קיילעס, וואס איז מיט זיינע גענג און זיין שטייגער לעבען איהם צום הארצען, מעהר פון אלע יודען אין שטעדטיל, וואס זיין הויז און דאס גאנצע בעל־הבתי׳שקייט זיינס שמעקט עפיס מיט דארף, מיט א פרישען ריח פון פעלד. דען וואו איז עס דערהערט געווארען, אז א יוד, א שטאדט־בעל־הבית, זאל זיך אבגעבען מיט עופות, מיט בהמות, האבען ביי זיך אקסען, פערד, א גוי, להבדיל — טראחים, צו בעארבייטען די פעלדער, און א הונד א צוגאב דערצו אויך? א יוד, וואס זיינע מבינות שטעקט אין א אתרוג, אין הושענות, זאל זיך נאריש מאכען, שטעקען ציעפקעס אין עפעל און בארענבוימער ביי זיך אין גארטען! א יוד, א שטאדט־בעל־הבית, וואס בעדארף מעהר נישט וויסען דעם מארק, דעם בית־מדרש און שבת בייטאג נאכ׳ן טשאלענט שלאפען, זאל מעשה־קונדס, ער מיט זיין בחור׳ל, גאר געהן אפט שפאצירען!

שלמה׳לע ווערט ביי הערציל קיילעס אין הויז א היימישער, מיט זיין זוהן, בן־ציון, רבי חיים׳ס אמאלדיגער תלמיד, ווערט ער א נאהנטער חבר,ביידע האבען זיך ליעב דאס לעבען.

בן־ציון האט אין זיך געהאט דאס, וואס א שטאדט־יונגעל און א דארפס־יונגעל אינאיינעם. ער האט געקענט אריינקוקען אין די קליינע אותיות׳לעך, אבלערנען א בלעטעל גמרא און קיין חשק ניט געהאט צום לערנען, אבגעבען זיך מיט דעם בעל־הבתי־שקייט, אין הויז, אין פעלד מיט גרויס ליעבשאפט. בטבע איז ער געווען א גוטער, א שטילער, האט מעהר געטהאן ווי גערעדט. שלמה׳לע פלעגט איהם פארשטעהן אויפ׳ן וואונק. עס זיצט זיך, א שטייגער, בן־ציון, אין א זומער־טאג, ביי זיך אויפ׳ן גאניקעל. די זון באקט, א שרעק. דער הונט ליגט איהם צו די פיס, אויסגע־צויגען אויפ׳ן בויך, מאכענדיג מיט די זייטען פאר היץ. צייטענווייז טהוט ער א הויב דעם קאפ, א עפען דאס מויל — א לאפ־חאפ א פליג! איהם ביי דער זייט זיצט די קוואצקע מיט צושפרייטע פליגעל, פון אונטער וועל־כע עס לאזט זיך הערען א פיסק פון קליינע הינדלעך. דאס רוהעט מען דא פונ׳ם אנלויפען זיך אין דרויסען ביז אצינד. דער מארק איז אבגערוימט, מען זעהט קיין לעבעדיגע בעשעפעניש דארט נישט — בהמות זענען אין פעלד, קינדער, להבדיל, זענען אין חדר, און גרויסע געניצען אין שטוב, אין קלייט, לעבצענדיג נאך א קאלטען טרונק וואסער. אויף דער גלייכער וואנד ערגיץ דראפעט זיך א קאץ, בלייבט אינדערמיט שטעהן, אויסדרע־הענדיג דעם קאפ, קוקט, טראכט, איז זיך מישב, וואס זאל זי טאן, צי ארויף ווייטער, צי אראב? שלמה׳לע רוקט זיך דענסטמאל ווי א קעצעלע ארויס פון שטוב, נאכדעם ווי ער האט ווי ס׳איז אבגע־פטר׳ט, צוגעגרייט דאס

שטיקעל לייענען פאר׳ן פאטער. עפּיס ביינקט זיך איהם, ציהט עס איהם, די אויגעלעך קוקען, קוקען אהין, וואו דער הימעל לאזט זיך אראב, וואו עס ציהט זיך א טונקעל־גרינע ליניע פון שפּיצען הויכגעוואקסענע בוימער. ער טהוט א בליק — א, עס זיצט בן־ציון! מיט איין שפּרונג איז ער נעבען איהם. ביידע שווייגען און איינער דעם אנדערען פארשטעהט, וואס ער וויל. בן־ציון טהוט א וואונק, א סמארע מיט דער נאז, הייבט זיך אויף און לאזט זיך געהן, און שלמה׳לע מיט א שיינענדיג פּנים׳ל נאך איהם. דאס לאזט מען זיך ארויס פונ׳ם שטעדטיל וויט אויפ׳ן שפּאציר.

אויפ׳ן וועג, הינטער׳ן שטעדטיל, געהט בן־ציון אריין צו זיך אין שייער, געוואהר ווערען צום אנגעלעגטען פרישען היי דארט. ס׳איז פריש, קיהל מחיה, דער ריח פון היי צוגעהט אין אלע גלידער. די ביידע חברים טהוען זיך דערויף אווארף און גלייכען אויס די ביינער, ליגען און קוקען ווי די שווערבעלעך פליהען ארויס־אריין, ארומדרעהענדיג זיך מיט א שווישטשער ארום די נעסטען זייערע דארט אונטער דעם שטרויענעם דאך. זיי אקעגען שטרעקען זיך ארויס אפענע געלע פּיסקלעך פון יונגעטשקע נאקעטע פויגעלעך, וואס ווילען עסען.

פונ׳ם שייער געהט מען און מען קומט צו א גלייכען פרייען פּלאץ, וואו עס ציהען זיך אוועק וויט אין דער לענג, אין דער ברייט פעלדער מיט אלערליי תבואות. עס זעהט זיך דארט פונדערווייטענס א געמעהל, ווייס־רויטליך בליהענדע רעטשקע, איינגעפּאסט אין א ראם פון גאלד־געלע ווייץ ארום און ארום. בלויע בלימעלעך צווישען קארן פארנעהמען די אויגען, און פליהענדיגע, שפּרינגענדיגע גאטס בעשעפעניש דארט זושען אן פולע אויערען. בן־ציון בעטראכט דארט זייערס א פעלד מיט האבער און איז העכסט צופרידען. לאזט זיך פון דארט געהן ערגיץ אין דער זייט, שלמה׳לע נאך איהם. ביידע רויט ווי א צוויק, ביידע פארגניגט, ניט צו רעדע קיין ווארט און קומען צו א לאנקע. דארט פּיטערען זיך פערד, גע־פענטעט אויף די פעדערסטע פיס. דערביי ברענט א פייעריל אונטער א אלטע ווערבע, וואו טראחים באקט קארטאפעל און מאכט אן אונטערוואר־פענדיג דארע צווייגלעך, א רויך, צו פערטרייבען די קאמארעס. איין פערד, וואס נאהענט, דערזעהענדיג דעם בעל־הבית, הייבט אויף דעם קאפּ הויך, שפּרינגט אמאל דריי מיט די פעדערסטע געפענטעטע פיס און טהוט א הירזשע — ברוך הבא! הייסט עס. בן־ציון געזעגנט זיך מיט איהם, א קלאפּ געבענדיג עס הינטען אויף דעם רוקען, זאגט אן עפּיס טראחימען און געהט ווייטער, שלמה׳לע מיט איהם, און פארגעהען טיפליך אין א וואלד.

נאך פון דער ערשטער בעקאנטשאפט מיט׳ן וואלד האט שלמה׳לע

בעקומען פאר איהם דרך־ארץ. אי ליעב געהאט איהם, אי מורא געהאט האט ער פאר איהם. אין דער יוגענד נאך האט ער זיך אנגעהערט שרעק־ליכע מעשיות: אין וואלד זענען דא גזלנים, אין וואלד זענען דא חיות רעות — וועלף, בערען, שדים, נישט־גוטע זענען אויך אין וואלד דא. מיידלעך זענען א מאל אין וואלד געגאנגען מיט פולע שיסעלעך אנגעקליבענע יאגע־דעס, איז צוגעקומען א בער, זיך גענומען פרעסען די יאגעדעס, און די מיידלעך זענען קוים מיט׳ן לעבען אנטלאפען. היינט איז גלאט א סכנה פאר יודישע קינדער דארט פון שקצים׳לעך מיט הינט.

דאס ערשטע מאל ארייגקומענדיג מיט זיינע חברים אין וואלד האט איהם געטיאכקעט דאס הארץ, זיך ארומגעקוקט אין אלע זייטען און ביי א מינדסטען שארך פערביסען די ליפען און געמאכט — שא!

שפעטער, שפעטער, אויף זיינע שפאציר־גאנגען מיט הערציל קיילעס, מיט בן־ציון׳ען און דעם הונט, להבדיל, איז ער צום וואלד געוועהנט גע־ווארען. אז מען פלעגט זיך בעגעגענען דארט מיט שקצים, פלעגען איינע די אנדערע זאגען: „דאברי דען!" און פון ביידע צדדים די הינט פלעגען איינע די אנדערע זיך בעשמעקען, בעלעקען. פאר שדים איז אויך נישט געווען וואס צו שרעקען זיך. הערציל קיילעס האט געהאט צו זיי א שפרוך. — „זיי" האבען א מאל פארדרעהט א רעדיל דא אין וואלד — אזוי פלעגט הערציל דערצעהלען — געוואלט צונעהמען, צוטראגען מיט דעם דריידעל־ווינט א סטערטע היי, האט ער אינדערמיט רעדיל אריינגעווארפען א מע־סער, געזאגט א שפרוך פון אזא כתב־יד, וואס געהט איבער אין זיין משפחה פון עלטערען צו קינדער בשתיקה, און זיי צוטריבען אויף אייביג, לעולם ועד.

מורא, הייסט עס, איז שוין נישט געווען וואס צו האבען, דאך דער דרך־ארץ פאר׳ן וואלד איז ביי שלמה׳לען אויף תמיד געבליבען. איהם האט זיך דער וואלד פארגעשטעלט אין קאפ גאר עפיס א לעבעדיג בעשעפעניש. עפיס א מין פאלק אזוינס. עפיס שטעהען זיך אויף א גרוים שטיק לאנד בוימער — אלטע זקנים, זיידעס, עלטער־זיידעס, און יונגע, קליינוואַרג. איטליכער, דאכט זיך, שטעהט פאר זיך בעזונדער, נאר אין „גרונט" גע־נומען זענען זיי דארט טיעף פארפוטעט, פאראייניגט מיט די ווארצלען און ציהען די „יניקה", ווי אזעלכע פון איין שורש. זאל וועהען פון ערגיץ עפיס א ווינטעלע, שושקען זיי זיך איבער, סוד׳ן זיך, אנבויגענדיג די קעפ איינער צום אנדערען. קיינער שווייגט נישט שטיל, עס „ריהרט" אן איט־ליכען און איטליכער לאזט זיך הערען מיט זיינס, באסעוועט צו, טהוט א שאקעל מיט׳ן קאפ. א מינדסטער קלאפ ביי איהם דא, רופט זיך עס אב ביי איהם העט ווייט דארט. און זאל א בלאז טאן אויף איהם, ווי עס מאכט

זיך א מאָל, א פוילער, א בייזער ווינט פון צפון־זייט, האַפּט ער זיך אויף מיט א כעס, א צאָרן, עס רעש׳ט זיך, עס פילדערט פון גרוים ביז קליין. עס רווישט און שטורמט ווי חוואַליעס אין ים. פערשטומט ווערט וואו א לעבעדיג בעשעפעניש אין איהם, בעהאַלט זיך איז א לאָך פאר שרעק.

שלמה׳לע קען דעם וואלד, ווייסט זיין נאַטור, האָט אליין שוין געזעהן איהם צושפּילענדיג זיך אין א שטורם מיט א ווילדער קראַפט, און דעריבער בעקומט ער תמיד ביים אריינגאַנג עפּיס א אָבשיי פאר איהם, אפילו ווען ער שטעהט זיך שטיל רוהיג, ווען ער לאַדעט איין צו זיך, ווי א גוטער מכניס אורח, צוקומען אויסרוהען זיך אין זיין שאָטען, איז מכבד מיט רויטע און מיט שווארצע יאַגדעס און לאָזט שפּילען א קאַפּעליע פון זיסע נגונים. מיד פון דעם שפּאַציר אויף די פרייע, פרעהליכע פעלדער, זיצט ער אצונד מיט בן־ציון׳ען אָנגעלעהנט אונטער א צווייגהאַפּטיגען בוים, הערט זיך־צו, קוקט זיך־צו צו אַלסדינג ארום און ארום מיט דרך־ארץ און האָט אין הארצען שטאַרק הנאה.

פונ׳ם וואלד ארויסגעהענדיג לאָזט מען זיך צוריק אין שטעדטיל, מען האַפּט זיך אריין. שוין א ביסעל שפּעטליך, אין בית־המדרש, שאַ־קיטש, גלייך ווי גאָרנישט געשעהן, און מען פערבייסט מיט א מנחה.

אָנזעהענדיג זיך וואָס עס טהוט זיך אין דעם בעל־הבתישקייט ביי הערציל־קיילעס, נעהמט שלמה׳לע און ווערט א בעל־הבית אויך ביי זיך. זוכט אוים ארבייט אין גאָרטען, וואָס אונטער׳ן שטוב, קריכט צווישען די בייטען רייסען ציבעלעס, רעטיך, אוגערקעס, רייסט אוים דאָרט די קראָ־פּעווע, און קוקט זיך־צו דערנאָך א מאָל צעהן אין טאָג צו דעם גרינוואַרג, זעהן, צי ס׳איז שוין אויסגעוואַקסען! !... פאַרנעהמט זיך מיט טויבען, פאר וועלכע ער מאַכט פון שטרוי נעסטען אויף דעם בוידעם, אין א קאָרב, אונטער׳ן בעט, קריכט אַהין עפּטערס, ציקאַווע צו זעהן, ווי עס פּיקען זיך אוים היהנדעלעך.

גראָד מאַכט זיך אז אין שטוב דרעהט זיך ארום א אינדעטשקע, זעהר א שענע, בעליעבט ביים גאַנצען הויזגעזינד, און מען בעט זי אוים ביי דער מאמע, ניט צו שעכטען עס. ס׳איז דאָ אָהן איהר אויך א פּאָר־פּאָלק — א אינדיק מיט׳ן ווייב, אויף פּסח. לאָז זי לעבען און בלייבען אויף פּליד. די אינדעטשקע זעצט זיך למזל אויף אייער, פיהרט אוים א זעציל קינדער־לעך, און שלמה נעהמט אויף זיך, אין א גוטער שעה, די גאַנצע מיה מיט דעם קליינוואַרג.

און דעם אמת מוז מען זאָגען, ער האָט געטאָן זיין זאַך געטריי, זיי געשיינקט געגוג צייט און זיך אָבגעגעבען מיט זיי א סך מעהר נאָך וויפיעל

טאַטע־מאַמע האָבען געוואָלט, אזוי אז ס׳פּלעגען א מאָל צווישען זיי פאָר־קומען צוליעב דעם א ווערטלען־זיך אונטער פיער אויגען.

— דו! — מאַכט רבי חיים צום ווייב, וועלכע ער האָט, אויף דעם יודישען שטייגער, קיינמאָל נישט גערופען ביים נאָמען, נאָר סתם: דו — די אינדעטשקע איז דיין מלאכה. עס האָט זיך איהר פערגלוסט האָבען אינדעקלעך! דערוויילע לערענט נישט דאָס בחור׳ל. האָט אין זינען שטענדיג אינדיצקע, אינדיקלעך. נ־נ־נו!

— אָט האָסטו דיר שענם! — פאַרענטפערט זיך שרה מיט פער־דראָס — מיר האָט זיך פערגלוסט אינדיקלעך! אַלע אין שטוב האָבען גע׳חלש׳ט: לאָז איבער די אינדעטשקע! און אז ס׳מאַכט זיך עפּיס־וואָס, געהט צו מיר אוים דער צאָרן. ווי א יודישע טאָכטער איך בין, מאָרגען שיק איך, בלא־נדר, נאָך דעם שוחט, אויב דו ווילסט, און לאָז ער קוילען פון מיינט־וועגען די אינדעטשקע מיט די אינדיקלעך אינאיינעם.

— אָהן כעס! — זאָגט רבי חיים שוין ווייכער, כמעט מיט א געבעט — מיט דיר טהאָר מען נישט רעדען קיין וואָרט. באַלד ווערט זי אין כעס. צו־וואָס קוילען בעשעפּעניש, נעבעך? אז זיי לעבען, זאָלען זיי זיך לעבען. געלעבט אזא צייט און פּלוצלינג... א רחמנות, נעבעך, א צער־בעלי־חיים!

— וואָס־זשע ווילסטו פון מיר האָבען? — מאַכט שרה נאָך אַלץ מיט א ברוגז־פּנים — אז דו ביסט א בעל־רחמים, וואָס־זשע זאָגסטו מיר, וואָס?...

— גאָרנישט, גלאַט אזוי — פאַרענטפערט זיך רבי חיים מיט א גוט שמייכעלע — איך זאָג עס מיר סתם אזוי: אז דער קאָפּ ליגט איהם צופיעל אין די אינדיקלעך. אַלץ אין דרויסען, אין דרויסען.

— איך וויים, אסור, ניט, וואָס דו ווילסט — מאַכט שרה כלומר׳שט און טרעהרען שטעלען זיך איהר אין די אויגען — א קינד זאָל דעם גאַנצען טאָג, וויל ער, זיין פערשפּאַרט, איך האָב ניט קיין האַרץ פאַרוועהרען איהם אָנקוקען די ליכטיגע שיין. אדרבה, טאַטע, זיץ דו מיט איהם און לעהרען פון פריה ביז נאַכט, פאַר וואָס, טאַטע, קוקסט־דו איהם נישט אָן דעם גאַנצען טאָג?

— נו־נו־נו, גענוג! — טיטשעט רב חיים דאָס ווייב מיט׳ן פינגער, שמייכלענדיג צו איהר אזוי פריינדליך ביז זי טהוט אויך א שמייכעל — און שלום, אַלסדינג ווידער וואָס פריהער.

שלמה׳לען ווילט־זיך נאָכמאַכען הערציל־קיילעס אין שענע האַנד־ארבייט אויך. ער פערקוקט זיך מיט גרוים פערוואונדערונג אויף הערצילס „רבי יוסי מיט׳ן בת־קול ווי א טויב", וויל אויך עפּיס מאַכען און עס געהט ניט. נישטאָ קיין געצייג — פאַרענטפערט ער זיך פאַר אַנדערע און

פאר זיך אליין. צום שניצען ברויכט מען א שארף מעסעריל. דאס מע־סעריל, אויף וועלכען ער האט געשטעלט א פלעט פאר א גאנצען האלבען גראשען און עס געוואונען, האט נישט געטויגט. די קלינגלעך זענען געוועז פון בלעך, און צו מאלען, האט ער געזאגט, בעדארף מען פארב, בלויע, רויטע פארב. דעריבער איז ער טאקי ניט שולדיג. נאך גוט, כ׳לעבען, וואס עס געהט איהם די האנד, אויסצוקנייטשען פון פאפיר לאמטערנעס, אויסצושניצען פון א שפענדיל א אויערלעפעלע און מאכען א „בעזרת השם“ מיט א צוק, א דרעה אזוי, אז ס׳קומט ארויס מיט א פויגעל!

14.

דער וועג פון שלמה׳לעס לעבען ביז אהער, ווען אפילו ער איז ניט אויסגעשאטען געוועז מיט בלומען, דאך שלעכט האט מען איהם נישט גע־קענט אנרופען. לכל־הפחות האט זיך דער וועג געצויגען גלייך ווי א סטרונ־קע, גלאט אהן גריבלעך. שפעטער אבער הויבט דער לעבענס וועג זיינער אן זיך צוקרימען, ווערט גריבערדיג. ווייטער אביסעל איז ער שוין בע־וואקסען מיט דערנער, נאך ווייטער ציהט ער זיך שוין ארויף און אראב איבער בערג, איבער טאלען און טיפע אבגרונטען. דער גאנג אויף איהם ווערט שווער, וואס ווייטער ווייטער, אלץ ערגער ערגער, חאטש נעהם און פאל אנידער, חאטש טהו זיך, שונאי־ציון, א מעשה אן —

די ערשטע שטיינער איהם אויפ׳ן וועג — זענען צרות הכלל, צרות, פורעניות, וואס זענען כסדר איינע נאך די אנדערע אויף דעם שטעדטיל ק. אנגעשיקט געווארען.

איינע פון די הויפט־פרנסות, וואס דערמיט האט דאס שטעדטיל ק... אויסגעצייכענט זיך פון אלע אנדערע שטעדטלעך אין ליטא, איז געוועזן „אסטראחאנקא“ און בעזונדערענס דער „שלייער־ארטיקעל“.

אסטראחאנקא — דאס אז געוועזן אזא סארט ליינוואנד, געפארבט טונקעל גרין, און צונויפגעלעגט אין שטיקלעך פון א געוויסער צאהל ארשין, וואס פלעגט דינען מיינסטענס אויף אונטערשלאק און אויך אויף קאפטענס פאר ארמעלייט. פאר וואס די ליינוואנד האט געטראגען אויף זיך דעם נאמען אסטראחאנקע, דאס איז אין דער געשיכטע פונ׳ם שטעדטיל עד היום נאך ניט דערקלערט געווארען.

שלייער האט געהייסען זעהר א דין, געבלייכט שטיקעל ליינוואנד, לאנג און שמאל ווי א האנדטוך. אויך די שטעדטעלדיגע וועבערס מלאכה.

מיט דעם מין האנדטוך פלעגען ווייבער ארומוויקלען דעם קאפ איבער־דער קאפקע, אויסרגייטשענדיג עס אזוי, אז הינטען אויף דער פאטיליצע לאז ארעבהענגען צוויי עקען, אין דער גרויס און דעם געשטאלט פון מלינ־צעס און זיי ביי די זייטען צוויי קלענערע, מיט דעם נאמען „פאכעס".
דעם פארשלייערטען קאפ האט ווי א רייף ארומגענומען א צונויפגעלעגטע פאטשיילע, פארדרעהט מיט א קנופ אויפ'ן שטערען, און די עקען פאטשיילע פארשטעקט, אדער צוגעשפילעט, איין עק פון דער זייט קאפ, יענער פון דער אנדערער זייט. ביי אלטע כשר'ע ווייבער איז דער קנופ אויסגעקומען סאמע פארענט, ווי א „של ראש" אויפ'ן שטערען. ביי יונגע ווייבלעך, מאדניצעס, איז דער קנופ פעררוקט געוועזן אביסעל אין דער זייט, שבת און יום־טוב האבען ווייבער פון בעלי־הבתישען שטאנד געטראגען אויפ'ן קאפ זיידענע, קאשעמירענע אדער טערקישע פאטשיילעס, אין דער־וואכען וואלענע מיט גרויסע קווייטען — עפעל־פאטשיילעס. די דאזיגע ביידע מיני פאטשיי־לעס האבען מחותנים פון חתן'ס צד בעדארפט שיקען פאר דער חתונה א מתנה דער כלה און מחותנים פון כלה'ס צד האבען געשיקט דעם חתן א שטריימעל.

אט אזוי האבען אונזערע באבעס א פנים געהאט אין שלייער!

דער שלייער האט בעדארפט זיין ווייס ווי שניי, אנגעקראכמאלעט, אנגעבלאוועט און אויסגעקוויקעלט. די דאזיגע מלאכה פון קוויקלען־גלעטען א שלייער, איז געטאן געווארען פון צוויי ווייבער, בעלי־הבית'טעס, בשותפות, אזוי: איינע האלט מיט ביידע הענד ביי די שפיץ־עקען שלייער פון איין זייט, די צווייטע טהוט דאס אייגענע יענער אקעגען פון דער אנדערער זייט. אויף אזא אופן בלייבט דער שלייער צווישען די ווייבער אויסגעצויגען ווי א לאנגע שמאלע רינגווע, אין וועלכער עס געפינט זיך א גרויסע, קיילעכדיגע, גלאטע קויל פון גלאז אדער פון אייזען. גיט א הויב א יודענע די הענד אביסעל העכער, לויפט די קויל אין דעם שלייער פון איהר זייט צו יענער וואס אקעגען. טהוט באלד אויך אזא הויב מיט די הענטלעך יענע, קייקעלט זיך די קויל אין שלייער צוריק צו דער ערשטער. אט אזוי לויפט די קויל הין־און־צוריק ביז דער שלייער ווערט גלאט ווי א טאק.

אנצוקוקען בשעת מעשה די ביידע ווייבער, ווי אזוי ערענסט זיי שטעהען זיך ווייטליך איינע אקעגען דער אנדערער, ווי אזוי זיי הויבען די הענטלעך מיט א טרעסעל די אקסעלעך, אויספוצענדיג די בייכעלעך, פארלעגענדיג אין דער זייט די קעפעלעך; ווי אזוי זיי קרימען זיך, פארדרעהענדיג די נעזעלעך, ווארפענדיג מיט די אויגעלעך און שיקען איבער פונדערווייטענס איינע דער אנדערער זיסע־גיפטיגע שמייכעלעך, גוטע ריידעלעך מיט שטע־

בענדיגע שפּילקעלעך — אַט דאָס אַנצוקוקען האָט מען, דאַכט זיך, שוין נים בעדאַרפט מעהר קיין שענערעס דערפון אין דער וועלט. אַ כּפּרה טעאַ־טער, אונזערע היינטיגע טעאַטערס!

אַט די דאָזיגע שלייער פלעגען, ווי די „אַסטראַחאַנקע", אויסאַרבייטען גוי׳אישע וועבער אין דעם שטעדטיל, איטליכער אויף זיין וואַרשטאַט ביי זיך אין דער היים, און יודען זענען געווען די אָבנעהמער פון דער סחורה, פאַר וועלכע מען האָט געצאָהלט במזומנים, אויך מיט טאַלקעס פּאָדים. יעדער האָט שוין געהאַט זיינע געוויסע וועבער, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדעלט. געוועהנטליך האָבען דערמיט געהאַנדעלט בעל־הבית׳לעך, נאָך קעסט־קינדער, אָדער ערשט אַראָב פון קעסט, ביי וועלכע עס האָט זיך געפונען פונ׳ם נדן אַ מזומן גראָשען. ר׳ חיים׳ס אויסגעגעבענע קינדער האָבען אויך דערמיט געהאַנדעלט און געצויגען די פּרנסה. די דאָזיגע סחורה פלעגט דערנאָך דורך גרעסערע סוחרים, אויפקויפער, צופיהרט ווערען אין אַלע ליטווישע שטעדט, וואו עס האָט געהאַט אַ גרויסען אָבגאַנג. ק־ער שלייער האָבען זיך גע־ריהמט אין דער וועלט. ס׳איז געווען פּרנסה אין דעם שטעדטיל, אַ סך יודען האָבען דערפון געלעבט.

אַט אַזוי האָט זיך עס געצויגען יאָהרענלאַנג, פון טאַטעס צו קינדער — און פּלוצים נאַט אייך אַ גזרה!

ס׳איז אַרויס די גזרה פון די קליידער — ווייבער זאָלען ניט טהאָרען גאָלען די קעפּ, יודען זאָלען זיך אַנטאָן דייטש!

אַז יודען ווערען דייטשען, פאַרשטעהט־זיך, ווערען יודענעס דייטש־קעס. אמת אין שטעדטיל ק. איז נאָך מיט חסד. פּאות, שטריימעל, פאַר־שלייערטע געגאָלטע קעפּ לעת־עתה נאָך ווי פריהער, אָבער ערגיץ אַנדערש אין דער וועלט איז פע!... יודען טהוען אָן קאַשקעטען, יודענעס וואַרפען אַראָב פונ׳ם קאָפּ דעם שלייער און נעהמען אַרויף אויף זיך מיני שמאַטקעס — ליטווישע טשעפּטשיקעס, מחילה, אַזוינע. אויסשלייער, אויס האַנדעל, אויס פּרנסה! דאָס שטעדטיל ק. איז ווי דער׳הרג׳עט, איטליכער דערפיהלט דעם קלאַפּ. עס דערפיהלען אויך די וועבער, די שפּינער, די קליינע און גרויסע אויפקויפער. עס דערפיהלען אויך די שענקערס, וואָרום אַז דער וועבער האָט ניט אויף ברויט, האָט ער נישט אויף טרינקען. און אַז די אַלע ליידען מאַנגעל, ליידען, עס פערשטעהט זיך, אויך די קרעמער, די בעלי־מלאכות, דער גאַנצער קליינערער עולם. ווּעמען איז עס אין קאָפּ צוקויפען, עפּיס זיך צומאַכען? עס קומען־צו נייע קבצנים, פרישצאַפּעלדיגע אביונים. בעל־הבית׳לעך אָבגעקומענע, בעפּאַלענע מיט קינדער, נעהמען זיך צו מלמדות, בטלנים, מלמדים וואַקסען ווי קראָפּעווע. גישטאָ אָבער אַזוי פיעל תלמידים, וויפיעל רביים. שלעכט! און אַז מענשען איז שלעכט, ווערען זיי אַליין

שלעכט. גריזען זיך, קריגען זיך, איינער וויל אַרויסרייסען דעם ביסען ביים אַנדערען און זענען צווישען זיך קידער־ווידער, אויף מעסער־שטעך, נישטאָ אין שטעדטיל די מנוחה דער פרידען וואָס פריהער.

אויף רב חיים'ן האָט דער געפאַלענער האַנדעל אויך זיך שלעכט אָבגערופען. די אויסגעגעבענע קינדער זיינע זענען געבליבען ווי דערוואָרגען. אָהן פרנסה. אַ שוואָגער זיינער, וואָס האָט געהאַנדעלט מיט טאַלקעס, האָט אָנגעזעצט און געמאַכט פליטה, איבערלאָזענדיג ווי אויפ'ן וואַסער אַ ווייב מיט אַ קליין קינד, און זיי זענען געפאַלען אויף רב חיים'ס קאָפּ. איהם אַליין אין די געשעפטען איז אויך געגאַנגען שלים. אין דער טאַקסע פון פלייש, וואָס ער האָט די לעצטע צייט געהאַלטען, האָט ער דערלעגט דעם קאָפּ. דער עולם האָט געגעסען ווענעג פלייש. אין שטוב איז געווען נישט פרעהליך, דאָס הויזגעזינד צווישען זיך גאָר ניט דאָס וואָס אַ מאָל.

שלמה'לע הויבט אָן דערפיהלען צרות, צופערזוכען די ביטערקייט פונ'ם לעבען. אוים קינדערשע רוהיגקייט!

נאָר אַז ס'איז באַשעהרט אומגליק, געהט עס פון אַלע זייטען. פּלוצלים אין אַ שענעם טאָג, זומער, די רעכטע צייט פון שרפות אין יודישע שטעדטלעך, איז געקומען אַ שרפה, אַ העליש פייער אויפ'ן שטעדטיל ק. מעהר ווי אַ העלפט הייזער זענען אַוועק מיט'ן פייער, צווישען זיי אויך דאָס הויז פון פראַדעל'ס עלטערן. ס'איז געוואָרען אַ תל פון די הייזער, אויף בערגלעך אַש האָבען אומעטום אַרויסגעשטרעקט נאָקעטע, פעררויכערטע קוימענס, ווי אויף אַ בית־עולם די מצבות. מענשען הונגעריגע, אָבגעריסענע, דאַרע, בלייכע, עפּיס נאָר לעבעדיגע מתים, האָבען זיך געוואַלגערט אין די גאַסען. אַ טייל האָבען זיך געבאָברעט, גענישטערט אין די הויפענס מיסט פון זייערע אָבגעברענטע הייזער, געזוכט, ווי מען זאָגט, פון אַ גע'פגר'ט פערד די פּאָדקאָוועס, חאָטש וואָס איז, משטיינס געזאָגט, אַז ער האָט געפונען ערגיץ אונטער דעם אַש אַ טשוואָק, אַ טאָפּ, עטליכע געבראָטענע קאַרטאָפעל, האָט ביים צוזעהער עם פונדערווייטענס אויסגעריסען דאָס האַרץ נאָך פיעל מעהר ווי דער צער פון יענע אומגליקליכע, נעבעך, וואָס זענען געזעסען פאַרלעגט די הענד, וויסט, בעטריבט מיט אויסגעצויגענע בלייכע פנים'ער.

די עלטערן פראַדעלס, וואָס האָבען אויך אָבגעברענט, האָט רב חיים זיי מיט דעם הויזגעזינד אַריינגענומען צו זיך אין שטוב. ס'איז דאָרט געוואָרען אַ ענגשאַפט, אַ דערשטיקעניש, איטליכער האָט געליטען. נאָר וואָס זאָל מען טאָן? — אַ רחמנות!

נישט געליטען האָט נאָר איין שלמה'לע אַליין. אַדרבה, עס האָט איהם אין האַרצען נאָך משונה הנאה געטאָן — ער איז דערווייל אינאיינעם, אונטער

איין דאך, מיט פראדלען. וואס ענגער, אלץ בעסער. געלעגענהייטען צווזעהן איהרע בלויזע שען־געטאקטע ארעמס ביים ארבייטען עפיס, און אויף איהר צוקוקען, מיט איהר זיך אנצושלאגען, צוהערען איהר זיס קול, צופיהלען איהר אטעם — אזעלכע געלעגענהייטען זענען דא אין טאג זעהר פיעל און מען פערשפארט זיך גאר צוהיטען. שלמה׳לע איז פון דער הויט געקראכען צודינגען פראדעלס עלטערן מיט דאס, מיט יענץ, צוטראגען זיי עפיס, פאלגען זיי א גאנג, וואס נאר מעגליך. און בכדי צוגעפעלען, צומאכען זיי א פארגניגען, איז ער אלע טאג מיט א קליין וועגעלע צוגעקומען צו זייער אבגעברענט הויז, פונקט אין דער צייט, ווען פראדיל פלעגט זיך ה׳אברען דארט. שוויינענדיג, נישט צורעדען קיין ווארט, פלעגט ער דארט ז׳כען, גראבען, און וואס איהם איז צו די הענד געקומען, האט ער געלעגט אין וועגעלע, און דאס וואס פראדיל געפינט, אויך אהין, ארויסנעהמענדיג עס פון איהרע הענד שא, שטיל. איז דאס וועגעלע שוין פול, פיהרט ער עס א היים, רויט ווי א צוויק, אין איין שוויים, און פראדיל העלפט איהם, שטופט אונטער דעם וועגעלע פון־הינטען. אט אויף אזא אופן האט ער צונומען א גאנצען קוימען, א אויבען און אבגעפיהרט די ציגעל א היים. די פרייד פון א גבור ביים צוריק־קעהרען־זיך פון דער מלחמה בעגראנדע, מיט „זאק־רויב“, גאלד און זילבער א סך, האט זיך נישט געגליכען צו שלמה׳לעס פרייד דענסטמאל, בשעת שלעפענדיג אינאיינעם מיט פראדלען דאס וועגעלע פול אנגעלעגט מיט ציגעל, שטיקלעך אייזענס און נאך אזוינע שיריים פון דער שרפה. ס׳איז א וועהטאג א גרויסער איהם זיך מודה צו זיין, נאר די מעשה איז פארט אזוי טאקי, אז די שרפה, אזא אנשיקעניש, אזא אומגליק פאר אזוי פיעל מענשען, נעבעך, האט איהם אין הארצען שטארק הנאה געטאן. אויך די אייגענע מעשה טאקי ווי מיט א יורש, אשטייגער, פון רייכע עלטערן. כלומר׳שט וויינט ער ביים אויסגעהן זיי די נשמה, און צוגלייך טאקי האט ער משונה הנאה ביי זיך אין הארצען.

נאר אוי־וועה! די שרפה האט שלמה׳לע דערפיהלט ערשט שפעטער, אז ער אליין, קען מען זאגען, איז אבגעברענט געווארען, אז איהם אליין האט דא גרויס אומגליק געטראפען. פראדילס עלטערן, וואס האבען, נעבעך, אלע האפנונגען פערלוירען, צוריק צו זייערע קרעפטען צוקומען דא אין שטעדטיל, האבען זיך מיט איהם אויף אייביג אבגעזעגענט, פערנומען די קינדערלעך און ערגיץ ווייט אוועקגעפאהרען. נאכדעם ווי שלמה׳לע האט אזא צייט פערבראכט מיט פראדלען אינאיינעם, זיך צו איהר שטארק צוגעבונדעי, איז איהם איהר אוועקגעפאהרען געווען א ריס פונ׳ם הארצען. פארשטערט איז איהם געווארען דאס לעבען!

15.

און ווי די חוואַליעס אין ים, לאָזען זיך איינע נאָך די אַנדערע צרות פּורעניות אויפ׳ן שטעדטיל ק. נאָר יודעלעך אַליין טאַקי, שלאָפינקע, ריהר־רעווודיגע, קענען, אַנבויגענדיג זיך ווי אַ טשערעטיל, לאָזען איבערגעהן איבער זיך אַזעלכע גרויסע חוואַליעס און צוריק אויפהויבען דעם קאָפּ! —

„האָב ניט מורא, יעקב, ישראל מיינער — זאָגט גאָט — אין טייכען וועסט־דו ניט דערטרונקען ווערען, אין פייער ניט פערברענט ווערען!"

איז אַרוים די גזרה אויף שלייער. אודאי איז שלעכט! נאָר יודען ווערען צו אַלץ געוועהנט. מילא וועט גאָט העלפען אָהן שלייער אויך. וועט מען זיך אביסעל אַ קוועטש טאָן, אביסעל ניט דערעסען, אביסעל ניט דאָס, אביסעל ניט יענץ. נישקשה!... קומט אויפ׳ן שטעדטיל אַ שרפה — אוי, שלעכט, טאַקי זעהר שלעכט. אַ צרה איז עס אַ גרויסע! נאָר וואָס זאָל מען טאָן? גאָט איז אַ טאַטע, און ישראל זענען בני רחמנים. שרייבט מען כתבים, פאָהרען אַרוים משולחים. מען האָפט, מען וואַרט — און וואָס? גאָרנישט! משולחים זענען אויך מענשען, בשר ודם. מיט ווייבער און קינדער. בעדאַרפען, נעבעך, פיעל האָבען צום לעבען... טרעט־צו דער קאַל־טער, נאַסער אָסיען, גיט שטאַרק אַנצוהערעניש, אַז אין דרויסען קען מען ניט זיצען, קלייבט מען זיך אַריין ווי־ס׳איז אין דירות. ענגליך אביסעל? מאַכט נישט אויס, אבי אינאיינעם. חאַפּט זיך אַריין, ניט־דאָ־געדאַכט, עפּיס אַ מין חולאת אַ זעלכער, מען שטאַרבט! איז מען גוזר תענית, מען פאַסט! דער דלות ווערט אַלץ שטאַרקער, די נויט גרעסער. נו, לאָזט מען זיך, ווער עס קען, אַוועק. גאָט וועלט איז גרויס, און וואָהלין איז אַ פעט ווינקעל. מלמדים זענען דאָרט סחורה. מען קנעלט! איז דאָך, דאַכט זיך, גוט? קומט פּלוצלים אָן גזרת־הבלעטלעך, אַז מלמדים טהאָרען ניט קנעלען אָהן אַ „שיין", אַ בלעטיל הייסט עס. שלעכט! טהוט מען וואָס מען בעדאַרף. העלפט גאָט — און מען קנעלט ווייטער!

אָט אַזוי האָט דאָס שטעדטיל ק., נעבעך, געלעבט און איבערגעלעבט אַ שלעכטע, ביטערע צייט!

ווי מיט דעם ווינד האָט זיך אין יענער צייט פערטראָגען אין דעם שטעדטיל אַ נייעס וועגען יודישע קאָלאָניעס — די רעגירונג, הייסט עס, גיט יודען ערד צובעזעצען זיך אויף איהר און זי צובעאַרבייטען. די דאָזיגע נייעס האָט, ווי געוועהנטליך, קייקלענדיג זיך, ווי אַ קנויל, פון מויל צו מויל, אָנגענומען אויף זיך פיעל פערשיעדענע מימרות און לסוף זיך פער־פּלאָנטערט, אַזוי אַז ס׳איז שווער געווען זי אויפצופּלאָנטען. וואָס קאָלאָ־ניעס, ווען קאָלאָניעס; וואו געבען ערד, ווי געבען, וועמען געבען? —

אָט דרינען איז עס די גאנצע פּלאָנטעניש און די מיינונגען דעריבער זענען פערשיעדען. דאָס שטעדטיל איז דערמיט אויף. אומעטום, אין מארק, אין בית־המדרש, אויפ׳ן שוהל־הויף שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט, מען האמפּערט זיך, שרייענדיג, זידלענדיג זיך אויף אַ קול.

— איך בעט אייך, רב זעליג — טענה׳ט חייקעל דער הינקעדיגער, וואָס איז שטארק פארברענט אין די קאָלאָניעס — זאָגט מיר, פילוסוף מיינער, וואָס בע־קעט איהר מיר, וואָס עט־עט איהר מיר? וואָס זאָל אַזוינס אייער בע, עט בעדייטען? אזא זאך, וואָס פאר יודען אַ גליק, איז מען מיט אזא חקירה׳לע, מיט אַ קנייטשעלע: עט, בע! ניט מבטל!

— וואָס האָב איך מיט דיר, חייקעל, צו טענה׳ן, אז דו ביסט... האָב קיין פאראיבעל ניט — ענטפערט רב זעליג מיט אַ קנייטשעל, אַ שמעק־גענבענדיג טאבאק — אז דו פארשטעהסט ניט דעם תמצית, דעם תוך, הייסט עס, פון אַ זאך. מען גיט קאָלאָניעס! וואָס הייסט מען גיט? נאַ, חייקעלע, נאַ דיר און זיי אַ פּריץ!

— אָט דאָס אייגענע טאקי זאָג איך דאך מיין פייבושקען אויך — מישט זיך אריין אין שמועס יענקיל דעם מגיד׳ס — אַ פּריץ מיינסטו זיין? אָ, ניין! עס שמעקט, מחילה, מיט... מיט, מיט וואָס הייסט מען עס... וואָס מע טהוט אַ פּויער. נאָך מעהר. מען זאָגט טאקי, באשר פאר נישט גוט ארבייטען, צי ווייס איך וואָס פאר עפּיס וואָס־ס׳איז, קומט אָבגעבען פאר אַ רעקרוט, אָדער גאָר פארשיקען קיין קליין ארץ־ישראל — סיביר, הייסט עס! פייבושקע, זאָג איך ,דו קנעלסט? קנעל טאקי ווייטער און רעד זיך ניט איין אַ קינד אין בויך! יעקב איז טאקי ניט עשו.

— ניין! — הערט זיך אַ קול פון אַ צווייטען רעדיל — אין די היגע גובערניעס פאר קיין געלט ניט! בעסער אהין, אין יענעם ווינקעל — אין יעקאטערינאָסלאוו, אין חערסאָן.

— יאָ, טאקי אהין, גאנץ גוט. אָבער געלט, געלט, געלט? — לאָזט זיך הערען נאָך אַ קול.

— מע גיט געלט!... ס׳איז דאָ געלט!... ס׳וועט זיין געלט!... שאַ, וואָס זאָגט רב חיים? רב חיים וואָס זאָגט?... לאָז מען מאכען אַ אסיפה, אַ אסיפה! — שרייען עטליכע מנינים העלזער מיט אַ מאָל.

אויף דער אסיפה האָט זיך דערקלערט, אז די מעשה דערפון איז אַזוי: פיעל פון די טויזענטער יודען אין „ביעלאָרוסיא“, ארויסגעטריבענע פון די דערפער, און פון אַזוי דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען אין יאָהר 1806 דער־לאַנגט „פּראָשעניעס“, אז זיי ווילען בעארבייטען די ערד אין „נייַ־רוסלאַנד“, האָט די רעגירונג בעזעצט דאָרט אויף איהר ערד, אונטערשטיצענדיג זיי מיט געלטמיטעל. באלד טאקי אין יאָהר 1810 איז ארויס אַ „אוקאַז“, אַזוי ווי

עס האָט זיך אויסגעלאָזט גע־לט דערויף ביי דער רעגירונג, זאָל מען מעהר קיין יודען ניט שיקען אהין אין די קאָלאָניעס. אין ניין יאָהר ארום האָט מען ווידער צוגעלאָזט יודען צובעזעצען זיך דאָרט, נאָר אויף זייערע אייגענע מיטעל דערצו. אין א פיער יאָהר ארום האָט מען ווייטער קיין נייע קאָ־לאָניסטען אהין נישט צוגעלאָזט. און לויט די געזעץ פון 1835 יאָהר, און די ווייטערדיגע אין יאָהר 1847 האָבען יודען געמעגט ווערען ערד־ארבייטער אויף קאזיאָנע ערד, אין אלע ערטער, וואו זיי מעגען וואוינען. בעזאָנדערענס האָט די רעגירונג זיי אָנגעוויזען יעקאטערינאָסלאווער און חערסאָנער גו־בערניעס. מיטעל אויף הוצאות און אונטערהאלטען זיי האָט מען בעדארפט נעהמען פון דער טאקסע, פונ׳ם „קעסטעל״ הייסט עס. — ווי באלד אזוי, פון קהל׳ס געלט, האָט זיך קהל פערטראכט, און ס׳איז געבליבען — נאָך א מאָל מאכען א אסיפה.

פון די אסיפות איז, ווי דער שטייגער איז, גאָרנישט ארויסגעקומען. מען האָט בעדארפט געלט, און געלט איז נישטאָ! לאָ־די וואָס ניטאָ, איז נאָך אויף דער שטאָדט דאָ חובות פון ניט־דערצאָהלטע „פּאָדאטען״, מען מאָנט שטארק, מען שטעלט אריין עקזעקוציעס. אויפ׳ן עולם רוקט זיך אָן א וואָלקען מרה־שחורה, קליין און גרויס זענען פעראומערט און מען פרעגט, ווען וועט נעהמען א סוף צו די צרות? יודען אין בית־המדרש, אונטער׳ן אויבען, רעדען דאָרט צווישען־זיך פון משיח׳ס צייטען. מען דערצעהלט פון א נייעם „קץ״, וואָס א געוויסער רב, א גדול בישראל, האָט געפונען אין א פסוק, עס ווערט בשעת־מעשה עפּיס גרינגער אויפ׳ן הארצען און פון די אויגען שיינט ארויס האָפנונג — נישקשה! „אל יאבד ישראל״ — גאָט איז א גאָט און זיינע יודעלעך וועלען ניט פערפאלען ווערען!

די „פּני העיר״ פערקלייבען זיך אָפט איינער צום אנדערען, מישב זיך צו זיין וועגען כלל־זאכען. מען שמועסט, מען טראכט אהין־אהער, און אויסלאָזען לאָזט עס אויס תמיד, גאנץ געוועהנטליך, מיט א קרעכץ: אוי, „הושיעה את־עמך!״ העלף דיין פאָלק ישראל, גאָטעניו. עס שטעהט שמאָל, טע־טע־טע, מיט דיינע יודעלעך!

ס׳איז א ווינטער־אָוונט. אין דרויסען א ברענענדיגער פראָסט, א שיינענדיגע לבנה, העל־ליכטיג האָטש, ווי מען זאָגט, פערעל צוקלייבען. אויף דער גאס שעמערירען טאקי פערעל, נאָר ניטע! דאָס זענען אויסגע־שאָטענע דאָ אין דעם זילבער־ווייסען שניי פון די פונקלעדיגע שטערען. ס׳איז שען, ס׳פארנעהמט די אויגען, א פארגעניגען צושפּאצירען, נאָר ניט פאר ק־ער יודען, נעבעך, אזוינס געזאָגט געוואָרען — אויף דער גאס איז שטיל. מען זעהט דאָרט ניט קיין לעבעדיגען מענשען! וואָרם, ליכטיג איז ביי רב חיים׳ז אין שטוב. אויפ׳ן „לוטשניק״ ברענט א פרעהליך

פּייעריל. אין דער זייט, ביים וואַרעמען קאפּעל־אויבען זיצט אַרום א טיש רב חיים מיט עטליכע אָנגעזעהענע מענשען אין שטעדטיל, און מען האַלט אין א טיפען שמועס וועגען וויכטיגע ענינים פון שטעדטיל.

עס עפענט זיך מיט א מאָל די טיר, וואָס צו דער גאַס־צו, א קאַלטער שטראָם רייסט זיך אַריין פון דרויסען און ציהעט זיך א ווײַלע ווי א טונ־קעל־העלער זייל פּאַרע איבער דער שטוב. עס לאָזען זיך הערען שווערע טריט מיט א סקריפּ און פון'ם זייל פּאַרע ווייזט זיך אַרויס א געשטאַלט פון א מענשען.

— א, ליפּא! — שרייען אויס אַלע מיט איין קול — שלום עליכם, ליפּא!

ליפּא איז פון בעל־הבתישען שטאַנד, אַלט א יאָהר עטליכע און דריי־סיג. איז דורכגעטריבען קלוג, א ווערטיל־זאָגער, א בעהערצטער. תמיד פרעהליך, אפילו נישט אין די גוטע אומשטענדען, ווי עס גיט זיך א מאָל אויס א פרעהליכער אָרעמאַן, און איז בעליעבט ביי איטליכען אין שטעדטיל. אז ס'איז אַרויס דער קלאַנג וועגען יודישע קאָלאָניעס, האָט זיך ליפּא ניט אַריינגעלאָזט, ווי אַנדערע, אין טיפע חקירות. ער איז ניט פויל געווען אויפ'ן גאַנג און זיך געלאָזט באַלד טאַקי אין דער אויעזדנער שטאָדט, פון דאָרט אין דער גובערנסקער, צודערגעהן זיך וועגען דעם אַלסדינג ריכטיג און וואָס מען האָט צוטאָן.

ליפּא פאַרטיגט זיך ... גיך מיט איטליכען פון'ם „שלום עליכם". מאַכט עס בקיצור. צונעהמט דאָס טולאָבעל, טרעסעלט־אָב פון'ם בערדיל פערפרוירענע שטיקלעך אייז. שטעלט זיך דערנאָך נאָהענט צום ליטשניק, וואַרמענדיג די הענד אקעגען דעם פּייעריל. דער עולם בעטראַכט איהם פריינדליך, און פלוצלים שיסען אַלע אויס א געלעכטער, טייטענדיג מיט די פינגער איהם אויף די פיס:

—וואָס איז דאָס אזוינס, ליפּא?

— לאַפּטיעס! — ענטפערט ליפּא גאַנץ קורץ, מאַכענדיג דערביי א ערנסטע מינע.

— צו פּורים איז נאָך ווייט, און דו, ליז איינער, מאַכסט שוין די שפּיל. פאַרשטעלסט־זיך בעצייטען — זאָגען אַלע נישט אויפהערענדיג צולאַכען.

און באמת איז טאַקי געווען פון וואָס צולאַכען. לאַפּטיעס, שיך אזוינע, געפלאָכטענע פון א ווייכער קאָרע, מיט לאַנגע שנירלעך, וואָס דרעהען זיך ווי רצועות אַרום לייגוואַנדענע שמאַטעס אויף די פיס ביז די קניעס — דאָס טראָגען אין ליטאַ פויערען, פון גראָבען עולם. א יודען, דעם גרעס־טען אָרעמאַן אפילו, קומט גאָר אויפ'ן געדאַנקען ניט אַרויף לאַפּטיעס, פּונקט ניט ווי עסען חזיר, אָדער טראָגען שעטנז. ער וועט געהן בעסער

מיט אויסגעטרעטענע פּיאַטעס, אָדער באָרפּיס ווינטער אין דעם גרעסטען פראָסט, איידער איינגעוויקלען מיט „פּאַסטעלעס" די פיס און דערויף אָנטאָן לאַפּטיעס. א יוד אין פּאַסטעלעס איז גאָר ניט געמאָלט, סיידען אפשר פּורים. עפּיס א שלאַק א פּורים־שפּילער, אָדער א בדחן, א לץ א מאָל אויף חתונות.

— איך פאַרשטעל מיך גאָר ניט פאַר א פּויער, ווי איהר זאָגט — מאַכט ליפּא מיט א קלוג שמייכעלע — איך בין עם היינט טאַקי באמת. בכדי צופערשפּאָרען איטליכען בעזונדער אין שטעדטיל עם צו וויסען געבען, מיט איטליכען בעזונדער איינצוטענה'ן, נעהם איך און טהו אָן לאַפּטיעס. נאַט, זעהט, הייסט עס, ווייסט אַליין וואָס איך בין און לאָזט מיך צורוה.

— אַזוי, ליפּא! — רופען זיך אָן אַלע — דו ביסט א קאָלאָניסט? דערצעהל־זשע אונג אַלסדינג אַקוראַט, לאָמיר וויסען.

ליפּא האָט קלאָר געמאַכט דאָ דעם עולם מיט דעם גאַנצען ענין פון די קאָלאָניעס און די אַלע זאַכען, וואָס ווערען געפאָדערט דערצו, קורץ און שאַרף אויף זיין שטייגער. ער האָט אויך דערצעהלט, וואָס מיט איהם האָט זיך פּאַסירט, די מיה, וואָס ער האָט געהאַט ביז ער האָט זיך צוגעשלאָגען צו א קאָמפּאַניע מענשען, וואָס מיט זיי אינאיינעם וועט ער זיך בעזעצען אויף א קאָלאָניע אין חערסאָנער גובערניע. אויף איטליכם געזינד פון זעקס פערשריבענע נפשות רעכענט זיך צו געבען פערציג דעסיאַטינעס ערד.

— און די ערד בעארבייטען ווער וועט? — רופט זיך אָן איינער פונ'ם עולם — דו מיינסט, ליפּא, אז דו ביסט אריין אין לאַפּטיעס, ביסטו שוין א פּויער און טויגסט צו דער ארבייט! מע בעדאַרף דערצו א רגילות.

— זאָרגט זיך ניט! רש"י האָט שוין בעוואָהרענט — מאַכט ליפּא מיט א שמייכעלע — אין די יודישע קאָלאָניעס פיהרט איין די רעגירונג „שולצען" (סטאַראָסטעס) פון דייטשען, פון וועלכע מען וועט זיך לערנען די ארבייט.

— יאָ, רעכט, אַלץ רעכט — רופט זיך אָן נאָך איינער — אָבער געלד, אויף דער ערשטער צייט געלד? פון דער טאַקסע? 170 רובעל אויף א קאָלאָניסט, ווי מען זאָגט, פון דער טאַקסע? שווערליך! קהל איז אָרעם און די הצטרכות זענען גרויס. מען בעדאַרף אויף דאָס, אויף יענץ, אויף יענץ, אויף דאָס און...

— שאַ, בערוהיגט זיך! — שלאָגט ליפּא איבער יענעם די רעד — אביסעל געלד האָב איך פון פריהער, אביסעל האָב איך דאָרט געחאַפּט פון שדכנות. אין איין וועג טאַקי האָב איך אויסגעפיהרט א שידוך. היינט רעכען איך, פון מיין בעל־הבתישקייט, וואָס איך וועל דאָ פערקויפען, וועט

מיר עפּיס אויך אריינפאַלען. אפשר וועט מיר פעהלען אַ קליינינקייט, פאַר־האַף איך, מען וועט מיר דאַ בעהילפיג זיין. וואָס זאָגט איהר, רב חיים?

— איך זאָג, דו ביסט אַ מענש, ליפּאַ! הלואי ווי דו, מיט ליב־שאַפט צו ערד־אַרבייט, מיט מוטה, מיט אייגענע קרעפטען, אַ סך אַזעלכע ביי אונז יודען!

שרה דערלאַנגט צום טיש כבוד — גריוועז מיט אייערבייגעל, צו וועלכע מען בעדאַרף זיך ניט וואַשען. און לאָזט בעטען זעהר שען דעם עולם ברכה מאַכען.

— אַז גאָט וועט געבען — ווענדט זיך ליפּאַ צו שרה׳ן — וועל איך אייך, שרה, שיקען פון דער קאָלאָניע אַ מתנה גוטע גענזעלעך. דאָרט איז, ווי מען זינגט היינט אומעטום אין דעם לידעל

פון אַלעם גוטען, ברויט נישט מייער

אַ פּיי׳ס אַ ציג, אַ הוהן אַ דרייער.

16.

יענער ווינטער, פון וועלכען דאַ איז געגאַנגען דער שמועס, איז געוועזן זעהר אַ שווערער פאַר רב חיים׳ן. דאָס האָט מען איהם אָנגעזעהן גלייך אין פּנים. רב חיים איז תמיד געווען אַ ערנסטער מענש, אַ פערטראַכטער, אַבגעזונדערט מיינסטענס פאַר זיך, זעלטען מיט עמיצען אין דער היים גערעדט אַ וואָרט. איטליכער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר זיינס אַ קוק. וואָס פאַר אַ רעש עס האָט זיך געמעגט זיין אַ מאָל צווישען די קינדער אין שטוב, נאָר קוים האָט ער זיך געוויזען אין טיר, איז געוואָרען שטיל, מען האָט פון קיינעם נישט געהערט קיין פּיפּס. דאָס איז אָבער נישט געוועזן דערפאַר, ווייל ער האָט, ווי אַנדערע בייזע טאַטעס, געהאַלטען איטליכען פונ׳ם הויזגעזינד אין דער מורא, מען זאָל וויסען ווער עלטער איז, — חלילה! ערענסט איז איהם דאָס פּנים טאַקי געווען, אָבער בייז כמעט קיינמאָל נים. די קנייטשען אויף דעם הויכען, שענעם שטערען זיינעם האָבען בע־וויזען, אַז ער טראַכט, ער איז פערטיפט אין די געדאַנקען. די אויגען זיינע בליצען — ווייל ער האָט אַ פייערדיגען קאָפּ, נים אויסען חלילה, יענעם מיט דעם בליק צופאַרברענען. אדרבה, ער איז אין האַרצען צו גוט, עס קרענקט איהם די שטילקייט, וואָס ווערט ביי זיין זיך געפינען זיך אין שטוב, עס רייסט איהם דאָס האַרץ, אַז עמיצען פונ׳ם הויזגעזינד טהוט עפּיס וועה, עס טריפט איהם דאָס בלוט, ווען עמיצען געהט עפּיס אָב.

פיהרען דאָס הויז האָט געפיהרט אינגאַנצען דאָס ווייב. רב חיים האָט נאָר געגעבען אויף וואָס מען בעדאַרף און ווייטער האָט ער נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. ער האָט מעהר ניט געוואוסט ווי זיינע געשעפטען, שטעדטישע זאַכען און לערנען אין בעשטימטע צייטען. אָט דאָס האָבען אַלע אין הויז געוואוסט, איהם זעהר געשעצט, געליעבט, פאַר זיין חכמה מיט איהם געשטאָלצירט, און געהאַט פאַר איהם גרויס דרך־ארץ.

נאָר אין יענעם ווינטער האָט רב חיים זיך שטאַרק פאַרענדערט. אָנשטאָט רוהיגע פערטראַכטקייט איז איהם אויפ׳ן פנים געלעגען אויסגע־דריקט כעס, פערדראָס, און ביים געהן, ווי דער שטייגער זיינער, הין־און־העהר איבער דער שטוב, פאַרלעגענדיג אהינטער די הענד, פלעגט ער זיך אָפט אָבשטעלען, פערבייסען אַ ליפּ, קוקען אין דער וועלט אריין בייז, אויסטשירענדיג אַ אויג, און צופּען דאָס בערדיל, אין וועלכען עס האָבען זיך פּלוצלים בעוויזען אַ סך גרויע האָר, ער איז געעלטערט געוואָרען פאַר דער צייט. אינגאַנצען איז ער אַלט געווען אַ יאָהר צוויי, דריי און פער־ציג.

געעלטערט האָט איהם די טאַקסע. זינט דאָס שטעדטיל איז פער־אָרעמט געוואָרען, האָט די טאַקסע אָנגעהויבען צו געהן שלעכט. דער עולם האָט געגעסען וועניגער פליישׁ. און וואָס נאָך? אַ טייל האָבען אריינ־געפיהרט „בשר־חוץ“, דאָס הייסט, פלייש, אריינגעפעקעלט בגנבה אין שטאָדט פונ׳ם ישוב, פערשפּאָרט צוצאָהלען טאַקסע און קאָסט וועלוועלער, דער חרם, וואָס ליגט, געוועהנטליך, אויף בשר־חוץ, האָט נישט געהאָלפען. גויט, זאָגט מען, ברעכט אייזען אַ פּשיטא שוין אַ חרם. אָרעמקייט, הונגער איז קיין קאַטאָוועס ניט און „טאַקסע“ איז ניט מסיני. נישקשה! די שומרים אויף נישטערן זוכען אַזאַ פלייש, און אוועקצונעהמען עס מיט גע־וואַלד, האָבען אויך וועניג־וואָס געהאָלפען. ס׳איז תמיד נאָר געווען גע־שרייען, טענות, אומצופרידענקייט, קללות, טרערען און צוגעצויגען האָט עס רב חיים׳ן שנאה, צאָרן, און הארצוועהטאָג. נאָר, ס׳האָט זיך נאָך ווי־ס׳איז געהאַלטען — תרבית פאַר רב חיים׳ן! שפּעטער אביסעל אָבער ווייזט זיך ארויס, אַז רב חיים צאָהלט שוין ניט קיין ראַטע, האָט פער־לאָרען דעם „זאַלאָג“, דערצו נאָך פערנומען פרעמד געלד אויך — און שונאים, עזות־פּנים׳ער האָבען שוין געעפענט אַ מויל, געשריגען טאַקי הויך אויף אַ קול.

רב חיים מיט זיין שאַרפען קאָפּ וואָלט זיך נאָך ניט מיאש געווען, געזוכט וועגען, אהין־אהער, ווי זיך ארויסצודרעהען, איבערהאַלטען זיך די שלעכטע צייט. און זעהר מעגליך, עס וואָלט איהם געראָטען. אַ חכם איז ער באמת טאַקי געווען, בעריהמט ווייט ארום און ארום. ס׳האָבען

איהם געקענט אפילו די ארומיגע פריצים; נאָר ווי קלוג, אזוי שטאָלץ איז ער געווען און ער האָט נישט געקענט איבערטראָגען לייטישע רעד. סטייטש, מענשלעך אזוינע, וואָס פלעגען ציטערן פאר זיין בליק, ניט די זכיה האָבען מיט איהם צורעדען א וואָרט, זאָלען העזה האָבען עפענען אויף איהם א מויל! ניין, ס׳איז אוממעגליך אזוינס אויסצוהאלטען. ער האָט זיך שטארק פארעסען, איז אראָב פונ׳ם פנים, פערלוירען דעם געזונד און איינאייר נעם דערמיט דעם קוראזש.

דערצו האָט רב חיים געהאָט נאָך א אינווייניגסטע מכה, וואָס האָט איהם שטארק געשמארצט. דאָס איז געווען די טאָכטער זיינע, לאה. זעהר א געראָטענע איז לאה געווען, א בריה, א קלוגע מיט א פעסטען כאראקטער. נאָך דער מוטער איז זי געווען די פיהרערין, די עלטערע אין שטוב און אלע האָבען זי געהערט. רב חיים האָט מיט איהר געטאָן א לייטישען שדוך פון דער פרעמד, פון א שענער משפחה, ווי איהם שטעהט־אָן, און געהאלטען זי מיט דעם מאַן ביי זיך אויף קעסט. דער יונגער־מאַן, אייגענטליך, איז געווען א גאַנץ פיינער, זיך אויפגעפיהרט, דאכט זיך, ווי דער שטייגער איז, און באליבט ביי איטליכען אין שטוב. רב חיים האָט אָבגעגעבען א פאָר שעה צייט אין טאָג, צולעהרנען מיט איהם און זיינע עטליכע חברים, בעל־הבתישע איידעמס, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען אזעלכע פון אנדערע גרעסערע שטעדט, וואָס ס׳איז געווען צודערקענען אין זייער קליידונג און בענעהמונג, עפּיס גאָר ניט דאָס, וואָס אין דעם שטעדטיל ק. דענסטמאָל. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט זיך געהאלטען איינס, ארויסבעווייזענדיג א מאָל עפּיס אזעלכע „מאָד־נע״ גענג, פאר וועלכע מען האָט אויף זיי אין שטעדטיל געקוקט קרום, געמורמעלט, אז זיי זענען אביסעל פון דער נייער וועלט. וואָס מען האָט אין ק. דענסטמאָל פערשטאַנען אונטער דער „נייער וועלט״, וואָלט היינט, פארשטעהט זיך, גאָר אויסגעקומען פערשימעלט, אלט, אפילו ביי יענע פון דער „אלטער וועלט״. נאָר ווי די מעשה, מען האָט געמורמעלט. ס׳איז דערפון ארויס „דרעהעניש״, פארדרעהעניש ביז לסוף איז די קאָמפּאַניע געוואָרען אויס. צווישען רב חיים׳ן און זיין איידעם איז מיט דער צייט ארויסגעקומען עפּיס א רוגז, איינער אויפ׳ן אנדערען האָט זיך געבלאָזען, און געהייסען פאר אנדערע האָט עס: לאה דרעהט זיך מיט דעם מאַן. נישטאָ צווישען דעם פאָר־פאָלק קיין גוט לעבען. ס׳איז געקומען דערצו, אז מען האָט דעם יונגען מאַן אָבגעשיקט צו זיינע עלטערען, איהם מיט די בעבעכעס, און לאה האָט אין דעם ווינטער טאַקי גענומען גט.. לאה מיט איהר פעסטען כאראקטער האָט, דאכט זיך, דארום זיך גאָרנישט געמאכט. נאָר רב חיים אָבער האָט דערפיהלט, אז ביי איהר אינוועניג

איז דאָ אַ וואונד, זי האָט אַ געבראָכען האַרץ. איהר בראָך האָט איהם נישט געלאָזט רוהען, איהם געשטאָכען אין דער זיבעטער ריפּ, האַלטענדיג זיך פאר שולדיג אַקעגען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט, ווי אַ געטרייער פאָטער, אמת שטאַרק ליעב געהאַט. ווען לאה זאָל געוועזן אַרויס מיט אַ וואָרט, זיך קלאָגען, דענסטמאָל וואָלט ער זיך אויך אויסגערעדט, זי איינ־גענומען מיט אַ גוט וואָרט און עס וואָלט איהם געוואָרען אפשר גרינגער. לאה אָבער האָט געשוויגען און אָט — איהר שווייגען האָט איהם געשטאָכען. לאה האָט געהאַט פאר איהם גרויס דרך־ארץ, גרייט געוועזן איהם פאָלגען אין פייער, אין וואַסער, געקוקט אויף איהם מיט ליעבשאַפט, און אָט — ערשט דאָס טאַקי איז איהם געוועזן ווי זאַלץ אויף די וואונדען!

רבי חיים איז פאר יסורים שטאַרק פונ'ם פּנים אַראָב. קוקענדיג אויף איהם איז איטליכען פונ'ם הויזגעזינד פארשטערט געוואָרען דאָס לעבען. מען האָט געפיהלט, אַז דאָס איינציגע אָנהאַלטעניש זייערע ווערט שוואַך, נאָך עטליכע חוואַליעס פון צרות־א־ים, פאַלט עס אום — און זיי אַלע פאַלען אין אַ טיפען אָבגרונד אריין!

זעהר אַ שווערער, ניט קיין פרעהליכער איז יענער ווינטער געוועזן!

פּורים ביי נאַכט צו דער סעודה איז רבי חיים אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד געזעסען ביים טיש. ער האָט זיך געשטאַרקט, געמאַכט האַרץ, געוויזען אַ פרעהליכע מינע, מקיים זיין אַלסדינג, ווי דער שטייגער זיינער איז געוועזן אַלע יאָהר. נעבען איהם ליגט אַ בייטעל מיט מינץ אויף צו געבען נדבות. עס קומען אריין אָרעמע לייט, רב חיים גיט מיט אַ פריינד־ליכען פּנים, זאָגענדיג זיי אַ גוט וואָרט. עס קומען בעל־הבתישע קינדער מיט פּאַטשיילעס, וואָס זאַמלען פאר אַנדערע — די בסוד פאר אַ געפאַ־לענע פאַמיליע, נעבעך, וואָס ליידט שטילערהייד, און יענע פאר אַ לייטי־שען, שענעם קבצן, פאר אַ וויסטע אלמנה מיט ברעקלעך יתומים, נעבעך, — און רבי חיים גיט און איז מכבד מיט עפּיס פּורים'דיגעס. עס קומען אויך כלי־קודש, שמשים, כלי־זמר, באַד־יונגען, פּורים־שפּילער, אַלעמען נעהמט רבי חיים אויף מיט אַ „ברוך־הבא“, מיט אַ כוסה און גיט.

שרה פון איהר זייט איז בעשעפטיגט מיט דעם „שלח־מנות!, אָרעמע בחורים, יונגלעך, דינסטמיידלעך ברענגען פון קרובים, פון שכנים און בעקאַנטע איבערגעדעקטע טעלער, אין וועלכע עס געפינען זיך אַ פלעדיל, אַ מלכות־ברויטיל, אַ המן־טעשיל, אַ מאָהנדיל, אַ צוקער־פישעלע, אַ צוקער־קעלע מיט אַ ושתי, אַ זרש, אַ אסתר המלכה דערויף אויבען מיט גע־כתיבה'טע אותיות פון צוקער. און אַרום די דאָזיגע שענע, גוטע זאַכען, וואָס נאָר צו איינס, צו צוויי אויף אַ טעלער, ליגען זיך אויסגעלעגט אין אַ שענעם סדר עטליכע טרוקענע, דאַרע פלוימען, אָדער עטליכע מאַנדלען

מיט ניסלעך. א מאָל ליגט גאָר אויף א טעלער א אויסגעצוואָגענער הערינג אין עסיג און האָניג — דאָס איז פון א זעלכען וואָס האָט ליעב אַלסדינג בפשטות, עס זאָל האָבען א ממשות, גאַנץ בעל־הבתיש...

און בשעת שרה איז בעשעפטיגט מיט צאָהלען יעדען פאַר דעם וועג, איבערגעבען איהרע ברכות און ווינשעניש צו דעם, צו־יענעם, וואַרפען זיך די קינדער אויף די געבראַכטע שלח־מנות, בעטראַכטענדיג מיט שיינענ־דיגע אויגעלעך איטליכס פּיצעלע, וואָס רעדט, דאַכט זיך, ווערטער, קיצעלט ביי דער נשמה, און צולעגען עס דערנאָך אויך טעלערלעך, אָבצושיקען איטליכען צוריק, פערבייטענדיג די יוצרות — דעם אַנשטאַט זיין פלעדיל א המן־טעשיל, דעם אנדערען אַנשטאָט זיין ושתי א זרש, און יענעם אַנשטאַט זיינע מאַנדלען א פייג, אָדער א רויטען עפּעל. עס פאַרשטעהט זיך, די מיינונגען דאַריבער זענען פערשיעדען, עס קומט א מאָל אויך ארוים א מחלוקת, מען חאַפּט א מאָל א קניפּ, א פּאַטש אויך, נאָר גאָרנישט, מען שלינגט עס אראָב, בשעת חדוה ווער מאַכט זיך דערויס, פון אזעלכע קלייניגקייטען.

אַלסדינג, דאַכט זיך, ווי אַלע יאָהר, און פאָרט נישט אזוי. די אייגענע אָרעמע לייט טאַקי, אָבער די נדבות ניט די וואָס פריהער. פון פיעל געסט, וואָס פלעגען תמיד זיך צונויפקומען צו דער סעודה, זיך וואויל־טאָן, פאַר־ברענגען פרעהליך די נאַכט, זענען היינט דאָ נאָר עפּיס עטליכע אָרעמע קרובים. רבי חיים זינגט „שושנת יעקב“, די קינדערלעך העלפען אונטער, אָבער ס׳איז ניט דאָס קול, וואָס א מאָל. אין דעם זינגען זיינעם הערט זיך עפּיס ווי א געוויין פון א צוקאָכטער, ליידענדער נשמה, א ניגון פון איכות. דער „שושנת יעקב“ איז ווי א אָבגעריסענע רויז, דאַכט זיך, זי איז שען, די פאַרב שטעהט איהר אין פּנים אָבער נישטאָ אינוועניג דער זאַפט, דאָס לעבען, קוים נאָר וואָס זי זשיפּעט. רב חיים טהוט זיך אָן כח, צוהיצט זיך, ווענדעט זיך צו די אָרעמינקע קרובים מיט א טרייסט — נישקשה, יודען! מען בעדאַרף האָפען, ניט זיין ביי זיך אראָבגעפאַלען. אז וואויל איז דעם, זאָגט ער, וואָס האָט אויף גאָט א בטחון, לאָז ער זיך זאָרגען! — דאָס איז אָבער גע׳מלאכה׳ט. דער זאָרג ליגט רב חיים׳ן איינגעגעסען ווי א פּיאַווקע טיעף אין הארץ. וועהטאָג און יסורים קוקען איהם ארוים פון די בעטריבטע אויגען.

שרה בעמערקט עס זעהר גוט און עס חאַפּט זי אָן ביים הארצען. זי געהט אוועק אין א ווינקעלע, כלומר׳שט בעדאַרף זי דאָרט עפּיס האָבען, לעגט ארויף די הענד אויפ׳ן פּנים און וויינט שטילערהייט.

לאה פיהלט אויך דאָס אייגענע וואָס שרה, פאַרשטעהט דער מאַמעס אוועקגעהן אהין אין ווינקעל, נאָר זי האַלט אויס כאַראַקטער, זיצט ביים

טיש, קוקט מיט רחמנות אויף די קינדער און רוקט אריין איטליכען אין הענטיל עפּיס א צוקערגעבעקסעל — זאָלען זיי, נעבעך, עסען. דערפאר ביי נאכט אויף איהר געלעגער איז פייכט געוואָרען דאָס קיסען פון איהרע טרעהרען.

17.

ס׳איז א טאָג נאָך פּורים. די זון קוקט פריינדליכער, מילדער אראב פון׳ם הימעל, שיקט דורך איהרע שטראהלען און דורך א געלינד ווינטעל די ערשטע התראה דעם ווינטער, אז עס ענדיגט זיך איהם דער טערמין פון דער דירה דאָ, אויף דר׳ערד, ער זאָל מוחל זיין זיך ארויסקלייבען, זיך רוקען ווייטער. און ער טהוט דאָס אייגענע טאקי וואָס א שלעכטער, איינ־געשפּארטער שכן — בריה׳ט־זיך, מאכט פוילע תנועות. ביי־טאָג, דער זון אין די אויגען, געזעגענט ער זיך, פארגיסענדיג ריקעם טרעהרען — טייכלעך וואסער רינען אויף די גאַסען. איך געה. געה, הייסט עס, לאָזט מיך נאָר זיך פּאקען, פארנעהמען מיינע בעבעכעס, דעם שנויי מיינעם, „פערשוואַרצט" איז ער, נעבעך, געוואָרען! קוים אָבער מאכט די זון צו א אויג, געהט פּארנאכט אין איהר רוה אריין, שטעלט ער מיט א פערחמורעט, בייז פּנים איהר ארום פייגען — סוסולקעס פארגליווערטע און בלייבט ביי זיינעם טאקי, אייז־קאלט ווי פריהער. נאָר אז־אָך־און־וועה איז צו איהם! ער איז שוין פארביי, מען איז איהם שוין מבטל — ביי יודען איז שוין פאר פּסח, די צייט פון עפענען טיר און טויער, ארויסטראָגען אויף דער גאס טיש און ביינק, שייערן, וואשען און כשר׳ן אלסדינג אויף פּסח!

אין שטעדטיל ק. קאָכט זיך, טאראראמט זיך א שרעק. אלע האָבע צוטאָן מיט דעם ליבען פּסח. יודישע קינדער, ווייבער און מאנסבילען לויפען ארום אויף דעם מארק צווישען פוהרלעך מיט ווייץ, קארטאָפעל, אייער און שאר ירקות, וואָס עשו פון די דערפער ברייגגט אריין אין שטאָדט יעקב׳ן אונטער א יום־טוב. אין דער מיהל, הינטער דער שטאָדט, פער־רוקט צווישען סאָסנאָווע וועלדער, זענען שוין געכשר׳ט די שטיינער און יודען פון׳ם שטעדטיל פיהרען אריין זעקלעך ווייץ, צומאָהלען עס אויף מצה, אָבהיטענדיג דערביי איטליכער זיין „אָטשערעדע". די פאבריקעם אויף מצה־באקען שטעהען שוין גרייט צו דער ארבייט, מיט קנעטערינס, גיסערס, וועלגעריגס, רעדלערס, זעצערס און טרעגערס מיט די גרויסע קוישען. אומעטום, אויף דעם מארק, אין די הייזער פיהלט זיך דער פּסח, און פון די חדרים לאָזען זיך הערען קינדערשע קול׳כענס, לערנענדיג

„שיר־השירים״ אויף דעם גוטען ניגון, פון וועלכען דעם יודענס הארץ ווערט צושמאָלצען פאַר מתיקות.

ביי רבי חיים׳ן אין שטוב, וואָס אין דער צייט פלעגט זיך אַ מאָל דאַרט קאָכען מעהר ווי אומעטום, איז היינט טרויעריג, וויסט, נישטאָ קיין סימן אפילו פון ערב יום־טוב. רב חיים ליגט אין־אָנטאָן ביי זיך אין צימער אויפ׳ן בעטיל, אונטערגעלייגטביידע הענד צוקאָפּענס, קוקט שטאַרק צוטראָגען, אָטהעמט שווער און איז בלייך ווי די וואַנד. שרה זיצט אין שטוב פערלייגט די הענד, שטאַרק דערשלאָגען מיט אויגען ווי די באַנקעס פון טרעהרען. און זאָל עמיצער פון די קינדער טאָן אַ פּיפּס, מאַכט זי וויי־קענדיג צו איהם: שאַ! דער טאַטע איז ניט גֶעזונד, זאָל זיין שטיל! די קינדער געהען אויף די שפּיץ־פינגער, פערשלאָגען זיך איטליכער אין אַ ווינקעלע, און קוקען שווייגענדיג, שטאַרק, נעבעך, בעטריבט. איין לאה דרעהט זיך ווי אַ נעבכטיגע ארום, פּאַרנומען עפּיס מיט דער בעל־הביתיש־קייט. זי איז פינסטער ווי די ערד, און קעהרט אוועק דאָס פּנים, אויף קיינעם אין שטוב קיין קוק נישט צוטאָן.

די טיר אין שטוב גלייך פון דער גאַס עפענט זיך רעש׳יג אויף, און עס קומט אריין מיט ברייטקייט אַ פּריץ, אַ הויכער, אַ געזונטער, פון אַ שען אויסזעהען, מיט אַ פּאַר וואָנסעס, דין צוגעשפּיצט ביי די עקען. צוויי לאַקייען טראָגען איהם נאָך פון הינטען — איינער עפּיס אַ קליין פּעקעלע, דער אנדערער אַ ליולקע־ציבעק, אַ לאַנגע אַנטיפּקע מיט אַ מונדשטוק פון ברוסטין. דער פּריץ ווארפט אַ אויג אויף יעדען אין שטוב גלייך ביים אריינגאַנג און בלייבט שטעהן אַ ווייַלע אָהן ווערטער, אַננעהמענדיג אַ מרה־שחורה׳דיג־ערנסט פּנים.

— אַ, וועלימאָזשנע פּאַן! —טהוט זיך שרה אַ חאַפּ פונ׳ם אָרט און געהט דעם פּריץ אַקעגען.

— פּאַני ראַבינאָוואַ! — שרייט אויס דער פּריץ, שטאַרק געריהרט, דערזעהענדיג אין שרה׳ס אויגען טרעהרען — וואָס האָט זיך אַזוינס גע־טראָפען?

שרה חליפּעט און קען ניט ארויסברענגען קיין וואָרט פונ׳ם מויל, אַזוי האָט עס זי פּאַרקלעמט ביים הארצען. דער פּריץ לאָזט זי צורוה, גיט איהר צייט צו זיך צוקומען, זעצט זיך ביים גרויסען געפּארבטען שטוב־טיש, דרעהט, דרעהט די שפּיצען וואָנסעס און פייכטליך מיט אַ גלאַנץ ווערען איהם די אויגען.

— היי, אַנטאָסיאַ, ליולקי!

ווי פייל אויסען בויגען טהוען זיך געשווינד אַ לאָז צו איהם ביידע לאַקייען. איינער מיט די לאַנגע אַנטיפּקע און פול אָנגעשטאָפּטער ליולקע,

דער אנדערער מיט זיין פייער־געצייג: א שטיקעל שטאָהל, א קרעמען מיט גובקע אשטיקעל, שלאָגט אוים פייער און צינדט אונטער דעם טאַבאַק אין דער ליולקע. דער פּריץ רייכערט און הייסט די לאַקייען ארויסגעהן.

יאַן, דער וואַ־ציצער פּריץ, האָט געשטאַמט פון א פּוילישער איידעלער פאַמיליע, צו וועלכער עס האָבען געהערט דערפער ארום דעם שטעדטיל ק. וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרען צווישען עטליכע ברידער. בשעת זייערס א חגא, אָדער א מאָל אויך א זונטאג, פלעגט יאַן מיט דער פאַמפע אין א קאַרעטע „נאַשפּיטץ" אריינפאָהרען אין שטעדטיל, ווי אנדערע פריצים פון דער סביבה, גלייך צום קלויסטער, וואָס א קעגען דער שורה הייזער ביים עק מארק, נישט ווייט פונ׳ם „אראָבבאַרג" דאָרט. נאָכ׳ן אָבפּאַרטיגען זיך אין קלויסטער איז דער שטייגער זיינער געוועזן צוצוגעהן צו־פּוס צו רב חיים׳ס הויז, א קעגען, וואו ער פלעגט פערבלייבען א פּאָר שעה, אויף אָבצוטאָן זיינע געשעפטען מיט בעלי־מלאכות, קרעמערס וכדומה, וואָס פלעגען קומען אהין צו איהם. רב חיים איז ביי איהם געוועזן שטאַרק חשוב. ער האָט איהם זעהר געשעצט פאַר זיין קלוגקייט, זיין אָרענטליכקייט, און ליעב געהאַט ווי א געטרייען פריינד. איז איהם אויסגעקומען א מאָל שווערליך אין עפּים א זאַך, האָט ער זיך געראַטהען מיט רב׳ חיים׳ן. האָט ער געהאַט מיט עמיצען עפּים א סכסוך, איז ביי איהם געוועזן איין וואָרט: „דאָ ראַבינא!" אזוי האָט רב חיים ביי איהם געהייסען. רב חיים איז געוועזן דער פערמיטלער. אויף איהם האָט ער זיך איינגאַנצען פערלאָזען, וויסענדיג זעהר גוט, אז רב חיים וועט פונ׳ם יושר ניט אוועק אויף א האָר. און גאָר חוץ די אַלע זאַכען, האָט ער גלאַט אזוי ליעב געהאַט צו פאַרברייננגען אין א שמועס מיט רב חיים׳ן. פּויליש האָט רב חיים גערעדט, אויך געשריבען נישקשה׳דיג. ער פלעגט א מאָל דערצעהלען דעם פּריץ גלייכווערטלעך, משלים, שענע אגדתות פונ׳ם תלמוד, פון וועלכע יאַן פלעגט הנאה האָבען, זיי ליובען אין טאָג אריין. איז רב חיים א מאָל בעשעפטיגט געוועזן ביי זיך מיט מענשען, האָט יאַן איהם ניט געשטערט, גערויכערט די ליולקע, זיצענדיג גאַנץ היימיש אין שטוב, און איבערגעוואַרט ביז רב׳ חיים וועט זיך אָבפּאַרטיגען. וואָס מען וויל מעגען זיך אַנדערע איבער פּוילישע פריינדשאַפט מיט יודען זאָגען, נאָר דער פאַקט, אז יאַן איז באמת געוועזן רב חיים׳ס א פריינד, בלייבט א פאַקט. דאָס האָט זיך ביי פיעל געלעגענהייטען דערוויזען תמיד, אויך היינטיגס מאָל אין זיין מרה־שחורה׳דיג פּנים, אין זיינע פייכטע אויגען, בשעת שרה האָט איהם איבערגעגעבען די שלעכטע לאַגע זייערע און אז דער מאַן איז פאַר קריינקונג נישט געזונט.

— קען איך איהם זעהן אצינד אויף א ווײלע? — פרעגט יאן.

— אט וועל איך געהן א קוק טאן — ענטפערט שרה — און אויב ער שלאפט ניט, וועל איך איהם זאגען.

עס האט נישט געדויערט קיין רגע, האט שרה געבעטען דעם פּריץ צום מאן אין צימער אריין.

— צא טאקעגא, פּאן רבי?! — מאכט יאן, אבשטעלענדיג זיך א ווײלע ביים ארײנקומען נישט ווייט פון דער טיר, און שאקלענדיג מיט׳ן קאפּ, ווי פערוואונדערט, מיט א שמייכעלע כלומר׳שט — עפּיס איז פּאן ראבין גאר צוטראגען, האט פערלוירען דעם קוראזש! וואו איז זיין פעס־טער כאראקטער? וואו איז זיין חכמה?

— עס זענען דא צייטען, וואס העלפט נישט דעם מענשענ׳ס חכמה — ענטפערט רב חיים מיט א שמייכעלע, וואס ער האט עס געמאכט מיט געוואלד.

— ס׳איז דאך אבער דא א גאט, וואס קען העלפען תמיד, אין אלע צייטען! בעדארף איך דעם פּאן ראבין זאגען אזוינס, וואס ער ווייסט בעסער פון מיר—מאכט יאן, זעצענדיג זיך רב חיים׳ן אקעגען.—איך ווייס—שלעכטע אומשטענדען. אבער אזא מענש מיט קאפּ, קען נישט ווערען פער־לוירען. עפּיס א סך האבען יודען אזעלכע ווי פּאן ראבין?

אקעגען א פערטיל שעה האט יאן פערבראכט ביי רב חיים׳ן. דערנאך האט ער זיך געזעגענט און מיט א פערקלעהמט הארץ זיך געלאזט צו זיין קארעטע, נעבען קלויסטער.

אויף־מארגען פארנאכט איז צוגעפאהרען צו רב חיים׳ס הויז א וואגען, און צוויי לאקייען האבען ארײנגעטראגען אין שטוב זעקלעך ווייץ, קאר־טאפעל, אויך היהנער און א פּאר אינדיקעס.

רב חיים האט געצאנקט ווי א ליכט. עס האבען זיך איהם אויסגעלאזט די כחות ביז ער איז געבליבען ליגען שלאף ווי א קינד, נישט קענענדיג ריהרען זיך פונ׳ם ארט. אלע אין דעם היוזגעזונד זענען געווארען פינסטער ווי די ערד. מען האט ניט געגעסען, געטרונקען, ניט גערוהט, געשלאפען די גאנצע נעכט. קרובים און גוטע בעקאנטע זענען געקומען, איטליכער מיט זיינע טרייסט־ווערטער, מיט זיינע רפואות. מען האט אויך אראבגע־בראכט צו איהם א געוויסען דאקטאר פון דער סביבה. ער האט די קראנק־הייט א נאמען געגעבען, פערשריבען רעצעפּטען, גענומען פאר׳ן וועג — און דאס אלסדינג האט אזויפיעל געהאלפען ווי יענע אלע באבסקע מיטעל.

שרעקליך איז געוועזן יענע נאכט, וואס אכט טאג פאר פסח. רב חיים ליגט פערדולט מיט צוגעמאכטע אויגען. דאס מויל האלב אפען, די ליפּען

פארברענט, קוים וואָס ער זיפּעט, וואָס איהם שלאָגט זיך אַ אָדער, און אין הארצען חריפּעט, גלייך ווי מען זעגט. צייטענווייז טהוט ער זיך אַ קר׳ים מיט אַ שווערען זיפץ, ווי איהם איז שטארק נישט גוט. שרה בויגט זיך אָן איבער איהם, רעדט צו איהם, נאָר רעדט צו דער וואנד — ער איז פערדולט, ווייסט ניט, וואָס ארום איהם געהט פאָר.

שרה לאָזט אראב דעם קאָפּ, זיצענדיג נעבען איהם, און וויינט שטילער־הייט. לאָה זיצט נישט ווייט איהם צוקאָפּענס און ווארגט זיך מיט טרעהרען, געבענדיג זיך צו־ווייל׳ען אַ וואָרף, אַ ציטער מיט אַלע גלידער.

אויף אַ לאַנגען באַנק אקעגען, ביי אַ טונקעל־ברענענדיג חלב׳דיגע ליכטיל שאָקעלט זיך שלמה׳לע איבער אַ תהלים׳ל. אשטיל געבעט מיט זודיגע געפּיהלען, הייסע טרעהרען געהט איהם טיעף אויס דעם הארץ, טראָגענדיג זיך צום גנעדיגען, בארמהארציגען פאָטער אין הימעל. ער וויינט, ער בעט, טראַכטענדיג אין זיך: אָ רחמנות, האָב רחמנות, הייליגער פאָ־טער! אָ, טהו אַ נס, אַלמעכטיגער גאָט, שיינק מיר און די קלייניטשקע קינדערלעך, וואָס ליגען פערשמאַכט, נעבעך, דאָ אין ווינקעל — אָ, שיינק אונז אונזער טאַטען! דערפאַר — זאָגט ער צו גאָט, ביי זיך אין הארצען — צו טאָן זיין געבאָט און דינען איהם געטריי. שלמה׳לע בעט, טענה׳ט, און ווארפט צו־ווייל׳ען פונדערווייטענס אַ אויג אויף דעם קראנקען טאַטען, האָפענדיג — אָט־אָט טהוט גאָט אַ נס און שיקט איהם אַ רפואה שלמה. ווייטער זאָגט ער אַ קאַפּיטעל תהלים. ווייטער אזוי געטראַכט, ווייטער אזא בליק — און אָ אַ פרייד! די מאַמע ווינקט צו לאָה׳ן, טאַפּענדיג דעם חולה ביי די פיס, ווינקט און מאַכט צו איהר שטיל מיט אַ פרעהליכער מינע:

— עס ווייזט זיך שוויים!

— אומ־מ־ם! — מאַכט שלמה׳לע, צונויפנעהמענדיג זיך מיט אַלע קרעפטען, וואָס האָט געהייסען: אָ גאָט, גוטער גאָט!...

ס׳איז שוין שפּעט אין דער נאַכט. אַ קרעהען פון הענער, ביי שכנים ערגיץ, פערטראָגט זיך אין שטוב. אויף דעם קראַנקען ליגט ארויפגעוואָרפען אַ גרויסע איבערבעט. שרה דרעהט זיך ארום איהם אויף די שפּיץ פינגער, דעקט איהם אַלץ בעסער איין, ער זאָל גוט שוויצען. לאָה נעהמט די אנט־שלאָפען געוואָרענע קליינע קינדער אויף דער הארטער באַנק און טראָגט זיי איבער אויף זייערע ערטער, הייסט שלמה׳לען אויך געהן אויף זיין אָרט שלאָפען.

שלמה׳לע איז מיד, צעבראָכען פון אזוי פיל פּיין און יסורים אזא היבשע צייט. עס דרעהט זיך איהם דער קאָפּ, עס קלעבען זיך איהם די

אויגען, ער געהט, טהוט זיך א וואָרף אין דעם אָנטאָן אויף זיין געלע:צר — און ווערט באלד אנטשלאָפען ווי א שטיין.

רב חיים איז אקעגען טאָג געקומען צו די געדאנקען, זיך פלוצלים אויפגעזעצט, אָנטהוענדיג זיך א כח, אָנגעקוקט שארף דאָס ווייב, די טאָכ־טער, וואָס זענען געשטאַנען נעבען איהם, און מיט א זיפץ אויפגעהויבען די אויגען ארויף, קוים מאכענדיג מיט די ליפען: גאָט, פאָטער פון יתומים, דיין אלמנות!...

שרה און לאה לאָזען ארוים א ביטער געוויין. רב חיים פאלט אנידער אויסציהענדיג זיך אויפ׳ן בעט, טהוט א חאָרחעל — און איז טויט.

שלמה׳לע האָט זיך געלעגט שלאָפען ביי־נאכט מיט אגרינג געמיט, פול האָפנונגען, אז ער האָט א געשיינקטען טאטען, און האָט זיך אויפ־געחאפט אין דער פריה — א יתום! דער טאטע ליגט אויף דר׳ערד, איבער־געדעקט מיט א שווארצען שטיק געוואנד, און אין שטוב איז א יאָמער, א קלאָג!... — — —

א פאסענדעס ווערק פאר דיזע צייט!

די אידען אין רוסלאַנד און פוילען

אן איבערבליק איבער זייער געשיכטע און קולטור

פון פראפ. ישראל פרידלענדער

איבערגעזעצט פון ענגליש

פון אלכסנדר הארקאווי

דיזעס ווערק איז פון גרויס אינטערעס פאר אונזערע ברידער באזונ-דערס צו דיזער צייט. די קריטישע ווענדונג, וועלכע עס האט דורך די וועלט-מלחמה גענומען די לאגע פון די אידען אין די געגאנטע צוויי סלאווישע מדינות, ציהט די אויפמערקזאמקייט פון זייערע ברידער אויף דיזער זייט ים נית נאר אויף זייער טרויעריגע געגענווארט, נאר אויך אויף זייער פארגאנ-גענהייט, אין וועלכער עס ליגען דיווארצלען פון די בארבארייען, וואס ווע-רען יעצט באגאנגען געגען זיי אין אוקראינע און פוילען.

געשריבען אין אַ פאָפולערען און לעבעדיגען סטיל

מיט א לאנדקארטע און אילוסטראציעס

געדרוקט אויף שענעם פאפיר און עלעגאנט געבונדען אין לייווענט

פרייז 1 דאלער.

HEBREW PUBLISHING COMPANY, N. Y.